

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB113

**COURSE TITLE: INTRODUCTION TO THE HISTORY OF
THE IGBO PEOPLE (Mkpõlite n'akụkọ ala
ndị Igbo)**

Ode Ihe Ọmụmụ:

Dkt. Gerald O. Nweya
Ngalaba Lingwistiks na Asụsụ Afrịka,
Mahadum Ibadan, Ibadan
(Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan, Ibadan,
Nigeria.)

Onye Òdezi Ihe Ọmụmụ:

Prọfeso B. M. Onyemaechi Mbah
Ngalaba Lingwistiks, Igbo na Asụsụ Naijiria
Ndị Ọzọ, Mahadum Naijiria, Nsuka.
(Department of Linguistics, Igbo and Other
Nigerian Languages)

Onye Nchịkwa Ihe Ọmụmụ:

Prọfeso Herbert Igboanusi
Ngalaba Lingwistiks na Asụsụ Afrịka,
Mahadum Ibadan, Ibadan
(Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan, Ibadan,
Nigeria.)

National Open University of Nigeria
Headquarters
Plot 91, Cadastral Zone, University Village,
Nnamdi Azikiwe Expressway,
Jabi, Abuja.

E-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

Printed 2020

ISBN:

All Rights Reserved

Ndịna

Ihu Akwukwo

Mkpofite	
Mbunuche Izugbe	
Mbunuche Kpom kwem	
Nkwa ihe omumu	
Ngwa ihe omumu	
Yunit ihe omumu	
Akwukwo ogugu na nrutuaka.....	
Nnwale	
Ihe omume	
Ule na Enyemaki	
Uoro Enyemaki	
Ndina ihe omumu	
Ka a ga-esi ritekaricha uru n' ihe omumu a	
Ndi nkuzi na nkuzi	
Nchikota	

Mkpolate

IGB113: *Mkpolate Akuko ala ndi Igbo* bu amumamu nwere kredit yunit 2, nke a ga-eme n'otu agba agumakwukwo simesta, ma buru nke ndi no n'afu nke mbu. O bu ndi ji asusu Igbo mere isi amumamu ha Kpom kwem ka a haziiri ihe omumu a. E nwere yunit 14 n'ihe omumu a, nke chikotara ihe niile nwata akwukwo kwesiiri ima banyere akuko ala ndi Igbo di ka o si metuta ka ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbo a. Ebe a kporo aha n'akwukwo omumu a bucha na Naijiria ka ha di; ha bu maka umu akwukwo ndi Igbo bi n'ala Naijiria.

Akwukwo ihe omumu a ga-akowa ihe mmuta a na-ekwu maka ya, ngwa nkuzi a ga-eji muo ya na uru ya. O nyere oge ole e nwere iji muo yunit o bu. Akwukwo ihe omumu a nyekwara ndumodu etu a ga-esi mee ihe omume n'ulo nke ndi nkuzi ga-amaaki. A na-adu gi odu ka i na-esonye na nkuzi a na-akuzi na klaasi ka gi na ndi nkuzi wee kpakorita ihe ndi na-ahia gi ahụ.

Mbunuche Izugbe

A haziri ihe omumu a ka o nweeike kuziere gi akuko ala ndi Igbo nakwa etu ndi Igbo si bia ebe ha nbi ugbo a. N'ih i nke a, mbunuche ihe omumu a bu:

- a. Ikowa ndi bu ndi Igbo; ebe ha bi, asusu ha.
- b. Imata onodu akuko ala Igbo
- c. Imata ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha no ugbo a.
- d. Etu ufodu obodo n'ala Igbo si malite
- e. Ihe ndi nchocha, okammuta nakwa ndi mmadu kwurula banyere akuko ala Igbo

Mbunuche Kpom kwem

E nwere mbunuche ndi a turu anya imejuputa na yunit o bu n'ihe omumu a. I kwesiri igu mbunuche ndi a tupu i muwa yunit nke o bu. A turu anya na mgbe i muchar a ihe omumu a, i ga-enwe ike ikowa:

- i. Ndi bu ndi Igbo
- ii. Onodu akuko ala Igbo

- iii. Nsogbu akukọ ala Igbo nwere
- iv. Nkwenye ndi Igbo banyere etu uwa si malite.
- v. Uma okwu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si.
- vi. Akukọ ala di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia.
- vii. Etu ufodu obodo di n'ala Igbo si malite.

Nkwa Ihe Omumu

Iji hu na i mechara ihe omumu a, odu a na-adu gi bu ka i kaba ahụ guo yunit ihe omumu niile, guo akwukwo niile a hoputara nakwa ngwa ihe omumu ndi ozo ndi NOUN nyere. yunit o bu la nwere ihe omume. N'oge di iche iche n'ihe omumu, a na-atu anya na i ga-enyefe onye nkuzi gi ihe omume e nyere gi maka inye gi akara mmetadebe. Na ngwucha ihe omumu a, i ga-ele ule. Ihe omumu a ga-ewe ihe di ka izu uka iri abuo. E deputara ndina ihe omumu a na ndida ebe a. I kwesiri itukwasị yunit o bu la obi ka i nwee ike mecha ya n'oge.

Ngwa Ihe Omumu

Ihe ndi bu isi ihe omumu a gunyere:

1. Ihe ndu ihe omumu a
2. Yunit omumu ihe
3. Akwukwo ogugu
4. Failu ihe omume n'ulo
5. Etu e siri hazie ihe ngosi

Yunit Ihe Omumu

E nwere yunit ihe omumu iri na anọ n'ihe omumu a; ha gunyere

Modul 1 Ndi Igbo

Yunit 1 Kedu ndi bu ndi Igbo?

Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria

Yunit 3 Etu ụwa si malite n'echere ndị Igbo I

Yunit 4 Etu ụwa si malite n'echere ndị Igbo II

Modul 2 Ọnọdụ Akụkọ ala ndị Igbo

Yunit 1 Ọnọdụ akụkọ ala Igbo

Yunit 2 Nsogbu akụkọ ala Igbo nwere

Modul 3 Ebe ndị Igbo si

Yunit 1 Ighota ebe ndị Igbo si

Yunit 2 Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si mba ofesi

Yunit 3 Nnyocha akụkọ Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndị Igbo na nke ndị Juu

Yunit 4 Echiche na-ekwu na ndị Igbo si n'ala Ijipt

Yunit 5 Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si na steeti ndị dị na Najjiria na Ụma okwu na ekwu na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa

Modul 4 Etu ụfọdụ obodo n'ala Igbo si malite

Yunit 1 Akụkọ ala Ọnicha na Nri

Yunit 2 Akụkọ ala ndị Ehubo, Oka na Ohafia

Yunit 3 Akụkọ ala ndị Òwèrè na Ngwà

Modul nke mbụ kpolitere ndị bụ ndị Igbo, asụsụ ha, ebe ha bi na nkwenye ha banyere etu ụwa si malite. Modul nke abụọ kowara ọnọdụ akụkọ ala ndị Igbo, nsogbu akụkọ ala Igbo nwere nakwa ihe ndị kpatara e ji eleda akụkọ ala Igbo anya. Modul nke atọ gbadoziri ụkwụ n'uma okwu dị iche iche na-akọwa ebe ndị Igbo si. Modul nke anọ lebara anya n'echiche dị iche iche na-ekwu etu ụfọdụ obodo n'ala Igbo si malite.

Akwukwo Ogugu na Nruwaka

Akwukwo ogugu a bu ihe kacha mkpa i ga-agu maka ihe omumu a mana i nwekwaziri ike igu akwukwo ndi ozo e deputara n'edensibia iji ghota ihe omumu a nke oma.

Nnwale

E kewara nnwale ihe omumu a uzo abuo: nnwale na ule. N'iru oru ndi a, a turu anya na i ga-eji ihe ndi i mutara n'ihe omumu a mee ha. Mgbe i mechara oru ndi a e nyere, a turu anya na i ga-enyefe ha ndi nkuzi ka ha tulee ma nye gi akara maaki n'oge e nyere iji mezuo ihe omumu a. Oru nnwale maka ihe omumu a ga-enye pasent 30% n'ihe omumu a.

Ihe Omume

E nwere Ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na njedebe yunit nke o bula. A turu anya na i ga-eme oru ndi a niile. A ga-anwale gi n'aziza i nyere na ha niile mana o bu n'ato ndi i kacha mee nke oma ka a ga-eji mee nnwale nganihu (C.A.) gi. Ihe omume o bula nwere akara pasent iri (10%).

Mgbe i mechara Ihe omume o bula, zigara ya onye nkuzi gi na fom (Ihe omume onye nkuzi ga-amaaki). Kaba ahụ hụ na oru e nyere gi ruru onye nkuzi gi aka n'oge ma o bu tupu oge e nyere maka ya agafee. O nwee ihe mere na i nweghi ike mechanwuo oru e nyere gi n'oge, kpotururu onye nkuzi gi tupu oge e nyere maka ya eruo iji kpaa maka inyetukwu gi obere oge.

A gaghị enyetukwu gi oge ozo ma o buru na oge e nyere zuo belu so n'onodu puru iche.

Ule na Enyemmaakị

Ule ikpeazu maka IGB 113 ga-ewe awa 2, nke ga-abụ 70% n'ihe ọmụmụ a. Ule a ga-edede n'ihe ọmụmụ a ga-eyite ajujụ ndị dī n'Ihe omume i meburu. A ga-anwale gị n'ihe niile i mere n'ihe ọmụmụ a. Were ohere dī n'agbata yunit ikpeazu na ule iji gugharia akwụkwọ ihe ọmụmụ niile. O ga-abara gị uru ma ị gugharia ihe omume nnwale onwe niile nakwa Ihe omume onye nkuzi lelere tupu i dee ule.

Usoro Enyemmaakị

E depụtara usoro a ga-esi nye maakị n'ihe ọmụmụ a na tebulu a dī n'okpuru

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4 (atọ ndị ị kacha mee ọfuma n'Ihe omume niile e nyere gị)	Ihe omume atọ a maakiri n'ime Ihe omume 14 e nyere
70% nke ule ikpeazu na maakị ndị ọzọ a choro n'ihe ọmụmụ a	
Mgbako	100% maakị e nyere n'ihe ọmụmụ a

Ndina Ihe Ọmụmụ

s/n	Isi okwu yunit	Izu ụka	Ihe omume
	Ihe ndu n'ihe ọmụmụ a	1	
	Modul 1		
1	Kedu ndị bụ ndị Igbo?	2	
2	Ala Igbo na Naijiria	3	
3	Etu ụwa si malite n'echiche ndị Igbo I	4	

4	Etu ụwa si malite n'echiche ndị Igbo II	5	TMA 1
	Modul 2		
5	Ọnọdu akụkọ ala Igbo	6	
6	Nsogbu akụkọ ala Igbo nwere	7	TMA 2
	Modul 3		
7	Ịghọta ebe ndị Igbo si	8	
8	Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si mba ofesi	9	
9	Nnyocha akụkọ Agụleri na Nri nakwa ntụlekọrịta omenala ndị Igbo na nke ndị Juu	10	
10	Echiche na-ekwu na ndị Igbo si n'ala Ijpt	11	
11	Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si na steeti ndị dị na Naijiria na Ụma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa	12	TMA3
	Modul 4		
12	Akụkọ ala Ọnicha na Nri	13	
13	Akụkọ ala ndị Ẹhugbo, na Ọhafia	14	
14	Akụkọ ala ndị Owere na Ngwà	15	TMA 4
	Mmeghari	16	
	Ule	17	
	Mgbakọta	18	

Ka a ga-esi ritekaricha uru n’ihe ọmụmụ a

N’udị ihe ọmụmụ a, ebe ụmụ akwụkwọ na ndị nkuzi nọsara anọsa, akwụkwọ ihe ọmụmụ dị etu a na-anọchite anya onye nkuzi. Uru dị na ya bụ na i nwere ike idị na-amụ ihe ọmụmụ a n’oge dị gị mma. Hụta ihe ọmụmụ a dị ka igụ ihe nkuzi agụ karịa ige ihe nkuzi ege. Dị ka etu ndị nkuzi si aju ajuju na klaasi, e nwere ajuju dị na yunit ihe ọmụmụ ọ bụla ndị i kwesiri iza n’oge e nyere.

Yunit ihe ọmụmụ ọ bụla nwere usoro ọ na-agbaso. Ihe mbụ dị na yunit ọ bụla bụ mkpọlite ihe ọmụmụ yunit ahụ, ya na ihe jikoro yunit ahụ na yunit ndị ozo mebere ihe ọmụmụ ahụ. Ihe ozo na-esote bụ ihe ndị e bu n’uche i ga-amuta na yunit ahụ. I kwesiri ibu mbunuche ndị a n’obi mgbe i na-amụ ihe ọmụmụ a, maka na ọ ga-enyere gị aka imata ma i mutakwara ihe ndị a choro ka i muta na njedebe yunit ọ bụla. O buru i na-eme nke a, i mara na i ga-eme nke oma n’ihe ọmụmụ ọ bụla.

Ihe omume nnwale onwe dị na yunit ọ bụla n’ihe ọmụmụ ọ bụla; ụsa ha dikwa n’ime ihe ọmụmụ ọ bụla. Ile anya n’ihe omume ndị a ga-enyere gị aka imejuputa ebumnobi ihe ọmụmụ ọ bụla ma kwadokwa gị, n’otu aka ahụ, maka ule. Kaba ahụ mee ihe omume nnwale onwe ọ bụla dị na yunit ọ bụla i rutere na ya.

Ndị Nkuzi na Nkuzi

E nwere awa asato e weputara maka ikuzi ihe ọmụmụ a. A ga-ezitere gị ozi iji gwa gị oge, ubochi, na ebe a ga-anọ kuzie ihe a. A ga-ezitekwarara gị aha na akara ekwentị onye ga-akuziri gị ihe ozigbo e tinyere gị n’otu klaasi ihe ọmụmụ gị. Onye nkuzi gị ga-amaaki Ihe omume gị ma na-elenyekwa anya n’etu ọmụmụ ihe gị si aga n’ihu nakwa ihe nhia ahụ i na-enweta ma nyekwara gị aka n’ihe ọmụmụ a. I ga-ezigariri Ihe omume, nke onye nkuzi gị ga-amaaki, na ‘e-mail’ tupu ubochi a kara aka eruo. Onye nkuzi gị ga-amaaki ha ma zighachikwara gị ya n’egbughi oge ọ bụla.

Egbula oge ikpoturu onye nkuzi gị n’ekwentị ma ọ bụ na ‘e-mail’ ma ọ buru na i choo enyemaka. Kpoturu onye nkuzi gị ma ọ buru na:

- I ghotaghị akukū ihe omumū yunit ma o bụ ihe ndi e nyere gi guo.
- Ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- I nwere ajuju ma o bụ na Ihe omume na-enye gi nsogbu; ihe onye nkuzi gi kwuru banyere Ihe omume ma o bụ banyere maaki e nyere gi n'Ihe omume gi.

I ga-agba mbọ ka i sonye n'ihe ndi a na-akuzi na klaasi. Nke a bụ naani ohere i nwere, gi na ndi nkuzi gi ino ihu na ihu. I ga-enwekwa ohere iju ajuju nke a ga-asa gi ozigbo. I nwere ike ikowata ya nsogbu i nwere mgbe i na-agu akwukwo ihe omumū a. I ji rite ezigbo uru na nkuzi a, kaba ahụ deputa ajuju ndi i nwere n'akwukwo tupu i bia n'ebe a ga-anọ kuzie ihe. I ga-amuta otutu ihe ma o buru na i sonye nke oma.

Nchikota

IGB 113 bụ ihe omumū e mebere iji kuziere gi maka akuko ala ndi Igbo site n'irutu aka n'ebe ndi Igbo si malite ndu nakwa ebe ha si bia n'ebe ha bi ta a. Na njedebe ihe omumū a, i ga-enwe ike mata echiche di iche iche nakwa uma okwu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si nakwa ka ha si malite ndu. I kwesikwara imata akuko odinala di iche iche e ji akowa etu ufodu obodo di n'ala Igbo si malite.

Ekpere anyi bu na i ga-eme nke oma n'ihe omumū a. Jisi ike.

IGB 113

Mkpolite n'Akuko Ala ndi Igbo

National Open University of Nigeria
Headquarters
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island
Lagos

Abuja Office

No. 91 Cadastral Zone,
University Village,
Nnamdi Azikiwe Express Way,
Jabi, Abuja,
Nigeria.

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by

National Open University of Nigeria

Printed 2019

ISBN:

All Rights Reserved

Nkọwa Okwu Ụfọdụ n’ime Akwụkwọ A

Atụtụ – Theory

Ụma okwu – Hypothesis

Ọwụwa anyanwụ – East

Ọdịda anyanwụ – North

Ndịda anyanwụ – West

Úrō - Clay

Eke na egwugwu – Rainbow

Akụkọ ala – History

Nkọmịrịkọ – Myths

Ihe ọmụmụ agburu – Anthropology

Ihe ọmụmụ ihe ọkpụ – Archeology

Ndịna**Ihu akwụkwọ****Modul 1 Ndi Igbo**

Yunit 1 Kedu ndi bu ndi Igbo?

Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria

Yunit 3 Etu uwa si malite n'echere ndi Igbo I

Yunit 4 Etu uwa si malite n'echere ndi Igbo II

Modul 2 Onodu Akuko ala ndi Igbo

Yunit 1 Onodu akuko ala Igbo

Yunit 2 Nsogbu akuko ala Igbo nwere

Modul 3 Ebe ndi Igbo si

Yunit 1 Ighota ebe ndi Igbo si

Yunit 2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi

Yunit 3 Nnyocha akuko Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu

Yunit 4 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt

Yunit 5 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di na Naijiria na Uma okwu na ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia.....

Modul 4 Etu ufodu obodo n'ala Igbo si malite

Yunit 1 Akuko ala Onicha na Nri

Yunit 2 Akuko ala ndi Ehugbo, Oka na Ohafia.....

Yunit 3 Akuko ala ndi Owere na Ngwa.....

MODUL 1: NDỊ IGBO

Yunit 1 Kedu ndị bụ ndị Igbo?

Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria

Yunit 3 Etu ụwa si malite n'echiche ndị Igbo I

Yunit 4 Etu ụwa si malite n'echiche ndị Igbo II

MODUL 1: NDỊ IGBO

YUNIT 1: KEDỤ NDỊ BỤ NDỊ IGBO?

NDỊNA

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpọm kwem

3.1 Olee ndị bụ ndị Igbo?

3.2 Asụsụ Igbo

3.3 Nkewa ala Igbo n'olu asụsụ

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Ihe omume

7.0 Edensibia/ihe oḡuḡu ndị ozo

1.0. MKQOLITE

Dị ka ị na-abanye n'ihe ọmụmụ a, ọ bụ ihe doro anya na ị na-ajụ onwe gị ọtụtụ ajujụ. Ụfọdụ ajujụ ndị a bụ ndị gbadoro ụkwụ n'ihe ị chọrọ ịmụ n'ebe a, bụ ajujụ a ga-enye ụsà ha mgbe e mechara ihe ọmụmụ a. Ọtụtụ mgbe ka ndị mmadụ na-ajụ ajujụ sị, kedu ndị bụ ndị Igbo? Kedu ebe ndị Igbo bi n'ala Naijiria? Olee etu ndị Igbo siri malite ndụ? Kedu

asụsụ e jiri mara ndị Igbo? Kedu onye bụ nna ndị Igbo? Mgbe ndị Igbo na-ekwu maka ụwa, gini ka ha na-ekwu maka ya? Kedu ụdị orụ e ji mara ndị Igbo? Ajuju ndị a niile bụ ihe a ga-aza n'ihe omumụ a. Na yunit a, a ga-akọwa ndị bụ ndị Igbo. A ga-akọwakwa onodu asụsụ Igbo n'uzo di nke nke nakwa etu e si kewaa ala Igbo n'olu ndi o bula na-asu.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumụ, i ga-enwe ike

1. kowaa ndi bu ndi Igbo
2. kowaa onodu asusu Igbo
3. kewaa ala Igbo di ka olu di iche iche mbà o bula na-asu

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Olee ndi bu ndi Igbo?

Mgbe a juru, kedu ndi bu ndi Igbo? Ihe a na-achọ ichoputa bu etu ndi Igbo siri malite ndu ha, udi ndu ha na-ebi, uzo amumamu ha, ekike ha, nri ha na etu ha si eche echiche. O bu ihe ndi a niile bjakotara onu mebe ndi a na-akpo 'ndi Igbo' ma o bu 'onye Igbo'. Ufodu e nyeela nkowa banyere ihe ha chere aha a bu 'Igbo' putara. Iji maa atu, mmadu di ka M.D.W Jeffreys, na nkowa ya, siri na aha a bu 'Igbo' putara 'ndi bi n'oke ohia'. Maazi Ojiaku, n'aka nke ya, kwuru na ufodu kwetakwara na aha a bu 'Igbo' putara 'ndi gboo' nke gosiri na ndi Igbo bu agburu a na-enweghi ike irugara aka mgbe ha malitere ndu di ka mba kwuru onwe ha. okammuta Onwuejeogwu kowara ndi Igbo di ka obodo ndi mmadu bikoro onu nke nwekoro otu omenala. Ka o sila di, okwu a bu "Igbo" bu nke chikotara ihe niile gbasara ndi Igbo di ka asusu, ekpemekpe, omenala na agumagu ha.

Ta a, mgbe a na-ekwu maka 'Igbo', ihe ato ka a na-arugara aka. Ihe mbu a na-arugara aka mgbe a nuru maka okwu a bu 'Igbo' bu ndi a ma ta a di ka 'Ndi Igbo'. Ihe ozo okwu a bu 'Igbo' na-arugara aka bu ebe obibi ndi Igbo nke a na-akpo 'Ala Igbo'. Ihe ikpeazu a na-arugara aka mgbe a na-ekwu maka 'Igbo' bu asusu nke ndi Igbo na-asu.

Ndị Igbo so n'otu agburu kacha n'onu ogo ma puta ihe na ndida anyanwu Afrika. A bia n'ala Naijiria, ndi Igbo so n'otu agburu ato ka n'onu ogo, ndi ozo gunyere ndi Awusa na Yoruba. Ugbu a, ndi Igbo kariri nde mmadu iri abuo na ise n'onu ogo ma biri n'owuwa anyanwu Naijiria. Ala Igbo sara mbara site n'ihe sitere mbara 4° 40' rue mbara 7° 20' n'odida anyawu nakwa site na nsotu 6° 00' rue nsotu 8° 20' nke owuwa anyanwu. Obosara ala Igbo di ihe kariri mbawa onwe kilomita 50,641.

Steeti ndi Igbo bi di ka ala ha gunyere Anambra, Imo, Enugwu, Ebonyi na Abia. E wepu steeti ndi a, ndi Igbo bikwa n'ebe o di ukwu na steeti Delta, Lagos, Abuja, Rivas, nakwa Edo. E wepu obodo ndi a n'ala Naijiria, ndi Igbo bikwazi n'ebe o ka n'onu-ogu n'ala di iche iche n'Afrika di ka n'ala Kemerun, Saut Afrika, otutu mba Afrika nakwa otutu mba uwa ndi ozo. N'agbanyeghi ebe ndi Igbo nwetara onwe ha, ha na-echu uchu mere e jiri ahuta ha di ka ndi Igbo. O bu mmuo igba mbo a di n'ime ndi Igbo mere ha jiri gbasaa na mba uwa niile ebe ha na-achụ nta aku na uba. Ndi Igbo nwere agbata-obi ndi bi gburu gburu ha di ka ndi Bini, Wori, Ijo, Ogoni, Igala, Tiv, Yako na Ibibio.

NNWALE ONWE

1. Dika e si kuzie ebe a, mgbe a na-ekwu maka ndi Igbo, gini ka a na-arugara aka?
2. Deputa steeti na ebe ndi ozo ndi Igbo bi.

3.2 Asusu Igbo

Asusu Igbo so n'asusu di n'agburu asusu Benue-Kongo nke di n'okpuru 'Kwa'. Asusu ndi Igbo na-asu ka a na-akpo "Asusu Igbo". Nke e ji ede ma na-eme mmemme n'ogbo ka a na-akpo "Igbo Izugbe". O bu asusu obodo niile di n'ala Igbo nwekoro onu bu nke ha niile nwere ike isu ma ghotakwa n'enweghi nsogbu o bu. Mana e wepu olu Igbo izugbe a, obodo niile di n'ala Igbo ma o bukwanu mpaghara ala Igbo niile nwere olu e jiri mara ha, bu nke a na-akpo 'olu mba' ma o bu 'olundi'. Olundi a na-asu na mpaghara ala Igbo di iche iche, bu ndi no na mpaghara ala Igbo ahụ na-asu ma na-aghota nke oma. Ufodu oge, o buru na onye Igbo no na mpaghara Owere suo olu ha, onye Nsuka nwere ike o ghara ighotacha ya. N'otu aka ahụ kwa, o buru na onye no na mpaghara Umuhia suo

n'olu ha, onye Onicha nwere ike o gaghị aghotacha ya. O bu nke a mere e ji a kpọ ụdị asụsụ Igbo a 'olundị' ma o bu 'olu mba'.

Asụsụ Igbo bu asụsụ ụdaolu nke na-egosi na ụdaolu so ngwa e ji akpọputa okwu Igbo di iche iche. Ihe nke a putara bu na o bu ụdaolu na-egosi ihe di iche n'etiti okwu abuo ma o bu ato nwere otu ụdị mkpuru edide, d.k. oké (okerekwu), oké (abughị nne), oké (njedebe) na oké (orubere). N'ihia ụdị onodu a, o di mkpa itinye akara ụdaolu n'ebe ndi kwesiri mgbe a na-edede Igbo ede. O dikwazi mkpa irutu aka ebe a na o bu naani mgbe a na-edede asụsụ Igbo ede ka a na-enwebe nsogbu ụdaolu a, o bughị mgbe a na-asu ya asu.

NNWALE ONWE 2

1. Kedu ihe di iche n'etiti asụsụ Igbo izugbe na olundị?
2. Kedu ihe i ghotara mgbe a na-ekwu na asụsụ Igbo bu asụsụ ụdaolu?

3.3 Nkewa ala Igbo n'olu asụsụ

N'ihe omumu anyi banyere akuko ala ndi Igbo, o di mkpa na i ga-amata etu e siri kewasi ala Igbo. Nke a ga-enye aka ighota etu ndi Igbo siri mee njem ha nakwa ebe agburu nke o bula nwetara onwe ha. Agugu (2006) kwara na o bu olumba ma o bu olu asụsụ kewara ala Igbo n'uzo di iche iche nke na e nweziri ndi Igbo bi n'ugwu, ndida, owuwa anyanwu, odida ugwu na ugwu owuwa anyanwu. O bughị naani n'asụsụ Igbo ka e nwere olundị di iche iche. Olundị bu ihe di n'asụsụ otutu mbà uwa niile. Onunwa (1990) kwara na a bia n'asụsụ Bekee, iji maa atu, ndi Scotland, Wales, na Ireland nwechara olundị nke ha. N. W. Thomas bu onye ruru oru n'ala Igbo otutu afo na mmalite 1900 ha choputara na asụsụ Igbo nwere olundị kariri iri abuo. Mana D. Westerman, n'aka nke ozo, gbaghara ihe Thomas kwuru maka na o kwenyere na n'eleghị anya Thomas kponyefere nnu na mmanu mgbe o kwuru na olundị e nwere n'asụsụ Igbo kariri iri abuo. N'uche Westerman, obere mgbanwe e nwere n'olu e ji akpọputa okwu aputaghị na ihe niile ahụ bucha olundị kwuru onwe ha. N'agbanyeghi olundị a niile nakwa nkewa a niile, ndi Igbo na-ahuta onwe ha di ka otu n'ebe o bula ha huru onwe ha nakwa n'ala ha.

Dị ka etu G. I. Nwaozuzu siri kọwaa, e kewara ala Igbo na mpaghara na mpaghara dị ka olu dị iche iche ndị na-asụ. E nwere ndị Igbo bi na

- i. Olu Ọdịda Anyanwụ Naijà (West Niger group of Dialects),
- ii. Olu Ọwụwa anyanwụ Naijà (East Niger group of Dialects),
- iii. Olu Etiti Ọwụwa anyanwụ (East Central group of Dialects),
- iv. Olu Krọs Riva (Cross River group of Dialects),
- v. Olu Ndịda Ọwụwa anyanwụ (South Eastern Group of Dialects),
- vi. Olu Ọdịda anyanwụ-Ọwụwa anyanwụ (North Eastern Group of Dialects),
- vii. Olu Ndịda Saụt (South West Group of Dialects) na
- viii. Olu Ọdịda anyanwụ (Northern Group of Dialects).

Ụfọdụ ndị bi na mpaghara Ndịda Naija bụ ndị bidebere osimiri Naija, dị ka Agbọ, Asaba, Ọgwashiukwu, Isele Ukwu, Ụkwuani, Igbozọ, Akoko, Kwale, wdg. Obodo ndị a niile na-asụkọrịta otu olundị.

Ndị Igbo bi na mpaghara Ọwụwa anyanwụ Naija gụnyere obodo dị na ndị a: Ihiala, Ọgbarụ, Ekwusigo, Nnewi Nọotu, Nnewi Saụt, Oyi, Anambra Iist, Anambara Wẹst, Ayamelum, Ọka Nọot, Ọka Saụt, Aguata, Anaocha, Njikọka, Idemili Nọot, Idemili Saụt, Orumba Nọot na Orumba Saụt. Onicha, Ogidi, Alo, Obosi, Ọka, Amọbija, Abatete, Enugwu-ukwu, Nibo, Igbo-Ukwu, Nimo, Nri, Ọba, dg.

Obodo ndị Igbo bi na mpaghara Etiti Ọwụwa anyanwụ gụnyere obodo ndị dị na steeti Imo na Abia. Mpaghara ala Igbo dị ebe a bụ obodo niile dị n'okpuru ọchịchị Ngo-Ọkpaala, Ikeduru, Mbaitoli, Mbaano, Olu, dg. Ụfọdụ obodo ndị nọ n'okpuru ọchịchị ime obodo ndị a gụnyere Ụmụowa, Obingwa, Mbieri, Ọgwa, Agbaja, Nzerem, Ụmuduru, Obodoukwu, Isiokpo, Awomamma, Oguta, Owere Nkwọji, dg.

Obodo ndị bi na mpaghara Krọs Riva ma na-asụkọritakwa otu olu asụsụ gụnyere Abiriaba, Ọhafia, Ehubo, Bende, Ọmasiri, Arochukwu, dg.

Obodo ndị dị na mpaghara Ọdịda Ọwụwa anyanwụ ma na-asụkorịtakwa otu olu asụsụ gunyere Abankaliki, Izhii, Ezaa, Ikwo, Ọhaọzara, Ezaamgbo, Uburu, Ọkposi, dg.

Ufodu obodo dị na mpaghara ndịda Saut gunyere Ikwere, Ọhaji, Egbema, Mgbirichi, Umugwo, dg.

Ufodu obodo dị na mpaghara ndịda ọwụwa anyanwụ gunyere Azumili, Ngwa, Obo Ọhia, Asa, Akwaete, Ọhambele, dg.

Obodo ndị bi na mpaghara ọdịda anyanwụ ma na-asụkorịtakwa otu olu asụsụ gunyere Nsuka, Ọba, Imirike, Enugwu Ezike, Udi, Ubolo Aho, Ikem, Ngwo, Uzo Uwanị dgz.

NNWALE ONWE 3

Kedu ihe mere asụsụ Igbo ji nwee otutu olundi?

4.0 MMECHI

A kuziela ndi bu ndi Igbo na steeti ebe ndi Igbo bi na Naijiria. I hukwala na 'Igbo' nwere otutu ihe o putara. Ihe ndi a bu ihe ndi a huru na yunit a. E mekwara ka i mata maka onodu asusu Igbo nakwa etu e si kewaa ala Igbo di ka olumba ya siri di.

5.0 NCHIKOTA

Na yunit a, i hula uche ufodu mmadu banyere ihe okwu a bu 'Igbo' putara. I hula n'ezie na okwu a bu 'Igbo' abughi okwu nkiti kama e ji ya anochite ihe ndi mejuputara otu agburu. A kuzikwara na yunit a na ala Igbo niile enweghi otu olu, n'agbanyeghi na o nwere asusu ndi Igbo niile na-aghota; obodo ma o bu mpaghara ala Igbo niile nwere olu e jiri mara ha. I hukwara etu e siri kewaa ala Igbo n'olundi na olundi. Nghota niile ndi a ga-enye aka ighota ihe ndi a ga-amu banyere akuko ala ndi Igbo nakwa etu ndi Igbo si bia biri n'ebe ha bi ta a.

6.0 IHE OMUME

- a. Deputa obodo di na mpaghara ala Igbo niile a muru maka ya na yunit a.
- b. Kwaa etu e si eme emume iri ji oheru n'obodo gi

7.0 NRUTA/NGUMI

Agugu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akwala ha*. Nsukka: Eva-Unique

Onunwa, U. R. (2005). *Studies in Igbo Traditional Religion*. Obosi: Pacific Publishers.

Nwaozuzu, G. I. (2008). *Dialects of Igbo Language*. Revised Edition, Nsukka: University of Nigeria Press.

Thomas, N. W. (1913). *The Ibo-Speaking Peoples of Nigeria* Vol. 1, London: Harrison and Sons

Nwadike, I. N. (2012). *Igbo Language in Education: An Historical Study*, 2nd edition, Obosi: Pacific Publishers.

YUNIT 2: ALA IGBO N'ALA NAIJIRIA

NDINA

- 1.0 Mkpqlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nkwa ala Igbo
 - 3.2 Ndi Igbo na omenala ha
 - 3.3 Ndi Igbo na agbata-obi ha
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

A ga-echeta na n'ihe omumu gara aga, e weputara oge kwaa maka ndi bu ndi Igbo. N'ime nke a, anyi kwara ndi bu ndi Igbo ma rutu aka na steeti ndi e ji mara ndi Igbo nakwa ebe ndi ozọ a na-ahugasị ndi Igbo. A mukwara etu e siri kwaa ala Igbo di ka olu ndi di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

N'ihe omumu nke yunit a, a ga-aga n'ihu kwaa maka ala Igbo na Naijiria. N'ime nke a, a ga-akwa etu ala Igbo di, omenala Igbo di iche iche, na ndi Igbo na agbata-obi ha.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe yunit a, i ga-enwe ike

- a. kwaa etu ala Igbo di
- b. mata ufodu omenala ndi Igbo na-eme
- c. mata ufodu obodo ha na ala Igbo gbara agbatobi

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ala Igbo

Ebe ndi Igbo bi na Najirija n'oge gboo bu ala oke mmiri ozuzo na ala mmiri mmiri. N'oge gboo ahụ, otutu mpaghara ala Igbo bu ndi a ga-asị bu ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, na gburu gburu oke oha; E nwere ala edu ebe ahija iruro tojuputara n'ebe ufodu. A gafee ebe ndi a, ya bu, ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, a banye n'akuku ala Igbo ebe mmiri anaghi ezo. N'ebe a, e nwere ala ikpa, ebe bu ozara ozara. Ndi Igbo bi n'ebe ndi a bu Enugwu, Nsuka, Abankaliki, Ebugbo bu ndi a ga-asị bi n'ala ebe nnukwu mmiri ozuzo anaghi ezo ma o bu n'ala ugwu.

Ala Igbo di mma maka oru ubi na oru aka di iche iche. N'oge gboo, o bu oru ugbo, ichu nta na ikpu uzu ka e jiri mara ndi Igbo. Ha na-akoputakwa ji, ede, akpu, osikapa, na ihe ndi ozo. E nwere ike isi n'ihe oru ubi nweta ihe e ji aru ihe di iche iche, di ka ikpa nkata, ikpa akwa, itu udo, wdg. Ugwu a, e wepu oru ugbo, ichu nta na ikpu izu, otutu ndi Igbo na-azuzi ahia ma na-arukwa oru oyibo di iche iche. Ndi Igbo bu ndi e ji igba mbo mara na Najirija. O nweghi obodo a ga-eje na mba uwa niile ta a ghara ihu onye Igbo ebe o na-agba mbo ileta onwe ya na ezi na ulo ya anya. Agbam-mbo ha mere ka ha bisaa n'ebe nakwa na mba ndi abughi ala Igbo.

Ugwu di n'ebe di iche iche n'ala Igbo bido n'Ogidi, Udi, Nsuka, Enugwu wee si Ogwu ruo Okigwe. Otutu ebe n'ala Igbo di larji, di ka n'Owere, Ngwa, Ohaji na Egbema. Odidi ala na-emetuta usoro obibi ndu ndi bi n'ala ahu. Nke a mere ka a na-ako ubi nke oma n'otutu ebe n'ala Igbo. A na-akoputa ezigbo nri na-akukwa azu n'ala Igbo. Iji maa atu, a na-akoputa osikapa, ji, azu n'obodo ndi a; Abankaliki, Ebugbo, Ohaji, Egbema, Achalla, Otuocha, Oguta na Aguleri. Ndi bi n'ala ugwu di ka Oka, Olu, Nnewi, Umahia, Aba, Nsuka na Owere na-etinyekari anya n'azumahia. N'ebe ala uru di, di ka na Ebugbo, Ishiagu na Nrobo, ha na-akpu ite. Ndi obodo ufodu di ka Okigwe, Nkwere, Abiriba na Oka na-akpu uzu n'ihhi ntu ayon ha na-enweta. Ebe e nwere oke oha osisi nkwa na ngwo, a na-enwetakari mmanu nri, aku, akirika na mmanya di iche iche. Ima atu, Enugwu-Ezike

na Udi bụ ndị e ji ite nkwụ elu mara. Ha sikwa n'osisi nkwụ emepụta ihe ndị ọzọ e si na nkwụ enweta.

N'ala Igbo, e nwere oge abụọ pụtara ihe n'afọ, nke bụ udu mmiri na ọkọchị mana e nwekwaziri oge ugurū. Ala Igbo bụ ala ezi mmiri ozuzo. N'oge udu mmiri, mmiri na-ezo nke ọma nke na-eme ka ihe ubi na-eto nke ọma. N'ala Igbo, e nwekwara osimiri ufodu, dị ka osimiri Naija, Anyim, na otutu mmiri ndị ọzọ dị ka Iyi Anambra na Imo. Mmiri ndị a na-ebudata aja ha n'ala Igbo. N'ihi nke a, mmiri na-ekwofe n'akuku ala Igbo niile. Nke a na-enye aka n'oru ubi n'obodo di iche iche. Ebe ndi ozo e nwere ezu bu na Nike na Agulu.

NNWALE ONWE 1

1. Kọwaa etu ala Igbo di n'oge ochie.
2. Deputa udi oru ndi Igbo na-aru n'oge ochie.
3. Kọwaa ihe mere e ji akọ oru ubi n'ufodu ebe n'ala Igbo mana a naghị akọ ubi n'ebe ufodu.

3.2 Ndi Igbo na omenala ha

Ihe kowara ka ndi Igbo si huta uwa bu 'omenala'. Ndu ndi Igbo niile, na ka ha si ebi ndu ha bu ka omenala ha si di. Nke a putara ihè n'etu ndi Igbo si eso usoro omenala n'ikpere Chi, ilu nwaanyi, ike ekike, iwa oji wdg. O buru na o nwere onye na-esoghi ya bu usoro n'ime ihe ndia, a na-asị na o na-eme omenelu (nke putara na o naghị eso omenala). Usoro ahụ a chorọ ka onye ahụ soro bu usoro nkwenye, ofufe, agumakwukwo, ndoro ndoro ochichi, ichu nta akụ na uba, dg.

Omenala Igbo di otutu. E nwere omenala ndi zuru Igbo onu; nke a putara na ndi Igbo niile na-eme ha. E nwere ike ikpo ndi aha di iche iche site n'obodo di iche iche mana ha na-egosiputa otu ihe. Ima atu, iti mmonwu bu otu ejije zuru Igbo onu. Obodo niile di n'ala Igbo na-eti mmonwu. Mmonwu ndi a nwere ike na-aza aha di iche iche n'obodo di iche iche n'ala Igbo, mana ha niile na-egosiputa nkwenye ndi Igbo nwere na ndi di ndu

na ndị nwurụ anwụ na-enwe mmekọrịta n'uzo pụrụ iche. E wepụ ite mmọnwụ, e nwekwara emume Iri Ji Ọhụrụ, nke obodo niile dị n'ala Igbo na-eme iji keele mmụọ nwe ji bụ Ahiajiokụ, Ifejiokụ, Njokụ ma ọ bụ Nshuajiokụ maka etu o siri nye ha ji n'afọ. Igba Ọfala bukwa emume ọzọ ọtụtụ obodo dị n'ala Igbo na-eme. Ufodu obodo ndi na-agba ofala n'odinala ha gunyere Onicha bu nke ha na ndi Ukpọ na-akpo Emume Ofala. Aguleri na-akpo ya Emume Ovala. N'oge ugbo a, imirikiti ndi Igwe na Eze na-agbazi Ofala.

N'aka nke ọzọ, e wepụ emume ndi a nke ndi Igbo niile na-eme, e nwekwara emume ndi ọzọ di iche iche diiri obodo o bula; emume ndi a ezughi Igbo niile onu. Nke a putara na a na-eme emume ndi a naani n'akuku ala Igbo ufodu. Iji maa atu, ndi Achala, nke di n'Okpuru Ochichi Oka Noot na-eme emume Oputoo na Nzideani; ha na-eme Oputoo n'onwa Maachi mgbe a na-amalite oru ugbo ma na-emekwa Nzideani n'onwa Oktoba. Ndi Nnewi na-eme emume Afiaoru. Ndi Oka na-eme emume Imo Oka. Ndi Ukpọ na-eme emume Aju. Ndi Enugwu-ukwu na-eme emume Igu Aro, ndi Umuhia na-eme emume Ekpe. Ndi Ikwueke Oboro, Ikwano na-eme emume Egbo. Ndi Asaba na-eme emume Ine. Ndi mpaghara Nsuka ufodu na-eme emume Onunu ebe ndi Nsuka na-eme emume Omabe.

Ekpemekpe odinala ndi Igbo bu ihe gazuru Igbo niile onu. O bu ihe e jiri mara omenala ndi Igbo. Tupu obibia ndi ocha n'ala Igbo, ndi Igbo kwenyere na Eke, Aka na Chi. Eke na-ahu maka okike, Aka na-ahu maka akara aka ebe Chi na-ahu maka odudu na ndu. Ha na-eme nke a site n'ihwe okwu arusi ndi nna nna anyi na ndi mmuo di iche iche; n'ebe a ka ha si agwa Chi ha okwu. Ka ndi ocha biara, ha webatara Chi ukwu (Chukwu), nke nwekwara alaka ato: Chukwu nna, Chukwu nwa na Chukwu Mmuo Nso. N'oge ugbo a, usoro abuo ndi a ka ndi Igbo na-agbaso na-ekpe ekpemekpe ha.

NNWALE ONWE 2

1. Kedu ihe i ghotara bu ndu ndi Igbo?
2. Kowaa nkewa omenala abuo ndi Igbo.
3. Kedu ekpemkpe ndi Igbo na-ekpe tupu obibia ndi ocha?

4. Gịnị kpatara ndị Igbo ji eme emume Iri Ji Ọhụrụ?

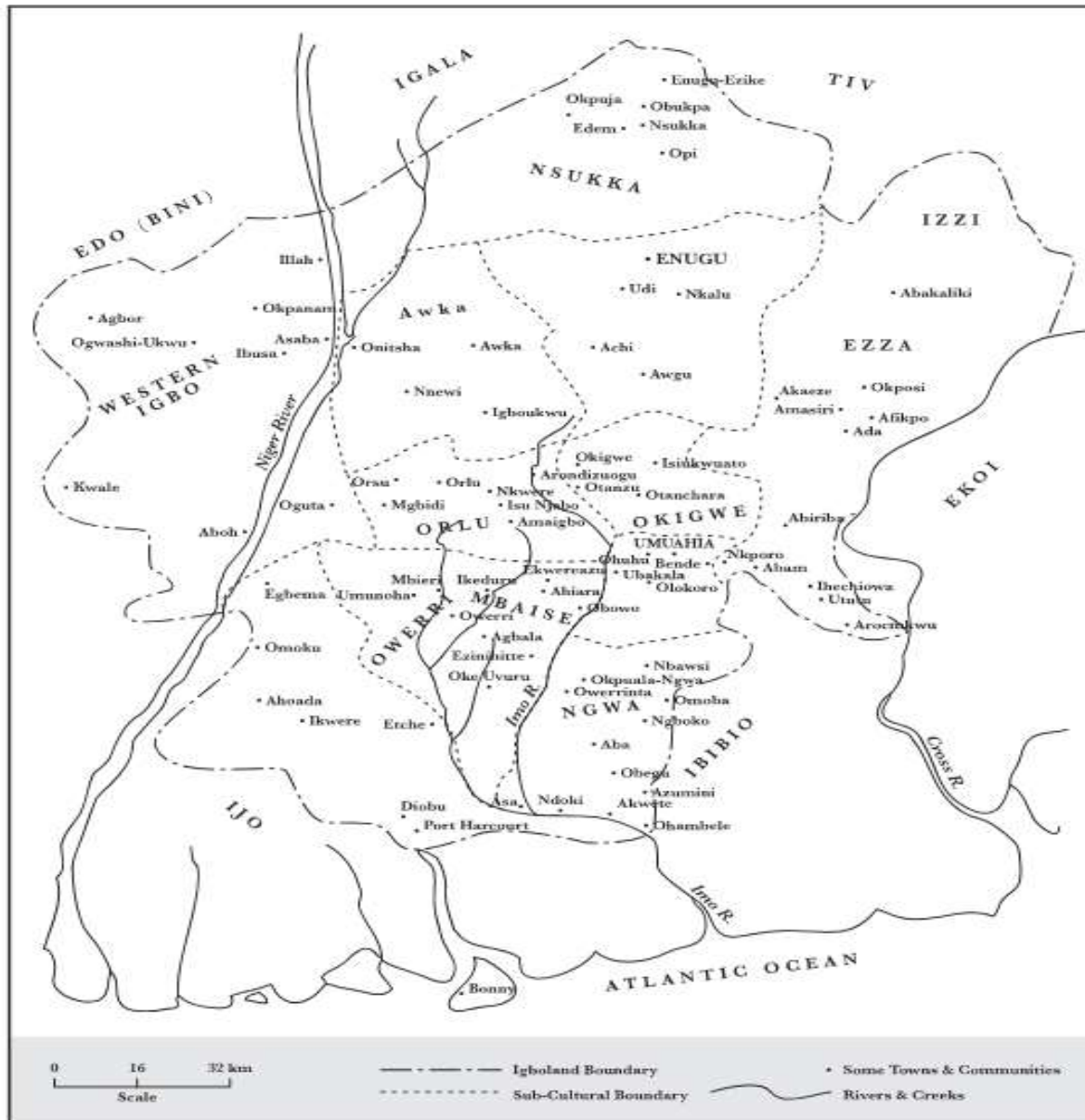
5. Kedụ mmụọ a na-ehunyere emume Iri Ji Ọhụrụ?

3.3 Ndi Igbo na ndi agbata-obi ha

Ndi Igbo nwere ndi agbata-obi di iche iche na Najirija. Na mgbago ugwu, ha na ndi Tiv, Idoma na Igala gbara agbata-obi. N'owuwa anyanwu, o bu ha na ndi Yako, Ibibio na Umon gbara agbata-obi. N'odida anyanwu, ha na ndi Edo na Urobo gbara agbata-obi ebe ha na ndi Ogoni na Ijo gbara agbata-obi na ndida ugwu. N'ihhi mbikorita ha na ndi agburu ozoo di ka Awusa, Efik na Yoruba, ha mutara asusu na omenala ndi mba ozoo nke mere ka e nwee mgbanwe n'echiche na n'uzo ha si ahuta uwa tumadi na omenala na asusu ha. Ndi Igbo bitara okwu ole na ole n'agburu ndi a. Nke a aputaghi na ndi Igbo etufuola omenala ha. Agburu bikwara omenala ndi Igbo ufodu; mba niile na-ebiri omenala na asusu. Ka o di ta a, ha na ndi agburu ozoo na-ebiko, na-aruko oru, na-azukorita ahia ma na-alukorita di na nwunye. Mmekorita ha na ndi ozoo na-adiwanye mma mgbe dum site n'ezi na ulo ruo n'ochichi obodo. Nke a bu n'ihhi na o nweghi agburu ihe niile zuuru oke. Agburu o bula na-achoo ihe ha na-enweghi. Nke a aputaghi na agburu di iche iche anaghi enwe esemokwu nke agburu banyere oke ala, ochichi na ofufe, maka na ha abughi ihe ohu, kama na ihe na-ejiko ndi Igbo kariri ihe na-ekewa ha.

Ime njem dizi mfe ugbu a; nke a mere ka o di mfe isi otu ebe gaa ebe ozoo maka otu ihe ma o bu ozoo di ka agumakwukwo, achomoru, azumahia, ofufe, ochichi obodo, wdg. Nke a na-akwalite mmekorita n'etiti ndi Igbo na agburu ndi ozoo. Ebe mmekorita kachasi aputa ihè bu na nnukorita asusu n'etiti ndi Igbo na agburu ndi ozoo nakwa mba ndi ozoo, okachasi n'Afrika. Otutu ndi Igbo na-asu asusu ozoo na-abughi asusu Igbo di ka Yoruba, Awusa, French na asusu Bekee. Nke a bu iji kwalite mmekorita ha na agburu ma o bu mba ndi a.

Eserese a na-esote na-egosi ala Igbo na ndi agbata-obi ha.

Eserese a si n'akwukwo Orji (2011:3)

NNWALE ONWE 3

Deputa obodo niile ha na ndi Igbo gbara agbataobi.

4.0 MMECHI

I chọputala na ebe ndi Igbo huru onwe ha ta a n'ala Naijiria bu ebe puru iche. E nwere ndi Igbo bi n'ebe ala mmiri mmiri di, nwee ndi bi n'ebe ugwu di, nwee ndi bi n'ebe ala na-eme nri di. Di ka anyi ma, nku di na mba na-eghere ha nri; nke a mere na ala ebe o bu la obodo o bu la nwetara onwe ya na-egosi udi ndu ha na-ebi ebe ahụ. Ndu ndi a rugakwara aka n'omenala ndi na-eme. A hula na omenala Igbo nwere nke ndi Igbo niile nwekoru onu ma nwee nke diiri obodo di iche iche.

5.0 NCHIKOTA

Ihe omumu na yunit a emeela ka i mata etu ala Igbo siri di tupu mmepe abata n'ala Igbo. A kuzikwara oru di iche iche ndi Igbo na-aru n'oge ochie. Ihe omumu na yunit a emeela ka i ghotu na omenala Igbo di uzu abuo. A biakwa n'ihe banyere ekpemekpe ndi Igbo, anyi kuzikwara na o bu ekpemekpe odinala ka ndi Igbo ji agwa Chi ha okwu n'oge gboo. Ozu di ka ibe ya bu na a hukwara na n'ihu etu ala Igbo siri di, ndi Igbo nwere obodo di iche iche ha na ha gbara agbata-obi. Ha na ndi agbata-obi ha na-emekorita.

6.0 IHE OMUME

Kowaa ka ufodu emume ndi obodo gi siri malite.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Agugu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akukoala ha*. Nsukka: Eva-Unique.

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*. Onitsha: University Publishing Co.

Orji, J. N. (2011). *Political Organization in Nigeria Since the Last Stone Age: A History of the Igbo People*. New York: Palgrave Macmillan.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Ụwa Si Malite n'Echiche Ndị Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

YUNIT 3: ETU ỤWA SIRI MALITE N'ECHICHE NDỊ IGBO I

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Akukọ Ifenta
 - 3.2 Akukọ Ogwumagana
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Ọ bụrụ na ị ga-aghọta akukọ ala ndị Igbo okachasi etu o si gbasa ebe ndị Igbo si bịa n'ebe ha bi ugbu a, ọ ga-abụ ihe magburu onwe ya ma ọ bụrụ na ị ghọtachaa ndị bụ ndị Igbo a a na-ekwu maka ha nakwa ụzọ ndụ ha. Ọ bụ nke a mere anyị jiri weputa oge n'ihe omumụ

gara aga wee kowaa ndi bu ndi Igbo, asusu ha, na ebe ha bi na Naijiria. Ihe ozo dizi mkpa ugbu a bu ighota echiche ndi Igbo banyere etu uwa anyi no n'ime ya siri malite. O bu nke a ga-enyere gi aka imata ma o nwere ihe jikoro echiche ndi Igbo na etu ha siri bia biri n'ebe ha no ugbu a ma o bu etu ha siri malite ndu.

Tupu ndi ocha abia n'ala Igbo, a ga-echeta na o bu akuko ka ndi Igbo ji ahafe omenala, akuko ala, agumagu, na uzo ndu ha niile n'aka umu aka na-etolite etolite. Umu aka ahụ, mgbe ha tolitere, na-enyefekwa ihe niile ha nuru n'onu ndi nna nna ha n'aka umu ha na umu umu ha. Nke a kpatara na ndi Igbo enweghi akwukwo puru iche e dere maka nkwenye na omenala ndi Igbo n'ime ya tupu ndi ocha awuchie n'ala Igbo. Akuko odinala baara ndi Igbo nnukwu uru n'oge ahụ maka na o bu na ya ka ndi Igbo ji amata ihe ndi megasiri na ndu ha. A bia n'akuko niile ndi a, ndi Igbo nwere nkwenye di iche iche banyere etu uwa anyi bi n'ime ya siri wee malite. Mgbe anyi na-ekwu etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo, ihe anyi na-arugara aka n'ihe omumu a bu uwa ndi Igbo.

Nkwa ndi Igbo gbasara etu uwa siri malite gbadoro ukwu n'akuko odinala di iche iche ndi na-arugara echiche ma o bu akuko ihe na-agaghi emenwu eme aka. Nke a mere na echiche ndi Igbo gbasara etu uwa si malite di n'iche n'iche site n'otu ebe ruo ebe ozo. Otutu n'ime akuko ndi a malitere na Nri. O bu nke ndi dibia no na Nri n'oge ochie ji na-akwa otutu ihe gbara ndi mmadu gharị banyere uwa anyi bi n'ime ya. N'ihe omumu a, i ga-eleba anya n'echiche ndi kacha puta ihe banyere nghota ndi Igbo gbasara etu uwa siri malite.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata

1. Akuko di iche iche ndi Igbo ji akwa etu uwa anyi bi n'ime ya si malite tupu obibia ndi ocha.
2. Etu ufodu akuko ndi a si nye aka n'imata akuko ala ndi Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Akukọ Ifentà

Akukọ ifo a kwuru na Chukwu (Chineke) kere ụwa nke ihe mejuputara ya gunyere elu igwe, elu ụwa, ndi mmuo, mmadu, anumanu, na ihe ndi ozo di na ya. Di ka akukọ a siri kowaa, nwoke mbu Chukwu kere bu 'Ifentà', ebe nwaanyi mbu o kere bu Obomonanya. Ihe nochitere anya Chukwu bu Anyanwu. O bu anyanwu bu ihe kachasi ike, ma na-enye ihe niile ndi ozo ihe. Ifentà kwuru na o bu Anyanwu na-esote Chukwu tupu ihe ndi ozo o kere esotewe; nke a mere Chukwu jiri guo ya Ifentà (obere ihe).

Akukọ a mere ka a mata na mkpuru okwu mbu mmadu mutara n'aka Chukwu bu 'mma-mma', nke buzi ekele n'ala Igbo ugbo a. Akukọ a gara n'ihu kwuo na Chukwu hanyere ụwa n'aka mmadu site n'igwa nne na nna izizi bu Ifenta na Obomonaya si, "nke a bu ulo unu, ihe niile di ebe a bu maka odi-mma unu. O bu maka unu ka m ji mebe ha".

N'oge mbu ahụ, mmadu na ihe ndi ozo Chukwu kere na-ebi ka umu nne. Ihe ndi ozo ahụ bu umu anumanu, ma ndi na-emeru mmadu ahụ ma ndi na-anaghi emeru mmadu ahụ; agu, agwo, odum, nnunu elu na ala. Mgbe ahụ, mmadu na ndi mmuo na-agbarita mgba ma na-emekoritakwa. N'akukọ a, Chukwu nyere mmadu nri site n'inye ya akuku abuo, "nkoro na akpa" (ihe ndi a bu udiri agwa na-edozi ahụ) mana o hapuziri mmadu ka o jiri aka ya choputazie nri ndi ozo. Chukwu hapuru mmadu ka o were aka ya choputazie ihe ndi ozo. Chukwu nyere mmadu ohere ime ihe o bula, mana o tiiri ya obere iwu; o gwara ha na ha agaghi akpa anu. Mgbe mbu ahụ, igwe na ala nokotara onu mana igwe mechara rigoro elu n'ih i esemokwu umu nwaanyi na-ese mgbe o bula, nke mere ha ji na-ebughari aka odo n'udi na-adighi mma. Ha ji odu nri ahụ choo igwe okwu, o wee rigoro elu. Chukwu soro igwe rigoro elu.

O buru na e lee anya n'usoro akukọ a, a ga-achoputa echiche di iche iche sere elu na ya. Oraegbunam (2018) chikotara echiche ndi Igbo sere elu n'akuko a mgbe o kwuru na akukọ a yitebere akukọ banyere etu ụwa siri malite di ka o di n'Akwukwo Nso Baibul. Oraegbunam (2018) gakwaziri n'ihu kowaa na ihe ozo di mkpa ibu n'obi n'akukọ a

gunyere, nke mbu, akukọ a gosiri na ndị Igbo kwenyere na ọ bụ Chukwu kere ụwa, ọ bụ ya mere ha ji ahụta Chukwu dị ka Chukwu Okike. Ihe ọzọ akukọ a gosiri bụ na ihe niile Chukwu kere abughị maka onwe ya kama ọ bụ maka ọdị-mma mmadụ ka o jiri kee ha. Ebumnobi Chukwu oge o kere ụwa, mmadụ na ihe niile dị n'ụwa bụ ka mmadụ wee kporiwe ndụ. O keghi mmadụ ka ọ tawa ahụhụ. Ọ bụ ya mere o jiri were aka ya nye mmadụ nri mbụ. Ihe ọzọ akukọ a rụgara aka mgbe e kwuru na n'oge mbụ ihe niile Chukwu kere ma mmadụ ma anụmanụ ma mmụọ na-ebi n'udo bụ na udo bụ ihe Chukwu choro n'ụwa. Chukwu choro ka ihe niile ọ kere eke na-emekọrịta dị ka ụmụ nne, nke gosiri na ọ naghị adị Chukwu mma n'obi mgbe mmadụ na ibe ya na-alụ ọgụ, na-egburita ibe ha ma na-ese okwu dị ahaa. Akukọ a rụgakwara aka na mkpa ọ dị na mmadụ ga na-enye Chukwu ekele n'ihe niile oge niile ma ọ dị mma ma ọ dị njo. Ọ bụ ya mere na okwu mbụ mmadụ mụtara n'aka Chukwu bụ “mma-mma”.

Dị ka a chọputararị na akukọ a gbadoro ụkwụ n'akukọ ifo wee na-akọwa etu ụwa siri malite n'echiche ndị Igbo. Ọ bughị naanị otu akukọ ndị Igbo ji akọwa etu ụwa siri malite n'echiche ha. Ka e lebakwaa anya n'echiche nke abụọ na-akọwa ka ụwa siri malite n'echiche ndị Igbo.

NNWALE ONWE 1

Weputa ụzọ niile akukọ a siri rie mperi nke mere na e nweghi ike iwere ya dị ka etu ụwa siri malite.

1. N'akukọ a, kedu ụdị ụwa a na-arugara aka?
2. Kedu ọkpurukpu ihe akukọ a ziputara banyere ndị Igbo

3.2 Akukọ Ogwumagana

Akukọ nke a gbasara etu ndị ome-nkà Odunke si kọọ ya n'ejije *Ọjaadili*. Ogwumagana n'onwe ya bụ otu n'ime àgwà dị n'ejije *Ọjaadili*. N'akukọ a, Ogwumagana kọrọ ọha na eze na ọ bụ Ebinu Ụkpabi (Chukwu) kere ụwa. Ọ sị na ya na Ebinu Ụkpabi nọ mgbe o kere ụwa. Ọ sị na oge ahụ na Okpoko nọ ha abụọ n'aka nri.

Ebinu Ụkpabị bidoro ịke ụwa site n'iji eke na egwurugwu kewaa igwe abụọ, mmiri wee ju ebe niile. Okpoko chere ka ala mịa mmiri mana nke a ekweghi eme; ọ sị na ọkpụ ite bụ Ebinu Ụkpabị amaghikwa ihe ọ na-eme eme, wee rịọ Ebinu Ụkpabị ka o jee leta ihe na-eme n'ụwa. Okpoko bu nne ya gaa ileta ka ụwa dị ma chọputa ma ala ọkpọọ eselitala. Ka o ruru, mmiri ekweghi akọ akọ. Ya na nne ya bidoro feghariwa n'ụwa ganye na nne ya anwuọ. Ka nne Okpoko nwusiri, Okpoko liri nne ya n'imi ya wee bido bewa akwa oligholi nke ọ na-ebe wee rue ta a.

Ka Ebinu Ụkpabị huru na Okpoko echighataghi azu ka ọ koro ya ka ụwa di, o zipuru Mbe nwa Anigga ka o jee leta ihe na-eme n'ụwa ma chotakwa ihe mere na Okpoko aloghachighi azu. Ka Mbe rutere n'ụwa, ọ huru ero wee nuri onu bido riwe ero ahụ nke na o rifere oke afọ ya. Ka o risiri ero ahụ, ụra bufuru ya. Ero ahụ wee potọ Mbe afọ. Nke a mere na Mbe aloghachinwughizi gwa Ebinu Ụkpabị ihe na-eme.

Ebinu Ụkpabị zigara Ogwumagana bu onye nke ato. Ogwumagana siri na Chukwu gwara ya okwu ndi a:

Ọ sị m

Na ya choro imata ka olo okike

ya ji n'aka si aga

mu jee leta ka ka ala si kwuru

zighachiri ya ozi n'eluigwe

m wee zopu ije

(Ojaadili, ihu 3-5)

Ka Ogwumagana ruru n'ụwa, ọ huru na ụwa bu mmiri mmiri. O wee tikue Ebinu Ụkpabị si ya na oru ya erutela ebe ọ hịara ahụ. Chukwu nwere obi anuri wee were eke na egwurugwu sebie igwe abụọ. Ogwumagana lere anya n'aka ekpe hu Ekeogba n'ubochi Afọ. Nke a mere Ogwumagana ji were eke na egwurugwu tuo agwa. Ekeogba na Ebinu Ụkpabị kewara ihe di n'ime ụwa na anyanwu anọ Eke, Ori, Afọ Nkwọ. Ọ bu n'ubochi Ori ka ha kere mmadu ka o ribe ihe di n'ime ụwa. Ogwumagana sikwara na ọ bu site

n'oge ahụ ka ya na Chukwu Okike jiri buru aka nri na aka ekpe. O kwara ariri na o bu ha na-aruputa ihe mmadu na-emebisị (*Ojaadili*, ihu 1-6)

N'akuko a di ka anyi siri hu n'akwukwo *Ojaadili* yitekwaro akuko nke mbu gbadoro ukwu n'akuko ifo nke na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. O bughị akuko otutu ndi Igbo nabatara nke na-akowa kpom kwem etu uwa mmadu bi n'ime ya siri malite. Di ka akuko nke mbu a muru banyere etu uwa siri malite, a ga-ahu na akuko abuo ndi a na-arugara Chukwu aka di ka onye ndi Igbo kwetara na o bu ya kere elu igwe na uwa. Ihe ozọ putakwara ihe n'akuko a bu na Chukwu kere mmadu n'ubochi ikpeazu mgbe o kechaalara ihe dum. Ihe o bu n'obi mee nke a di ka o di n'akuko a nakwa n'akuko Ifenta bu na o choghi ka mmadu taa ahuhu kama ka mmadu kporiwe ndu.

Anyi hukwara udi Chukwu, nke ndi Igbo na-arugara aka n'akuko a; o bu Chukwu na-agbaghara mmehie mmadu mere. O bu ya mere o jiri leghara Mbe nwa Aniga anya oge o hapuru ihe e ziri ya mewe ihe ozọ. Ozọ kwa, n'agbanyeghi mkpari Okpoko nyere Chukwu, o kweghi ka iwe ya di oku n'ebe Okpoko no, nke na-egosi na Chukwu ndi Igbo adighi ewe iwe osiiso; o bara uba n'ebere. N'iga n'ihu, akuko a gosiri nkwenye ndi Igbo na onye gbaa boolu o rachaa oroma (onye mee ihe oma, e tube ya ugo). Echiche a putara ihe n'etu Chukwu Okike siri hu Ogwumagana n'anya oge o mere ihe o gwara ya mee.

Nghota niile a ga-ene aka ighota ihe mere ufodu mmadu jiri kweta na ndi Igbo bu otu n'ime agburu ndi Juu kpafuru akpafu. Ka anyi lebakwazie anya n'akuko nke ato na-akowa ka uwa siri malite n'echiche ndi Igbo.

NNWALE ONWE 2

1. Olee ka akuko siri dabaa adaba iji kowaa etu uwa siri malite?
2. Kedu ebe akuko a di iche n'akuko Ifenta?
3. Kedu uzọ akuko a siri yite nke Ifenta
4. Kedu ihe i chere mere ndi Igbo ji ewere akuko ndi a na-akowa etu uwa siri malite?

4.0 MMECHI

Na yunit a, i ghotala na echiche ndi Igbo zuru ezu n'onwe tupu ndi ocha abia ma webatakwa ekpempke uka ha. Akuko odinala ndi anyi muru na yunit a nyere aka imata ufodu echiche ndi Igbo banyere etu uwa anyi no n'ime ya siri malite.

5.0 NCHIKOTA

Akuko abuo a koru na yunit a bucha nke a turu anya na ha ga-atupenye gi azu banyere nkwenye ndi Igbo ufodu tupu obibia ndi ocha nakwa mmepe n'ala Igbo. N'oge gboo, o bu ndi Nri bu ndi na-ehekwa otutu akuko odinala ndi a. N'ihia na mmepe abiabeghi n'oge gboo ahu, akuko ka abu naani ihe ndi Igbo ji akuzi ufodu ihe, otutu mmadu amabeghi ihe o bu banyere akuko ndi a. Ugbu a, anyi ahula na ebe akuko abuo ndi a siri rie mperi bu nke mere na nwata akwukwo o bu na-amu maka akuko ala Igbo anaghi ewe ha ka ihe mere eme.

6.0 IHE OMUME

Tulee akuko abuo ndi a ma weputagasia ihe ndi a;

- Etu o si ziputa nkwenye ndi Igbo na Chukwu,
- Omenala ndi Igbo putara ihe na nke o bu

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Odunke, A. (1977). *Ojaadili*, Ibadan: Oxford University Press.

Nwala, T. U. (1985). *Igbo Philosophy*, Ikeja: Lantern Books. ihu 28-29.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Uwa Si Malite n'Echiche Ndi Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

YUNIT 4: ETU ỤWA SIRI MALITE N’ECHICHE NDI IGBO II

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndinna Kpom kwem
 - 3.1 Akuko Eze Nri
 - 3.2 Akuko Eri
 - 3.3 Akuko Ngidi
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na yunit i muburu, a malitere ikuziri gi maka echiche ndi Igbo banyere etu uwa siri malite. Anyi muru maka akuko Ifenta na nke Ogwumagana. Anyi mukwara maka ufodu ebe akuko ndi ahụ siri rie mperi. Na yunit a, i ga-aga n’ihu imu maka echiche ndi Igbo ndi ozọ bu nke ha ji akowa etu uwa ndi Igbo si malite. Na yunit a, i ga-eleba anya n’akuko Eze Nri, Eri nna Ngidi di ka enyo i ga-eji hutopu echiche ndi Igbo ufodu n’oge ochie iji ghotakwuo akuko ala ndi Igbo.

2.0 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata:

1. Akuko di iche iche ndi Igbo ji akowa ka uwa siri malite
2. Ebe ufodu akuko ndi a siri rie mperi
3. Etu akuko ndi a siri nye aka n’ighota akuko ala ndi Igbo

3.0 Ndina Kpọm kwem

3.1 Akuko Eze Nri

Akuko Eze Nri a bu akuko otutu ndi oko akuko ala nakwa ufodu ndi okammuta ndi Igbo kwenyere na ebe ndi Igbo bi ugbo a, bu ebe Chukwu dobere ha kamgbe uwa. Di ka i gamecha choputa n'ihe omumu a, e nwere usoro akuko ala di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo siri bia ebe ha bi ugbo a. Ufodu n'ime echiche ndi a na-ekwu na ndi Igbo so n'agburu ndi Juu kpafuru akpafu. Ndi ozo kwenyere na o bu n'ala Ijpt ka Eri (nna ndi Igbo) na ndi be ya siri malite ndu ha wee bia ebe ha bi ugbo a. Ufodu ndi okammuta na-ekwukwa na o bu na mpaghara ala Naijiria ka ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a ebe ndi ozo na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo siri bia n'ala Igbo; ha kwenyere na ebe a ndi Igbo bi ugbo a bu ebe ha no kemgbe okike uwa. Ndi na-akwado echiche a nabatara akuko Eze Nri di ka etu uwa ndi Igbo siri malite.

Akuko Eze Nri a bu otu n'ime akuko nkomiiko ndi Igbo ji akowa etu uwa siri malite. Di ka akuko a siri kwuo, na mmalite uwa, mmiri juputara ebe niile. O rue otu ubochi, Chukwu wee kee ezi na ulo mbu nke ihe mebere ya bu Eze Nri, nwunye ya, nnwa ya nwoke na nnwa ya nwaanyi. Mgbe Chukwu kechara ha, Eze Nri na ezi na ulo ya wee guzo n'elu otu mkpu hu uwa; aguji ji ha ma ha enweghi ike igaghari agaghari maka na ebe niile bu mmiri mmiri. Chukwu ledara anya n'uwa wee hu onodu Eze Nri na ezi na ulo ya no n'ime ya wee meere ha ebere. Nke a mere Chukwu jiri nye Eze Nri na ndi be ya ji ka ha rie. Ka Eze Nri na ndi be ya richara ji ahụ, o toro ha utu nke ukwu. Ka chi foro echi ya, Eze Nri rikwara Chukwu ka o nyekwa ya ji ozo ka ya na ndi be ya rie. Chukwu gere ya nti, wee nye Eze Nri mkpuru ji ka o koo n'ala. Chukwu gwara Eze Nri na o buru na o koo ji ahụ na o ga-enweta otutu ji. Eze Nri kelere Chukwu nke oma, wee nara ya ji ahụ mana Eri choputara na e nweghi ka o ga-esi wee koo ji ahụ maka na mmiri sachiri ebe niile. Nke a mere Eze Nri jiri chetakwara Chukwu na uwa niile ka abụ so mmiri mmiri nke mere na o gaghi enwe ike iko ji ahụ.

Chukwu gwara Eze Nri ka ọ kpọta ndị ọkpụ ụzụ si Ọka ka ha nyere ya aka. Eze Nri mere ka Chukwu siri gwa ya. Ndị ọkpụ ụzụ ahụ were ékò mịsịsịa mmiri niile ahụ, ala wee kpọkọọ. Chukwu gwara Eze Nri ka o were ụmụ ya chụọrọ ya aja. Ọ gwakwara Eze Nri ka ọ kọọ ji ahụ n'ili ụmụ ya. Eze Nri mere ka Chukwu siri gwa ya nke mere o jiri lie nwa ya nwoke na nwa ya nwaanyi na ndụ. O teghi aka ka o mechara nke a, ji pulitere ebe o liri nwa ya nwoke ebe ede pulitere ebe o liri nwa ya nwaanyi. Eze Nri wekọtara ji na ede ahụ wee kesaara ya ndị Igbo.

N'akukọ a, a ga-achoputa na o yitere akukọ abụọ a kuziburu ndị na-akowa etu ụwa siri malite. A ga-achoputakwa na echiche ndị Igbo banyere etu Chukwu siri hụ mmadụ sere elu n'akukọ a. Akukọ a kpugheere nkowa ndị Ọka na ha bụ ndị mbụ nọ n'ụwa tupu ndị Igbo ndị ọzọ abia. Nke a putara ihè n'akukọ a n'uzọ puru iche. A choputakwa na e wepu na e nwere ike isi na ndị Ọka bucha ụzọ wee nọdu n'ụwa di ka o si puta ihè n'akukọ a, ikpu ụzụ bukwazi aka oru e jiri mara ndị Ọka site n'okike ụwa. A ga-eleba ihe ndi a anya nke oma mgbe n'ihe omumu a.

Ka o sila di, a choputakwa na di ka akukọ a siri di, ihe o na-arugara aka bu na ndi Nri nwere ike ibu ndi nke abuo biara n'ala Igbo ma e wepu ndi Ọka. Mana ndi Aguleri na-akowakwazi na ha bu ndi Nri uzọ bia n'ala Igbo. Ndi Aguleri kwenyesiri ike na o bu ha bu ndi mbu Chukwu kere n'ala Igbo ma o bu ndi mbu bu uzọ bia. Ha nwere usoro akukọ yitere nke a, nke ha no kwaa na o bu n'Aguleri ka Chukwu dobere mmadu mbu. N'aka nke ozọ, mgbe a ga-amu maka ebe ndi Igbo siri bia, anyi ga-ahukwa akukọ ozọ ndi Aguleri nwere, nke na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi wuchie n'ebe ha no ugbu a. Ha kwetakwara na o bu n'Aguleri ka nna ndi Igbo kwusiri oge o biara n'ala Igbo. Ka e nyonye anya n'akukọ nsiripu ozọ nke na-akowa etu ụwa siri malite n'echiche ndi Aguleri.

NNWALE ONWE 1

1. Kwaa ihe i choputara akukọ a gosiputara banyere Eze Nri
2. Di ka onye ghotara ihe omumu a, kedu ebe obodo bu isi ala Igbo?
3. Gini ka i chere mere otutu ndi Igbo jiri nabata akukọ a karja ndi ozọ.

3.2 Akụkọ Eri

Dị ka akụkọ a siri kwuo, Chukwu kere nwoke na nwaanyi mbụ bụ Eri na nwunye ya. O si n'elu igwe zidata ha n'elu ụwa mana oge ha bịa, ebe niile bụ sọ mmiri n'Aguleri. Eri rịrọ Chukwu enyemaka maka na o nweghi ike igaghari agaghari. Chukwu gere ya nti wee kpota ndi okpu uzu si n'Oka bia misisia mmiri ahụ doro n'Aguleri. Ka Eri choptara na mmiri di n'ụwa ataala, ya na nwunye ya chighara azu gaa biri. Ha mutara umu aka ma bawanye uba, wee buru ndi a na-akpo ndi Igbo ta a.

E lee anya n'akukọ a, anyi ga-ahu na e nwekabeghi ihe di iche n'akukọ a na akukọ Eze Nri ma e wepu na akukọ a rugara aka na nwoke mbu Chukwu kere bu Eri. Ozọ kwa, ebe Chukwu dobere Eri oge o kechara ya bu n'Aguleri. O bu nke a mere ufodu ji kwenye na Aguleri bu isi Igbo. Akukọ a, di ka nke Eze Nri, kwadokwara echiche na-akowa na ndi Oka bu uzọ nodu n'ụwa tupu agburu ndi ozọ awuchie. Ka o sila di, akukọ ndi a niile narugara aka n'obodo ndi di na steeti Anambra. E nwere echiche ozọ na-ekwu na o bu n'akuku Imo ka ụwa ndi Igbo no wee malite. Ka anyi kpotu ukwu n'akukọ a.

NNWALE ONWE 2

- a. Kedu uzọ akukọ Eri a siri di iche n'akukọ Eze Nri?
- b. Kedu obodo i chere akukọ a kacha dabara?
- c. Gini mere i jiri nye usa gi?

3.3 Akukọ Ngidi

O nwekwaziri akukọ odinala na-akowa na oge mbu, o nweghi ndi a ma di ka ndi Igbo ganye na mmadu abuo si n'agburu ndi Hibru agara wuchie. Akukọ a kowara na aha mmadu abuo ndi ahụ bu Oduduwa na Ngidi. Ha gafere agu asaa, gafee ugu asaa wee rute n'ikpere mmiri nke a ma ta a di na steeti Imo. Ka ha rutere ebe ahụ, udi ahija toro ebe ahụ masiri Ngidi nke ukwu o wee gwa enyi ya nwoke ya na ya so n'ije bu Oduduwa na o choziri ino ma birikwa n'ebe ahụ. Enyi ya hapuru ya gawakwa njem ya gbagowe ebe a ma ta a di ka Ife. Ngidi na nwunye ya nakwa ndi ozọ so ya noturu ebe ahụ wee koo

mkpurū osisi dī iche iche. Aha ebe mbū ahū Ngidi n̄r̄o bū ebe a ma ta a dī ka Ụmūdike nke dī n' Amaigbo ta a.

Nwunye Ngidi m̄taara Ngidi ụmū nwoke at̄o ndī ḡnyere Igbo, Oke na Eshi, onye e mechazirī kp̄owa Eri. Ka Ngidi nw̄urū, ọkp̄ara ya bū Igbo n̄ochiri anya nna ya ma birikwa n' ọbī nna ya. Igbo mechara zawa Igbo Ngidi. Nwa Ngidi nke abūo aha bū Oke, p̄urū jee biri n' ebe ọz̄o, bū ebe ọ n̄o wee m̄ta ndī a ma ta a dī ka ndī Ar̄ochukwu. Nwa nke ọd̄ud̄u bū Eshi (Eri) p̄ukwara wee jebe n' ak̄uk̄u ebe anyī ma ta a dī ka Anambra, ebe ọ n̄o m̄ta ụmū ndī a ma ta a dī ka ndī Nri. Ak̄uk̄o a k̄owara na ọ bū ka Eshi ruru n' Anambra ka ọ gbanwere aha ya ka ọ b̄urū Eri n' ihi olundī ndī ahū. O doghī anya ma Ngidi am̄tara nwa nwaanyī. Igbo l̄urū ụmū nwaanyī abūo wee m̄ta ụmū ndī gbasara wee b̄urū ndī Igbo ta a. Ebe a Igbo bi ka a ma dī ka Amaigbo.

NNWALE ONWE 3

1. Ị chere na ak̄uk̄o Ngidi a ka wee gosi n' ụz̄o doro anya etu ndī Igbo siri malite ndū?
2. Ọ b̄urū na ụsa gī bū ee, k̄owaa ihe i jiri kweta nke ahū.
3. Ọ b̄urū na ị s̄i mba, k̄owaa onwe gī?
4. Kedū ebe ak̄uk̄o a siri rie mperi?

4.0 MMECHI

Ị gh̄otala na yunit a na e wepu ak̄uk̄o abūo a k̄uziri na yunit gara aga na e nwekwara ak̄uk̄o ndī ọz̄o ndī Igbo ji ak̄owa etu ndī Igbo siri malite ndū ha. N'ime ak̄uk̄o at̄o ndī a niile ị m̄urū n' ihe ọm̄umū a, ị ch̄op̄utara na e nwere otu ụz̄o ma ọ bū ọz̄o ak̄uk̄o nke ọ b̄ula jiri rie mperi. Ọ bū maka mperi ndī a niile mere ọt̄ut̄u ndī dere ak̄uk̄o ala n' oge ochie ejighi ak̄uk̄o ọd̄inala kp̄or̄o ihe ma ọ bū si na ya nweta ihe nyere aka n' ide ak̄uk̄o ala ndī Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

O nweghi nke ọ bụla n'ime ụzọ akụkọ ndị a bụ otu n'agbanyeghi na ha nwere ụzọ ha siri yitetu onwe ha. Nke ọ bụla n'ime ha nwere ụzọ o si di iche na ndi ọzọ. Nke ọ bụla n'ime ha nwere ihe o tinyere etinye ma ọ bụ wepu ewepu n'ebe ibe ya di. Ka o sila di, ha niile bụ otu ihe ka ha na-arujere aka. Ihe ahụ bụ na ndi Igbo kwetara na ọ bụ Chukwu kere ụwa mmadu na ihe niile di n'ime ụwa.

Ọ bụru na i lee anya n'akukọ odinala ndi a niile nke e ji na-akowa etu ụwa ndi Igbo siri malite, i ga-achoputa na akukọ niile a nwechara otu ebe ma ọ bụ abuo o siri rie mperi. Ọ bụ ya mere na oge ufodu ndi oko akukọ ala n'oge gboo ejikebeghi agumagu odinala ndi Igbo kporo ihe. Ọ bụ ya mere nke a jiri soro na nsogbu e nwere n'akukọ ala ndi Igbo ta a. Ọzọ, akukọ niile a gosiri na n'echiche ndi Igbo, tupu ndi ocha abia n'ala Igbo ma rukwee ta a, ndi Igbo kwetara na ọ bụ Chukwu kere ụwa na ihe niile di ya n'ime. Ọ bụ ya kpatara ndi Igbo ji enye Chukwu ugwu na nsopuru ruuru ya n'ihe niile ha na-eme na ndu.

6.0 IHE OMUME

- a. Tulekorita akukọ niile ndi a anyi muru ma si na ha wube otu akukọ na-akowa etu ndi Igbo siri malite ndu n'udi na a gaghị enwe mgbagha na ya.
- b. Kowaa etu akukọ ndi i mutara na yunit a jiri nye aka n'ime omenala Igbo ufodu sie ike.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Ohadike, D. C. (1996). "Igbo Culture and History" in *Chinua Achebe Things Fall Apart: Classics in Context*.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Uwa Si Malite n'Echiche Ndị Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

MODULE 2: AKUKỌ ALA NDỊ IGBO

Yunit 1 Ọnọdu akukọ ala Igbo

Yunit 2 Nsogbu akukọ ala Igbo nwere

YUNIT 1: ỌNỌDU AKUKỌ ALA NDỊ IGBO

NDỊNA

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpọm kwem

3.1 Ọnọdu akukọ ala Igbo hụrụ onwe ya

3.2 Ihe kpatara nleda anya e ledara akukọ ala Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe omume

7.0 Nrụtaaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Site n'ihe omumụ ndị gara aga, a tūrụ anya na ị mụtala ọtụtụ ihe banyere ndị Igbo, ndụ ha nakwa ala ha. Ị hụkwara echiche ndị Igbo dị iche iche banyere etu ụwa siri malite. Ihe ndị

a i mụrụ bụ ihe ndị a tūrụ anya ga-enye aka n'ighotazu akukọ ala ndi Igbo. N'otu aka ahụ, na yunit a, i ga-amuta onodu akukọ ala Igbo no nakwa ihe kpatara nleda anya e ledara akukọ ala Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-enwe ike ghota

1. Onodu akukọ ala Igbo huru onwe ya n'ua taa
2. Ihe ndi kpatara akukọ ala Igbo jiri nodu n'onodu o no taa

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Onodu akukọ ala Igbo huru onwe ya

Akukọ ala Igbo abughi ihe e meelara ezi nchocha na ya. Nsiripu ndi Igbo edochabeghi anya. Ihe gbasara mmalite ndi Igbo ma o bu ebe ndi Igbo si bia ebe ha bi ugbu a, oge ha biara, na ka ha si bia gbara ndi mmadu ghari. Ihe ndi ozo enwebeghi ike kowaa ka ha si malite ma o bu bido bu omenala zuru mba onu, onu ugbu, nka n'uzu (di ka ikpu uzu na ikpa nkata dg) na ahia anu ndi Igbo. Nke a mere e jiri werezie nkomiiko di iche iche na akowazi ihe ndi a. Iji maa atu, Afigbo kowara na ndi Igbo echefuola ihe niile gbasara etu ha siri bia biri n'ebe ha bi ugbu a.

Ihe e nwere ike isi na o bu ya kpatara nke a bu na odide Igbo tupu ndi ocha abia akwudosighi nke oma; o bu naani ufo du mara maka ide na itapi Nsibidi. Ndi ahụ mara maka ya ejighi ya detuo akukọ gbasara nsiripu na akukọ ndu ndi Igbo. Nke a mere na otutu ihe banyere ndu ndi Igbo na nhafe ha tupu obibia ndi ocha gbadoro ukwu akukọ onu. O bu udi amumamu a ka a ma ugbu a di ka agumagu odinala.

Otu nsogbu putara ihe agumagu odinala nwere bu na, n'ihia na e deghi ya ede, o na-enwekari nhazi di iche iche mgbe otutu ndi mmadu na-ako ya. Mgbanwe nhazi ndi a na-abiakari mgbe mmadu choro ime ka akukọ o na-ako to o to, too ogologo, maa mma, ma

o bukwanu gosiputa etu oko akuko siri nwee nka iko akuko. Otutu oge, ufodu na-ewere out akuko, kogharja ya ka o gosiputa obodo ha n'ebe di mma karja obodo ndi ozo. Ihe ndi a niile bu nsogbu a na-enwetagasi mgbe a na-edeghi ihe ede. O bukwa ya mere na otutu ndi chefurula akuko ala ha, jizi nkomiriko di iche iche na-atu utu na-akowazi ka ha siri malite ndu ha. Mana ihe di mkpa iju bu ma nkomiriko ndi a, ha egosiputara n'ezie akuko ala ndi Igbo nakwa ebe ndi Igbo siri malite ndu ha.

Uta o bula adighiri ndi nna nna anyi ha maka etu ha siri jiri nkomiriko ndi a kowaa echiche ha banyere etu ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbu a ma o bu malite ndu. Nke a bu maka na ebe o bu ba e nweghi usoro ndeko ihe mere na ndu ha n'oge ochie, tupu obibia ndi ocha, o putaghi na ndi Igbo ekwesighi ichekwaba omenala na nkwenye ha ka ha ghara ifunahu ha. Anyi ga-aja ndi Nri nke bi na odidja anyanwu ala Igbo ike maka na di ka Afigbo siri kowaa, ha haziri uzo ekpemekpe odinala Igbo nakwa ihe gbasara ya n'udi nwere ezi usoro. O bukwa n'ihu nke a ka otutu odinala na nkomiriko ndi Igbo jiri buru ndi a ka na-anu rue ta a. Afigbo gakwara n'ihu kowaa na ndi Nri n'onwe ha, n'agbanyeghi nke a, echetaghi etu ha siri bia n'ebe ha no ugbu a, nke mere ha jiri were nkomiriko ha nochite anya akuko ala ha.

Ihe ozo o ji di mkpa na a ga-eleba anya n'akuko ala Igbo nke ukwu bu na omenala anyi ugbu a puru iche n'udi ndu ndi gboo biri, nke bu njirimara ndi Igbo n'oge ugbu a. Ihe ozo so mee ka akuko ala Igbo di oke mkpa bu ihe di iche iche a na-edo n'akwukwo mgbasa ozi etu ndi Igbo si agba mbu ma o bu atachi obi n'oge ihe isi ike. Ihe ndi ozo gunyere ihe okpu e gwuputara n'Igbo-ukwu na senchuri nke iri na itoolu, azumahia ndi Igbo, usoro ochichi na ihe ndi ozo mere ka ndi Igbo puo iche n'agburu ndi ozo.

Ihe ndi a niile mere ka ndi mba na agburu ndi ozo na-atajiri ndi Igbo anya. Mana n'agbanyeghi ihe ndi a, e nyochabeghi akuko ala Igbo nke oma; otutu ndi mmadu akwaala ariri maka nleghara anya e leghara akuko ala Igbo. Otu n'ime ha bu G.T. Basden, bu onye kwara n'afu 1910 na umu Igbo ma maka akuko ala Bekee karja nke ha.

NNWALE ONWE 1

1. Deputa ma kowaa ihe butere onodu amaghị kwuru n'akuko ala Igbo ta a?
2. Kedu ihe i chere butere nke a?

3.2 Ihe Kpatara Nleda Anya E Ledara Akuko Ala Igbo

Otu ihe mere ndi Igbo na ndi agburu ndi ozo ji na-eleda akuko ala Igbo anya, n'agbanyeghi na ndi Igbo bu agburu bara oke uru na Naijiria. Ufodu ihe ndi a gunyere:

- a) Iji naani ihe e dere ede kporo ihe mgbe a na-enyocha ma o bu achiko akuko ala Igbo: Nke a mere ka e leghara agumagu onu ma o bu akuko ndi mmadu nuru anya. Ndi ocha biara na senchuri iri na itoolu; bido mgbe ahụ, ha dekwara ndu ndi Igbo n'akwukwo. Mana tupu mgbe ahụ, ndi Igbo ebiela otutu oge. N'ihia ya, akuko onu niile gbasara ndi Igbo efuchaala maka na ndi mara ya anwuchaala. Ndi ocha dere maka ndi Igbo gunyere G. T. Basden na E. D. Leonard. O bu n'afu 1956 ka K. O. Dike ji akuko mmadu kororo ya dee akuko ala Igbo.
- b) Enweghi otu onye isi ochichi: E nweghi onye na-achia ala Igbo niile tupu obibia ndi ocha. Nke a mere na o hira ndi na-ako akuko ala ahụ imata ebe a ga-ebido ebido n'iwekota ozi niile ga-enye aka n'ide akuko ala ndi Igbo. Onodu enweghi otu eze ma o bu okwa ochichi a butekwara ndoro ndoro a na-enwe ugbo a gbasara ebe a ga-asia bu isi ala Igbo. Ndi Nri na-ekwu na o bu na Nri ka isi ala ndi Igbo di, ebe ndi Aguleri, n'aka nke ozo, na-ekwu na ofo ndi Igbo bu na Aguleri ka o di. A maghizi akuko nke bu ezie. Nke a na-adoghachi akuko ala Igbo azu.
- c) Ihe ozo e jiri lelie akuko ala Igbo anya bu na ndi eze ma o bu ndi isi agburu ndi ozo na-enwe onye na-ako akuko ala n'obi eze, mana ndi Igbo enweghi ndi di etu a. Nke a nyere aka n'ime nchocha n'akuko ala ha.

NNWALE ONWE 2

E wepu ihe ndi a muru n'ihe omumu a, kedu ihe ndi ozo i chere mere e ji eleda akuko ala Igbo anya?

4.0 MMECHI

I hula na onodu akuko ala Igbo huru onwe ya ta a ejughi afu. Nke bu eziokwu bu na onodu a kaara ika njo ma a si na ndi nna nna anyi ha amaliteghi iji akuko di iche iche na-akowa ihe ufo. Ihe ndi a bu ihe ndi e nwere ike igbochi ma o buru na ndi Igbo ga-eji akuko ala ha kporo ihe.

5.0 NCHIKOTA

Na yunit a, i hula mkpa o di ikwalite onodu akuko ala Igbo. Otutu ihe n'omenala Igbo ta a bu nke a na-enweghi ike irote etu ha siri malite. N'ihe omumu a, i hula oru nkomiriko di iche iche ndi nna nna anyi weputara ruru n'iji ha koo akuko ala ndi Igbo nakwa ebe o si eri mperi. I mukwara n'uju, ihe ndi kpatara nleda anya a e ledara akuko ala Igbo.

6.0 IHE OMUME

Di ka nwata akwukwo a kuzirila onodu akuko ala Igbo na ihe ndi kpatara ya, nye ndumodu banyere ihe ndi a ga-eme iji kwalite onodu akuko ala Igbo ma mee ka o kwuru chim chim.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Jeffreys, M. D. W. (1956). 'The Umundri Traditions of Origin', *African Studies*, 15:3, 119-131, DOI: [10.1080/00020185608706990](https://doi.org/10.1080/00020185608706990)

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*. Onitsha: University Publishing Co.

YUNIT 2: ỌNODU AKUKO ALA IGBO II

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Nđina Kpọm kwem
 - 3.1 Nsogbu akukọ ala Igbo nwere
 - 3.2 Ụzọ e si enweta ihe e ji ede/dee akukọ ala Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrụtaaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Ị hula ọnodu akukọ ala Igbo na yunit gara aga nakwa ihe ndi butere ọnodu nleda anya a na-eleda akukọ ala Igbo. Na yunit a, ị ga-eleba anya na nsogbu akukọ ala Igbo nwere nakwa etu nsogbu ndi a siri kpata nleda akukọ ala Igbo anya. Ị ga-akpotukwa ukwu n'etu e si enweta ihe ndi e ji ede ma o bu dee akukọ ala Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumu a, ị ga-enwe ike mata

- 1. Nsogbu di iche iche akukọ ala Igbo nwere
- 2. Etu nsogbu ndi a si metuta ọnodu akukọ ala Igbo ugbu a
- 3. Ebe e si enweta ihe ndi e ji dee ma o bu ede akukọ ala Igbo

3.0 NDỊNA KPQM KWEM

3.1 Nsogbu Akukọ ala Igbo nwere

Akụkọ ala Igbo nwere nsogbu dị iche iche. Nsogbu ndị ahụ gunyere:

1. Ụfọdụ ndị dere akụkọ ala Igbo na mbụ abụghị ndị a zuru azu n'ọrụ ide akụkọ ala: Ọtụtụ mụrụ maka mmekọrịta mmadụ na ibe ya, nchekwa, ihe ọkpụ, ekpemekpe dg. Ha bụ C.K. Meek, G.T. Basden, Northcoat Thomas, Onwuejeogwu M. Ihe nke a pụtara bụ na ihe ndị a kwesiri ịma dị ka ndị na-edede akụkọ ala, nke ga-enyere ha aka n'ide akụkọ ala Igbo n'uzọ kwesiri ekwesi abụghị nke ha macha, nke mezirị ka ụfọdụ n'ime ha dee akụkọ ha n'ụdị ọ ga-akwalite ụfọdụ obodo hapụ ebe ndị ọzọ.
2. Ụfọdụ ndị dere akụkọ ala Igbo na mbụ abụghị ndị mara omenala ndị Igbo: Ọtụtụ akụkọ dị mma ka ha deghiere n'akụkọ ala Igbo. Ha ahụtaghị ịgọ mmụọ dị ka ikpere Chineke. Ụfọdụ n'ime ha aghọtachaghị omenala ụfọdụ ndị Igbo na-eme nakwa uru ha bara na ndụ ndị Igbo tinyere etu ha si akwalite ịdị n'otu.
3. Ụfọdụ ndị n'ime ndị dere akụkọ ala Igbo anaghị anụ asụsụ Igbo: Nke a, eleghi anya, gbochiri ha ịghọta ụfọdụ ihe ndị Igbo kọrọ ha n'akụkọ oge ha na-agba ndị mmadụ ajujụ ọnụ nke kaara inyere ha aka n'ide akwụkwọ ha. Ọ bụ ezie na ụfọdụ n'ime ha nwere ndị na-atapiri ha ihe e kwuru dị ka G.T. Basden, M.D.W. Jeffrey, Meek, ụfọdụ ihe ndị ntapị a tapiri egosiputaghị ihe ndị kwuru ya siri kwuo ya; ha amachaghị asụ Bekee. Nke a mere na ụfọdụ ihe e kwuru n'Igbo hịara ha ahụ ịtughari na Bekee. Nke a gunyere ilu na atumatụ okwu ndị Igbo nke ndị a na-agba ajujụ ọnụ ji akọwa ihe ha bụ n'obi.
4. N'ihina na ụfọdụ ndị dere akụkọ ala Igbo na mbụ abụghị ndị Igbo, ha nwere ike iji ntaji anya dee ma ọ bụ hapụ ide ihe ụfọdụ a kọrọ ha. Ihe a na-ekwu bụ na oge ụfọdụ, ha agaghị anabata eziokwu n'ihina iwe obi, ekworo na akpomasị.
5. Ndị a zuru n'ọrụ ide akụkọ ala bụ ụmụ afọ Igbo dekariri akụkọ ala Igbo site n'igbado ụkwụ n'echiche ndị ọcha. Idekarị akụkọ ala site n'iwere ihe ndị ọcha dere butere nleghara anya e leghara akụkọ ala Igbo.
6. N'ihina na ndị Igbo amaliteghị ide ihe na gboo, nke a mere na mgbe ndị Igbo mụtaziri ka e si ede akwụkwọ, ọtụtụ ndị a kaara isi n'aka ha nweta ihe a ga-eji dee akụkọ ala Igbo alaala mmụọ.

7. Ndi ocha malitere ide akuko ala na mbu lebakariri anya n'akuko ala gbasara ochichi nke na-ekwukari gbasara ndi ukwu. Ha elebaghi anya n'ihe gbasara ndi okenye.
8. Otutu ihe gbasara akuko ala bu ihe ndi furu efu n'ihi na ndi gboo kaara idetu ha anaghi agu ma o bu ede. Nke a gosiri na e nweghi akuko ala e dere ede tupu ndi ocha abia. Ndi e dere bu naani ndi ndi ocha kwadoro.
9. A kowaghi otutu ihe nke oma. Akuko ala Igbo na-akwusidebe n'uzo mgbe o na-akowa ihe ufodu. Ihe di ka ebe ndi Igbo si bia abughi ihe a kowadaruru ala.
10. Enweghi ndi na-ako akuko ala na-anon n'obi Eze ndi Igbo bukwa nnukwu nsogbu ozo: O bu ndi a ka onye o bu na-edede akuko ala kwesiri ijekwuru mgbe o bu a choronimata akuko ala ndi Igbo. Nke a mere na o nweghi ndi a na-esi n'umu aka azulite maka ikon akuko ala n'ala Igbo, kama o bu naani ndi okenye ole na ole na-ako ya.

NNWALE ONWE 1

Kowaa etu nsogbu ndi a akuko ala Igbo nwere si emetuta onodu akuko ala Igbo ugbo a.

3.2 Uzo e si nweta ihe e ji dee akuko ala Igbo

E nwere uzo di iche iche ndi dere akuko ala Igbo si nweta ihe nyeere ha aka n'ideko akuko ala Igbo; uzo ndi ahugnyere:

- a. **Akomako Akuko ala banyere omenala ma o bu nsiripu:** Adiele Afigbo so na ndi ji nke a ruo oru. Ndi ozo bukwa M.D.W. Jeffreys na Talbot. Ihe nke a jiri di mkpa maka iwekota akuko ala ndi Igbo bu na otutu ndi mara akuko ala a bu ndi na-amaghi agumede. Ufodu akuko ala ndi a bu ndi e nwere n'akuko odinala ndi Igbo.
- b. **Ihe okpu e gwuputara n'ala:** Ihe Thursten Shaw gwuputara n'Igbo-ukwu n'agbata afon 1956 were ruo 1959 bu ndi e si na ha choputa na ndi Igbo ji ola nturu ruo oru nka n'oge ochie. Ebe ndi ozo e nwetara ihe okpu e jigasi dee akuko ala ndi Igbo bu na Nsuka, Ugwuele nakwa n'Ehugbo. Ihe okpu ndi a nyere aka imata eziokwu di n'akuko ala e nwere maka na ihe a chi n'aka, e jigghi ugogbe ele ya.

- c. **Ihe e dere ede:** Nke a bụ akwụkwọ dị iche iche ndị ọcha dere oge ha bịa na ndị e deturu na Nsibidi banyere ụzọ ndụ ndị Igbo. Ụfọdụ ndị dere ihe dị etu a bụ Olaudah Equiano, G.T. Basden, Dayrell nakwa ọtụtụ ndị ọzọ.

NNWALE ONWE 2

Deputa ụzọ ndị ọzọ e nwere ike isi nweta ihe ndị e ji ede ma ọ bụ dee akụkọ ala Igbo

4.0 MMECHI/NCHIKỌTA

A hụla, n’ihe ọmụmụ a, na nsogbu dị iche iche butere ọnọdụ akụkọ ala Igbo nọ ugbo a. Nsogbu ndị a bụ ndị a kọwarala n’ihe ọmụmụ a dị n’ụdị n’ụdị. Ọ bụrụ na e lebara nsogbu niile a anya, a tụtụ anya na ọnọdụ akụkọ ala Igbo ga-agbanwe.

5.0 IHE OMUME

Jiri atụ dabara adaba kọwaa ihe mere o ji dị mkpa imata akụkọ ala Igbo.

6.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Jeffreys, M. D. W. (1956). ‘The Ụmụndri Traditions of Origin’, *African Studies*, 15:3, 119-131, DOI: [10.1080/00020185608706990](https://doi.org/10.1080/00020185608706990)

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press.

MODUL 3: EBE NDI IGBO SI I

Yunit 1 Ighota ebe ndi Igbo si

Yunit 2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi

Yunit 3 Nnyocha akuko Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu

Yunit 4 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijpt

Yunit 5 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi no na Najirja na Uma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia

YUNIT 1: IGHOTA EBE NDI IGBO SI

NDINA

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpom kwem

3.1 Ighota ebe ndi Igbo si

3.2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi wee bia

3.2.1 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ihe omume

7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Ajuju banyere ebe ndi Igbo si ma o bu etu ndi Igbo si malite ndu ha bu ihe e nwere mgbagha na ya. Ihe butere mgbagha a bu maka onodu akuko ala Igbo no na ya. Otutu oge o were tupu ndi Igbo amalite ide ederede mere na ndu ha n'akwukwo so mee ka e nwee nghotahie n'ihe banyere ebe ndi Igbo si wee bia n'ebe ha bi ugbo a. A ga-echetakwa na n'ihe omumu ndi gara aga, e lebara anya n'echiche ndi Igbo banyere etu uwa si malite. Echiche ndi ahụ niile anyi muru so n'ihe ndi gbakoro aka wube atutu e ji akowa ebe ndi Igbo si. Na yunit a, a ga-eleba anya n'ihe banyere ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbo a a nakwa atutu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike kowaa

1. Echere di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia
2. Echiche di iche iche mebere uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi
3. Ihe mere ufodu ndi mmadu ji eche na ndi Igbo si agburu ndi Juu

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Kedu Ebe Ndi Igbo Si?

Akuko ala ndi Igbo gbara otutu mmadu gharij ighota nke bu eziokwu n'ime ha. Ihe kpatara nke a bu, di ka anyi sibu rutu aka, na otutu umu afọ Igbo bu okamuta n'akuko ala agbabeghi mbo etu kwesiri iji choputa ma deputakwa akuko ala ndi Igbo etu o kwesiri. Otutu ndi Igbo agbaljala nke ukwu ideputa akuko ala ndi Igbo na etu ndi Igbo si malite ndu ha, nke ndi Igbo kwesiri inabata ka akuko ala ha mana akwu agbabeghi mmanu. E nwere otutu akuko di iche iche na-akowa ebe nakwa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, nke mere otutu jiri nodu na mgbagwoju anya n'amaghi nke a ga-eso eso. Otutu

akukọ e nwere gbasara nsiripu ndi Igbo tumadi gbasara nke otu obodo na-agbagwoju ndi o na-agu aguu imata etu ha siri malite ndu ha anya.

Di ka e siri kowaa n'elu, onodu ebidoghi dewe ihe na gboo bu ihe so wee bute onodu a ndi Igbo hutara onwe ha banyere akukọ ala ha. O bu nke a mere Inno. Uzoma Nwadike jiri kwuo na o nwee ihe oma ndi Igbo nwetara n'obibia ndi ocha biara n'Afrika, o bu n'ihe gbasara ide ihe ede. Ihe o jiri kwuo nke a bu na a naghị eji agbanwo ihe o bu e dere ede; otu nsogbu agumagu odinala kacha puta ihè bu na mgbe o na-esite n'onu otu onye fere n'onu onye ozo, o na-enwe mgbanwe.

Ighota ebe ndi Igbo si bu ihe ka ga na-abu okwu akpu n'onu otutu afọ ka na-abia abia. Ufodu ndi, mgbe a juru ha ebe ndi Igbo si bia, na-asị na ndi Igbo bu otu n'ime agburu ndi Juu kpafuru akpafu oge Moses duuru umu Izrel puta n'ala Ijpt gafee osimiri Naii. Ufodu si na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a. Ndi ozo na-ekwu na o bu n'aba osimiri Benue na Naija ka ndi Igbo siri malite ndu ha; sitekwa n'ebe ahụ kwa, ufodu n'ime ha si n'odida anyanwu fee Bini ma si Bini gafe osimiri Naija ma bawaputa n'owuwa anyanwu, d.k. n'Onicha na Oguta. E nwekwaziri ndi kwenyere na o nweghi ebe ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a.

Iji choputa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, Okaa Adiele Afigbo bu ode akukọ ala ndi Igbo ji eme onu aruola otutu oru n'ihe gbasara ighota etu ndi Igbo siri malite ndu nakwa ebe ha si bia. Di ka Afigbo kowara, e nwere otutu nghota nakwa akukọ di iche iche banyere ebe ndi Igbo siri malite ndu ha. Afigbo chikotara akukọ niile ndi a ma kewaa ha uzo ato. O bu nkewa a, Afigbo nyere banyere akukọ ala Igbo, ka a gbadoro ukwu n'ihe omumu a. Usoro akukọ ndi a gunyere:

1. Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie n'ebe ha no ugbo a
2. Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na steeti di iche iche na Naijiria wuchie n'ebe ha no ugbo a
3. Uma okwu na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo si bia

A ga-elebazi anya n'akuko ndi a n'otu n'otu iji ghotazuo ha nke oma nakwa etu o ga-esi nyere aka n'imata akuko ala ndi Igbo.

NNWALE ONWE 1

- a. Deputa nghota di iche iche a kporo aha ndi mmadu nwere banyere ebe ndi Igbo si
- b. Kedu echiche n'ime ndi a nke i kwenyere na ya? Gini mere i ji kwenye n'echiche i na-akwado?

3.2 Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si mba ofesi:

Ufodu ndi ode akuko ala na ndi okammuta na-akwado uma okwu a. Ha na-arụ ụka na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia; ufodu na-akowa na ndi Igbo si n'ala Ijpt zolie ije tupu ha abia ebe ha no ugbu a n'owuwa anyanwu ala Naijiria. O bu uma okwu a ka otutu ndi Igbo kacha nabata ma burukwa nke norola otutu afọ ma ka na-agakwa n'ihu. Ozọ kwa, otutu omenala Igbo nabatara usoro akuko ndi so uma okwu a nke oma ma nwekwazie akuko di iche iche ha na-ako iji kowaa na echiche a bu ezie. Ebe mmiri siri gbaruo bu na a bia n'akuko odinala ndi Igbo, nke na-akwado uma okwu a, ebe ufodu na-ekwu na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia, ndi ozọ na-akowa na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo si bia. Keduzi nke a ga-ewe ewe? Ndi na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu ma o bu Hibru enweghikwa otu akuko kwu oto gbasara etu ndi Igbo siri mee njem ha site n'agburu ndi Juu bia n'ebe ha no ugbu a. N'aka nke ozọ, ndi na-arụ ụka na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri malite ndu ha enwekwaghi akuko kwu oto banyere etu ndi Igbo siri mee ya bu oke njem. O bu onodu a mere o ji di mkpa iju ajuju a di oke mkpa: O burugodi na ndi Igbo si n'agburu Juu ma o bu n'ala Ijpt bia ebe ha bi ugbu a, keduzi ebe bu ebe ndi Igbo jiri mere isi ala ha n'ala Izrel tupu ha ahapu ebe ahụ? O buru n'ezie na ha si agburu ndi Juu, gini mere ha jiri hapu ala nna ha biawa n'ebe ha bi ugbu a? Kedu etu ha siri mee ya bu njem? Ha eji ugbọ mmiri ka o bu n'ozara ka ha siri mee ya bu njem? Kedu uzọ ha siri gaa? Ole ka ha di puo n'ala ha? Gini na-achụ ha? Kedu ihe ndi mere ha ma o bu ihe ndi ha zutara n'uzo? Kedu ndi ma o bu onye duru ha n'ije a? Gini ka ha na-eri ka

ha na-awa ọhịa (ma ọ bụrụ na ha si n'ọzara)? Ajujụ ndị a na ndị ọzọ e nweghi ike ide n'ebe a, bụ ihe dị oke mkpa ịza ma ọ bụrụ na a ga-eji akụkọ a kpọrọ ihe.

A ga-eleba anya n'akụkọ a nke ọma iji ghotamie ya. A ga-elebakwa anya n'ihe ndị na-akwado echiche a ji arụ ụka a nakwa akụkọ ọdinala ndị Igbo dị iche iche na-egosiputa echiche a. Iji mee nke a nke ọma, a ga-ekewa akụkọ a ụzọ abụọ gbara ọkpurukpu; akụkọ na-ekwu na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu (Izrẹl) n'otu akụkọ na akụkọ na-ekwu na ndị Igbo si n'ala Ijịpt pụta n'aka nke ọzọ.

3.2.1 Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu

Ụfọdụ ndị na-akwado akụkọ a na-ekwu na ndị Igbo malitere ndụ ha n'ọwụwa anyanwụ, n'agbụrụ ndị Juu. Ha sịzị na ọ bụ n'ebe ahụ ka ndị Igbo si zopu ije tupu ha erute n'ebe ha bi ugbo a n'ala Najirịa. Olaudah Equiano bụ nwa afọ Igbo a gbara ohù oge ọ dị afọ iri na abụọ. E regara ya mba ofesi. Ya bụ onye Igbo mbụ kwalitere echiche a. Oge a juru ya ebe ndị Igbo si, o kwuru na ndị Igbo ga-abu otu n'ime agbụrụ Izrẹl kpafuru n'urị. Ihe o ji kwuo nke a bụ na o lere anya na myiri dị n'etiti omenala ndị Igbo na nke ndị Juu. O kwuru na etu ndị Igbo si ebe ugwu, etu ha si ele ọmụgwọ, etu nwaanyi mụrụ nwa si asacha ahụ iji pụta na nsọ ọmụgwọ tinyere etu ha si aba aha yiri etu ndị Juu si eme nke ha. Ihe niile ndị a ka Olaudah Equiano dere n'akwukwọ edendụ ya ọ kpọrọ *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa The African*.

Onye ọzọ nkọwa ya kwadoro nke Equiano na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu bụ G. T. Basden. Basden bụ onye ọrụ ụka weputara oge dekoọ maka akụkọ ala ndị Igbo n'akwukwọ ya ọ kpọrọ *Among the Ibos of Nigeria*. Ọ bụ ezie na Basden ekwughị kpom kwem na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu, mana ụzọ o siri kọwaa ya ga-eme ka onye ọ bụla gurụ ihe o dere kwenye na Basden ji ụzọ aghughọ na-akwado na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu. Basden kọwara na ka o lelesiri ụfọdụ omenala ndị Igbo na-eme, ọ choputara na o gosiri na ụzọ ndụ ndị Juu metutara nke ndị Igbo mana o kwughị na ndị Igbo si n'agbụrụ ndị Juu. Dị ka Equiano, n'uche Basden, ndị Igbo ji ekpemekpe ọdinala ha kpọrọ ihe,

nwee ụfọdụ usoro okwu yitere nke ndị Juu nakwa omenala ibi ugwu ndị Igbo na-eme nke na-egosi na ndụ ndị Juu metụtara nke ndị Igbo.

N'iga n'ihu, Afigbo dere na Ike Akwelumo, n'akwukwo ya o kporo *The Origin of the Ibo*, kwenyesiri ike na ndị Igbo si n'agburu ndị Juu. Dị ka o siri kowaa, aha a bu 'Ibo' bu mkpojo "Hebrew". O mechakwara kowaa na otutu ndi nchinike kporo ya "Heboo". N'otu aka ahụ, Maazi Ojike Ojiaku kwuru na otutu mmadu kwetara na okwu a bu "Hebrew" na okwu Igbo bu "Uburu" yitere. Mana di ka ndi chorọ ichoputa ihe di n'akpa ekechiri onu, a ma na mkporu okwu iyite ibe ya apughi ha bu otu. Ozọ bu na, site na nkowa ndi a niile, e wepu mkporu okwu na ntulekorita omenala ndi Igbo na ndi Juu bu nke a ga-emecha nyonye anya n'ihe omumu a, o nweghi ezigbo ihe ozọ ha gbadoro ukwu na-akwado echiche ha di ka ihe okpu na nnweko obara.

Onye ozọ weputara oge kowaa etu ndi Igbo si buru ndi Juu di ka o di n'akwukwo Afigbo bu onye Arọ aha ya bu E.K. Ijeomanta. Ijeomanta bu onye nkuzi ndi uka Presbyterian na Kalaba. O bu ka nwoke a na-etinye onu n'akuko ala ndi Arọ n'afọ 1926 ka o kowara na mgbe mbu, ndi Igbo bibu na ndida ugwu Nail ebe ha siri zopu ije site n'uzo Sudan rute n'ebe ha bi ugwu a. O gakwara n'ihu kwuo na o bu ka ndi Igbo na-agbasa, ebe ha na-achọ ala, ka ufodu n'ime ha zutere ndi Ibibio. Nzute a ha zutere ndi Ibibio mere agha jiri daa n'etiti ndi Igbo ahụ, bu ndi Arọ, na ndi Ibibio. Ndi Arọ noro meriri ndi Ibibio guzobe obodo Arọ.

E wepu ndi a kporo aha ha n'elu ebe a, otutu umuafọ Igbo kwenyere n'echiche a. Dị ka a ruturu aka n'elu, nkowa a ndi a nyere n'ebe a na-akwado ma na-akwalite uma okwu na-ekwu na ndi Igbo bu otu n'ime agburu Juu kpafuru akpafu. Ha hutara na ufodu omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu, nke mere ha jiri kpebie na o nweghi ka ndi Igbo ga-esi na-eme omenala ndi ahụ ma o buru na ha esighi n'agburu Juu.

E nwekwara akuko ala di iche iche na-akwado echiche a, nke na-asị na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si malite ndu ha. Ufodu n'ime akuko ndi a kowara etu ndi Igbo jiri si n'ala Izrel jee Ijpt wee sikwa n'ebe ahụ bia ebe ha bi ugwu a. Ndi ozọ nwere nkowa puru

iche na-aruga aka etu Eri, onye Juu, siri hapu ala Ijpt bia ebe ndi Igbo huru onwe ha ugbu a.

NNWALE ONWE 2

1. Deputa nsogbu putara ihe n'uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi
2. Deputa ma kowaa ihe i choputara mere ufodu ndi okammuta ji kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

4.0 MMECHI

N'ihe omumu a, i huru na ihe mere e jiri kwuo na mmalite, na e nwere otutu mgbagha n'ihe banyere ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha no. A kuziri na o bughu na ndi Igbo si n'ala ozo bia, o buru na ha si na steeti ndi ozo di n'ala Naijiria wuchie. O buru na e leghi anya, ebe ndi Igbo bi ugbu a bu ebe Chukwu dobere ndi nna nna ha oge o kechara uwa.

5.0 NCHIKOTA

Ihe omumu a egosiputala echiche di iche iche banyere ebe ndi Igbo si bia ma o bukwanu etu ha si malite ndu. Afigbo chikotara echiche ndi ode akuko ala nakwa ndi oka mmuta ma kewaa ha uzọ atọ. Di ka a huru na yunit a, uma okwu nke mbu bu uma okwu na-akowa na ndi Igbo si n'ala ozo bia. I hukwara na uma okwu a bu nke otutu umu afọ Igbo kwadoro di ka eziokwu. Etu o sila di, ihe na-edochabeghi anya, bu nke a ga-emecha muo, bu inyocha akuko a iji mata ma o bu eziokwu.

6.0 IHE OMUME

N'uche gi, chikota ihe niile mere ufodu ndi okammuta ji akwado echiche, nke na-aru uka na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press

Afigbo, A. E. (1983). 'Traditions of Igbo Origins: A Comment', *History in Africa*, Vol. 10. Pp. 1-11.

Basden, G. T. (1982) *Among the Ibos of Nigeria*. Lagos: University Publishing Co.

Equiano, O. (1974). *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa The African*. Norwich

Ojiaku, O. (2015). *The Igbo People: Culture and Character*. Florida:BookLocker.com, Inc.

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Available online at:https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

YUNIT 2: ỤMA OKWU NA-EKWU NA NDI IGBO SI NDI IGBO SI MBA OFESI

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
 - 3.1 Atụtụ Okorie
 - 3.2 Akụkọ Eri na Nri
 - 3.3 Akụkọ Eri n'Aguleri
- 4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Ihe omume

7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPQSITE

Na yunit gara aga, e bidoro ịmụ maka ebe ndị Igbo si. A kpọturu ụkwụ n'uma okwu atọ chikọtara otutu echiche ndi okammuta nwere banyere ebe ndi Igbo si bia. Na yunit ahụ, a malitere ikuzi maka ụma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi (owuwa anyanwu Afrika) wee bia. A ga-echeta na a kuziri na e kewara otutu echiche na-akwado echiche a uzọ abuo. Otu ndi na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu (Hibru), ebe ndi ozọ na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt bia. A ga-echetakwa na e kwuru na a biakwa n'echiche niile ndi a, e nwere otutu akuko di iche iche na-akwado nke o bua.

Na yunit a, a ga-agakwa n'ihu n'imụ maka akuko ndi kacha puta ihe n'ime akuko, bu nke na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. I ji mee nke a, a ga-eleba anya n'akuko odinala atọ na yunit a, bu ndi na-akwado echiche a na-ekwu na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si malite ndu. Nke mbu n'ime ha bu atumatu Okorie ebe nke abuo bu akuko Eri. Akuko Eri a bu nke putara ihe n'usoro akuko abuo na-aru ibe ha uka banyere ebe Eri (nna ndi Igbo) no oge o biara ala Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na njede ihe omumu, i ga-enwe ike mata:

1. Usoro akuko odinala di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia.
2. Etu usoro akuko ndi a si kwalite onodu akuko ala ndi Igbo

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Uma Okorie

Ndi ọzọ kwadoro echiche a na-arụ ụka na ndi Igbo bu agburu ndi Juu a dọrọ n'agha. Nkọwa ha nyere banyere etu ndi Igbo si huta onwe ha n'ala Ijpt bu nke a huru n'akwukwo Iweadihi (1997); o kowara atutu Okorie Innocent nyere, bu nke o jiri kowaa etu ndi Igbo siri kpotu ukwu n'ala ndi Ijpt. Okorie kowara na o bu n'Etiti Owuwa Anyanwu ka ndi Igbo malitere ndu ha. Di ka Okorie siri kowaa, ndi Igbo siri n'ala anyi ma ugbu a ka ala ndi Palestina, ebe a doro ha n'agha kpafue oge ndi Asiria merichara ebo iri nke Izrel nke di n'odida anyanwu Izrel n'agbata afọ 718 tupu Kraist (TK). Ihe mmeri a e meriri ndi Izrel n'agha putara bu na ka ebo Izrel ndi a dachara, a doro otutu ndi n'agha mee ka ha si n'ala nna ha puo ma mekwaa ka ndi ọzọ bia biri n'ala ha. Mgbe nke a na-eme, otutu ndi Izrel, di ka o di n'akuko ala ndi Izrel, gbapuru oso ndu. Okorie kowara na o nweghi onye ma ebe ebo Izrel ndi a gbasara gbagara.

Atutu na-akowa ebe ndi Igbo siri malite ndu kowara na otu agburu n'odida anyanwu Izrel a kporo "Shekinigbo" so n'agburu gbapuru oso ndu oge agha ahụ dara. Ha si n'odida anyanwu Izrel ebe ha siri gbapu oso ndu gbaga Ijpt. Ka ha ruru ala Ijpt, ha chetara ihe meburu ha n'ala Ijpt, bu oge ha bu ndi ohu n'ala Ijpt nakwa ahuhu niile ha tara oge ahụ. N'ihia ya, ha gbanwere obi ha wee hapu Ijpt gaba n'ebe Owuwa Anyanwu. Di ka Okorie siri kowaa, ka ha na-aga n'uzo, ha chere na ndi Asiria ka ga na-achụ ha; ha chere na uzo kacha mma iji mee ka ndi Asiria ghara ichota ha bu site n'igbanwe aha ha. Nke a mere ha jiri wepu "Schecken" di n'aha ha wee zawazie ndi "Igbo".

Ka ha mechara nke a, ha malitekwa njem ha wee gbadaba Ndiada Odida Anyanwu Afrika. Ka ha na-aga, ha gafere otutu obodo, soro ha mekorita ihe ufodu ihe, ma lukoritakwa nwaanyi ma si etu ahụ na-abawanye uba ruo n'osimiri Naija. Oge ha rutere n'osimiri Naija otutu n'ime ha gafere mmiri gaa biri. Nke a bu ka ndi na-achụ ha ghara inwetazi ha. Ebe a ha bi bu ebe a ma ugbu a di ka ala Igbo (Onicha). Ha sikwazi ebe ahụ gbasaa bichie ebe niile a ma ta a di ka ala Igbo. N'aka nke ọzọ, ufodu n'ime ha ndi na-enweghi ike gafee mmiri jiri nwayo biri n'ikpere mmiri, bu ebe ndi a ma ta a di ka Delta.

3.2 Akụkọ Eri na Nri

Akụkọ a sokwa n'akụkọ ọzọ na-akwado na ndị Igbo so n'agbụrụ ndị Izrẹl kpafuru akpafu. Ndi na-akwado akụkọ a na-akowa na Nri bu obodo mbu bukarisiri okenye n'ala Igbo niile. Ha jikwa ufodu akukọ e dere na Baibul na-akwado nkowa ha. Di ka Onwuejeogwu siri kowaa n'akwukwo ya, o bu n'afọ 900 ofe Krai (OK) ka Eri bu onye a na-elegara anya di ka nna ndi Igbo biara wube obodo a ma ugbu a di ka ala Igbo. Di ka o di na nkomirikọ ndi Nri, Eri (nna ndi Igbo) bu nwa Gad. Gad n'onwe ya bu nwa Jekob. Jekob bu nwa Aizik ebe Aizik bu nwa Abraham. O bu ya mere ndi Igbo ji asi na ha si n'agburu ndi Izrẹl. Aha nne Gad bu Zilpa. A ga-echeta na oge nwunye Jekob bu Lia choputara na o gaghi enwezi ike imuta nwa n'ihu nka, o kponyere Jekob ohu ya nwaanyi ka o dinee ya di ka o di na Jenesis 30:9-11. Jekob bakwuuru Zilpa, o wee turu ime muta umu abuo. Aha okpara ya bu Gad ebe nwa ya nke ozo bu Asha.

Ka Gad tolitere, o lutara nwaanyi wee muta umu asaa. Aha umu Gad bu Zifon, Hagai, Shuni, Ezbon, Eri, Arodi na Areli (Jenesis 46:16 na Onu ogu 26:15-17). Ihe nke a putara bu na Gad so n'otu ebo iri na abuo nke Izrẹl di ka nnwa Jekob. Oge umu Jekob bu ndi Izrẹl jere biri n'ala Ijpt, Gad na umu ya niile sokwa ha biri wee mutakwa otutu umu (Onu ogu 26:18). Oge ha bi n'ala ndi Ijpt, Eri ghorọ onye nchu-aja nakwa onye na-adu Eze Fero Teti odu n'ihe gbasara ime mmuo. Eze Fero Teti bu eze nke ise chiru ala Ijpt n'afọ 2400 TK.

Oge Moses duuru umu Izrẹl si n'ala Ijpt puo, Eri na umu ya na ndi ya sokwa puo n'Ijpt oge ahụ. Ka ha na-aga, n'ihu na ha di otutu, ufodu agburu n'ime ha kpafuru nke Eri na ndi be ya so. Otutu n'ime agburu ndi a kpafurunu nwetere onwe ha n'akuku Ndida Sudan bu ebe ha no malite omenala ha kporo omenala 'NOK'. Ha nokwara ebe ahụ nwa oge nta tupu ha amalitekwa njem ha. Ufodu n'ime ha, ndi ike njem gwurula, noduziri n'ebe ahụ jiri ya mere be ha; ndi ozo gabakwara njem ha wee rute na Jukun bu ebe di n'Odida Anyanwu Najjiria. Ufodu gbasara ebe ozo. Ka ufodu n'ime ha kwusiri na Jukun, ndi ozo gawakwara n'ihu na njem ha wee rue n'aba osimiri Naija na Benue nke a kporo Ezu

n'Omambala. Ọtụtụ n'ime ha nọdụziri ebe ahụ ebe ụfọdụ gafere na Fiji. Ọ bụ nke a mere na ụfọdụ omenala ndị Fiji na-eme yitere nke ndị Nri.

Mgbe Eri rutere n'aba Osimiri Ezu na Omanbala, Eri na ezi na ulo ya nọdụziri ebe ahụ. Akụkọ a kọwara na Eri nwere ndị inyom abụọ; ha bụ Nneamaku na Oboli. Nneamaku mụtara ụmụ ise ndị gụnyere Nrifikwuaniim-Menri (di ọkpara), Agulu, Ogbodudu, Onogu na Iguedo (onye mụtara naanị otu nwa nwaanyi). Oboli n'aka nke ọzọ mụtara naanị otu nwa aha ya bụ Onoja. Ọ bụkwa n'aka Onoja ka e siri nweta ndị anyị ma ta a dị ka ndị Igala bi na steeti Kogi. Nri-Ifikwuaniim n'onwe ya mụtakwara ụmụ ise ndị gụnyere Aguukwu Nri, Enugwu Ukwu, Enugwu Agidi, Nofia, na Amoobia; nwa nne ya nwoke, Ogbodudu, bido obodo nke ya a kporo Diodo. Nwa Ogbodudu nke nwoke bụ Ezikannebo mụtakwara Akamkpisi na Amanuke. Onogu n'onwe ya bụ ya mụtara Igboariam. Ọ bụ obodo niile a ka a ma ta a ka agburu Ụmụ Nri. Nwa Nneamaku nke nwaanyi, Iguedo, mụtara Ogbunike, Okuzu, Nando, Umuleri na Nteje. Obodo niile ndị a ka a ma ta a dị ka agburu Iguedo.

Ihe akụkọ a na-eziputa bụ na ndị Nri kwenyere na ọ bụ Nri bụ obodo mbụ ndị Igbo biri tupu ha si n'ebe ahụ gbasaa n'ebe ndị ọzọ ndị Igbo bi ugbo a n'ala Igbo. Nke a putara na ọ bụ Nri tochara obodo Igbo ndị ọzọ.

NNWALE ONWE 1

- a. Deputa ihe ndị i chere bụ ebe akụkọ ndị a siri rie mperi
- b. Kedu ihe akụkọ abụọ a na-arugara aka dị ka o si gbasaa ụfọdụ obodo dị n'ala Igbo?
- c. Chikọta ụma okwu Okorie ma gosiputa echiche gi banyere ya.

3.3 Akụkọ Eri na Aguleri

Ndị Aguleri dị na steeti Anambra ekwetaghị n'akụkọ a ndị Nri na-akọ. Ndị Aguleri na-arụ ụka na ọ bụ ha bụ isi Igbo. Ọ bụ ezie na ha kwenyere na ọ bụ n'aka Eri ka ndị Igbo siri malite ndụ mana usoro akụkọ nke ha banyere etu Eri siri mee njem ya site n'Ijpt di iche na nke Onwuejeogwu korọ. Ndị Aguleri hoputara ụfọdụ ndị okenye dere akụkọ ala

ha. Ndi ahụ gunyere Eddy Okoye, Ralph Igweh, Jerome Nnechi, Osita Chinwuba, Paul Nnamah, Raph Chikwenze, Charles Chieze, Emma Ikem, na George Ejimofe.

Dị ka ndị a siri kowaa, nna ndị Igbo bụ Eri bụ onye Juu nke bi n'ala Ijpt. O si n'ebe ahụ gafeta n'ebe ndị Igbo bi ugbo a. N'akuko ala a, ha kowara na Eri bụ nwa nke ise Gad mutara. A ga-echeta na dị ka o siri dị n'akwukwo Baibul, Gad bụ nwa nke asaa Jekob bụ nwa Isaac muru. Tupu umu Izrel (Juu) esi n'ala Ijpt puta, Gad kporo umu ya, ufo ndi na-aruru ya oru na ndi enyi ya si n'ala Ijpt gbapu notutu senchuri gara aga. O bu ugbo mmiri ka ha jiri mee njem ha wee rute n'aba osimiri Ezu na Omabala n'Aguleri di n'Omombala. N'ebe a, ha kwusiri, Eri huru ohu na o bu ebe ahụ ka ndi Igbo ga-eji mere obodo ha ma bidokwa ndu ha. Eri na ndi be ya banyere n'ime oke ohia di ebe ahụ suchata ebe di ha mma, biri ebe ahụ mbawa. Ebe ahụ ha bi mgbe ahụ bu ebe a ma ugbo a di ka Aguleri. Eri biri n'Aguleri otutu afo tupu o nwuo. E likwara ya n'ebe ahụ.

Ha kowakwara na o bu Agulu bu okpara Eri; o bughị Menri di ka ndi Nri siri kowaa. N'akuko a, bu nke ndi Aguleri ji akuko odinala ha akwado, kowakwara na ka umu Eri nabawanye n'Aguleri, ufo ndi umu Eri ndi ozo hapuru Aguleri jee ebe ozo biri. Etu o sila di, Agulu bu okpara Eri esoghi puo. Akuko a kowakwara na aha a na-akpokari Agulu bu Agulu-Nwa-Eri. Ka ndi ozo puchara, Agulu gbakwunyere Eri n'aha ya, zawazie Agulu-Eri ma hazizie obodo ahụ o wee buruzie Aguleri. Akuko a kowakwara na Meneri hapuru Aguleri jee birizie n'ime oke ohia, ebe o jiri ichu nta na oru ugbo mere aka oru. O na-eme ihe ndi ozo gbasara ekpemekpe odinala. Ebe ahụ Meneri no ka a na-akpo Agu-Ukwu (Nri) ugbo a. Ka Meneri kawara nka, o gwara umu ya ka ha kpoghachi ya n'ala nna ya maka na na o choghi inwu n'ebe na-abughị ala nna ya. Akuko a kowara na umu Meneri kpoghachiri ya n'Aguleri ebe o no nwuo; e liri ya ebe ahụ. Ndi a kowara na ili Meneri ka adi n'Aguleri rue ta a.

NNWALE 2

Kedu etu i siri ghota akuko a?

4.0 MMECHI

Na yunit a, i hula usoro akuko ufodu ndi Igbo ji akwado echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. E wepu akuko ndi a, e nwekwara otutu akuko a koru n'udi di iche iche nke na-akwado echiche a.

5.0 NCHIKOTA

Ihe omumu a emeela ka i ghota udi nsogbu nakwa ndoro ndoro a na-enwe n'etiti ndi Igbo banyere ebe ndi Igbo siri bia. Di ka anyi kwuburula, e wepu akuko ndi a a muru maka ha, e nwere otutu akuko ndi ozo na-akowakwa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Ufodu akuko ndi a na-aru ibe ha uka etu ndi Igbo siri mee njem a, mgbe ha mere ya bu njem, uzọ ha si mee ya bu njem, ihe ndi ha huru n'uzo nakwa omenala ndi ha mutara n'uzo ka ha na-eme ya bu njem. I huru uma okwu Okorie nakwa akuko Eri di ka o si gbasata ebe ndi Igbo si bia. Ihe di mkpa bu na ha niile na-egosi udi aguru o na-agu ndi Igbo imata ebe ha si bia nakwa mbo ufodu ndi Igbo na-agba iji gboo ya bu mkpa.

6.0 IHE OMUME

Choputakwuo akuko ndi ozo e nwere na-akwado echiche a na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Alaezi, F. (1999). *Ibos: Hebrew Exiles*, Aba: Onzy publications.

Nwadinigwe, P. (1999). *The Origin of Igbo*, Amabia: Lumos Nigeria.

Nwaezeigwe, N. T. (2007). *The Igbo and their Nri Neighbors*, Enugwu: SNAAP Press,
ihu 30 46

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Mbutu site na https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

Onwuejeogwu, M. A. (2003). *Igbo affair in 1160AD*.

YUNIT 3: NNYOCHA AKUKO AGULERI NA NRI NAKWA NTULEKORITA OMENALA NDI IGBO NA NKE NDI JUU

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nnyocha akuko Aguleri na Nri di ka isi ala Igbo
 - 3.2 Ntulekorita omenala ndi Igbo na omenala ndi Juu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit a, i ga-eleba anya n'isi okwu abuo gbara okpurukpu. Nke mbu bu na a ga-enyocha akuko ndi Aguleri na nke ndi Nri banyere arumuka ha na-aru banyere ebe bu isi ala Igbo. Ozo kwa, i ga-atulekorita ufodu omenala ndi Juu na nke ndi Igbo iji hu ihe mere otutu ji kwenyesie ike na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia biri n'ebe ha no ta a.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike ghotā:

1. Ihe bụ isi a hụrụ kwaba okpu n'uma okwu ndị Nri na ndị Aguleri na-adọ banyere ebe bụ obi Igbo.
2. Omenala ndị Igbo yitere nke ndị Juu.
3. Ihe mere ndị ụfọdụ jiri kwenyesie ike na e leghi anya ndị Igbo bụ agburu ndị Juu

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nnyocha akukọ Aguleri na Nri dị ka isi ala Igbo

Mgbe e lere anya n'akukọ ala ndị Igbo dị ka ndị Aguleri na Nri siri kọọ ya, a ga-ahuta na e nwegasiri ebe dị iche iche mmiri siri baa n'opi ụgboguru. Ihe e kwesiziri iju bụ, e wepu akukọ Eri e dere na Baibul, nke a na-ejighi n'aka na o bụ Eri nke Igbo, kedu ihe ozo ndi a ji akwado nkowa ha banyere ndoro ndoro ha na-adọ banyere ebe bụ isi ala Igbo? Ozo bụ na omumu banyere agburu mmadu, akukọ ala nakwa ihe okpu di iche iche anaghi akwado akukọ ndi Nri na nke ndi Aguleri.

Mgbe e lere anya n'antoropoloji di ka Nwaezeigwe siri kowaa, Aguleri nwere nkeji ato na-esighi otu ebe malite. A hazie ha n'usoro ha siri toọ onwe ha, e nwere Ivite, Ikenga, nke obodo ndi mebere ya gunyere Igbezunu, Umunkete, Ugwu na Adegbe; aha ozo e ji mara ya bu Enugwu nakwa Ezi. Ndi okpu di na mpaghara Ivite bu ndi a huru di ka ndi mbu bu uzọ biri n'ala ahụ ebe ndi Ivite n'onwe ha na-ekwu na ha bi n'ala ha tupu Eri na ndi otu ya abia binyere ha. Nwaezeigwe kowara na Eri bu onye agha, nke a si na o bu ya guzobere obodo Igbezunu nke di na mpaghara Ikenga. Ndi na-eso onye agha Igalala ozo aha ya bu Onoja Oboni busoro Aguleri agha otutu afọ mgbe Eri biacharala; o bu ha guzobere Umunkete. N'otu aka ahụ, ndi umu nna Umuezeora kwuru na ha si n'Idu-Ime nke di n'Ala-eze Bini ochie bia. N'ihazi mpaghara ndi a n'etu ha kwesiri isi di, o doola anya ugbu a na ndi e nwere ike isi na o bu ha nobu tupu ndi ozo abia n'Aguleri bu ndi

Okpu Ivite ebe umu nna ndi ozo mebere mpaghara Ivite di ka Igbezunu na Umuezeora nke Enugwu n'Aguleri bu sonyeere ha ebe ndi Umunkete biara ka ndi a biacharala.

Ajuju ugbo a bu, keduzi agburu Eri n'onwe ya si bia? Ihe ajuju a ji di mkpa bu na o buru na aka Eri di n'iguzobe obodo Igbezunu nke bu obodo a na-ahuta di ka nke di n'Igala na omenala ndi Aguleri, ihe o gosiri bu na o bughu n'Aguleri ka Eri biri ndu ya, kama o bu n'Igala. Otutu ndi oko akuko ala ma ndi si Aguleri ma ndi si ebe ozo kwadoro echiche a. Iji maa atu, M.C.M. Idigo bu onye Aguleri ma burukwa oko akuko ala tinyere onu n'okwu ma kowaa na akuko ala ndi Aguleri o dere n'afu 1955 si na n'otutu senchuri gara aga, ndi Aguleri bu n'Igala ka ha malitere ndu ha ma sikwa ebe ahụ bia n'ebe ha no ugbo a. Idigo gara n'ihu kowaa na Eri di ka onye agha nakwa onye ndu duuru ndi be ya gaa agha. Ka ha luhara otutu agha ma merikwaa otutu obodo ndi ha hugasiri ka ha na-eme njem ha, ha guzobere ebe obibi n'Eri-aka, nke di mmiri Odanduli nso, nke dikwa n'agbata Ifite na Igbezunu Aguleri. Idigo kowakwara na o bu ebe a ka Eri na ndi agha ya si na-eje obodo Uruada, Nnadi na obodo ndi ozo gbara ya gburu gburu ilu agha. Ha merikwara obodo ndi a ma nwudekwa otutu ndi obodo ndi a di ka ohu. Ha luru otutu umu nwaanyi ha, wube obodo ha ma saba asusu ha bu asusu Igbo.

Di ka Idigo siri kowaa, J. S. Boston weputara oge dee akuko ala obodo digasi n'Anambra, Ala-eze Igala na Nsuka. Afu ise ka akwukwo Idigo were ya. Na nkowa ya, obodo Umunri di n'ebe Odida Anyanwu kwuru na o bu Eri, onye si Igala bia guzobere obodo ha bu Aguleri. O kowakwara na otu nwa Eri, aha ya bu Nri, hapuru ulo nna ya jee guzobe obodo a ma ta a di ka Nri na obodo Umunri ndi ozo.

N'aka nke ozo, Onwuejeogwu dere akuko ala Nri n'uzo puru iche iji kwalite Ala-eze Nri; o kwuru na o di nkomiiko na-akowa na mgbe Eri rutere Aguleri, o huru ndi bi n'Aguleri tupu o bia. Etu o sila di, ihe di iche bu na ndi Eri zutere n'Aguleri oge o biara enweghizi ike icheta etu ha si bia biri n'Aguleri ma ya foduzie ebe ha si bia. Ihe ozo nkowa Onwuejeogwu gosiri bu na ndi bibu n'Aguleri tupu Eri awuchie ebiela ebe ahụ otutu afu, nke mere na ha enweghizi ike icheta etu ha siri bia biri n'ala ahụ. Ka o sila di, ihe nke a putara bu na Onwuejeogwu agbaala akuko a niile n'anwu site n'igosi na Eri abughu ya

guzobere Aguleri ma ya fọdu Aguleri ma o bu Nri ibu isi ala Igbo di ka obodo abuo ndi a siri azo.

NNWALE ONWE 1

Site n'ihe i ghotara n'ihe omumu a, kedu ihe i chere banyere ndoro ndoro ndi Nri na Aguleri gbasara ebe bu isi ala ndi Igbo?

3.2 Ntulekorita omenala ndi Igbo na omenala ndi Juu

Di ka i siri ghota n'ihe omumu gara aga, otutu mmadu kwenyere na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Ufodu n'ime ndi kenyerere n'echiche a bu Olaudah Equiano, G.T. Basden, Talbot, Ojiaku, na otutu ndi ozo. Ha kwenyere na omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu gosiri na e nwere etu ndi Igbo na ndi Juu siri yite. O nweghi otu onye n'ime ha kowara etu ndi Igbo na ndi Juu siri yite n'udi obara; ha niile gbadoro ukwu n'omenala. Mgbe a tulere omenala ndi Juu ufodu di ka o si di na Baibul, bu akwukwo na-egosi akuko ala ndi Juu, a choputara na n'ezie, e nwere ufodu omenala ndi Igbo na-eme yitere nke ndi Juu. Ka a tulerokorita omenala ndi Igbo na-eme yitere nke ndi Juu iji hu, n'eleghi anya, ihe mere ufodu ndi akuko ala jiri kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Omenala ndi ahụ gunyere:

Alumalu ikuchi nwaanyi

Otu n'ime alumalu e nwere n'omenala Igbo bu nkuchi nwaanyi. N'udi alumalu a, o buru na di nwaanyi anwu, nwa nne di nwaanyi ahụ ga-ekuchi nwaanyi ahụ. Nke a ga-emezi ka nwoke ahụ nwee ike na-elekotazi nwaanyi ahụ na umu ya anya di ka nna. Ndi Juu nwekwara udi omenala a. N'akwukwo nsọ, a huru ebe Chineke nyere ndi Juu iwu, nke mechara ghoru omenala ndi Juu, si ha, "Mgbe umu nne ndi ikom ga-ebiko, otu n'ime ha anwu, ma o nweghi nwa nwoke, nwunye onye ahụ nwuru anwu agaghi anoro ebe ahụ buru nwunye nwoke ala ozo. Nwa nne di ya ga-ekuchi ya, luru ya n'onwe ya di ka nwunye, ruo oru kwesiri nwa nne di n'ebe o no" (Dutronomi 25:5). Nke a gosiri na omenala alumalu nkuchi nwaanyi ndi Igbo na nke ndi Juu yitere rie nne.

Iga odibo

Ndị Igbo bụ ndị e jiri igba mbọ mara. Aka ọrụ e jiri mara Igbo bụ ọrụ ugbo, ikpụ ụzụ, ikụ azụ, nakwa ọtụtụ ọrụ aka ndị ọzọ. Ndị bi ebe adighi eme nri nke ọma dị ka ndị Ọka na-akpụ ụzụ. Ta a, mmepe ewerela ọtụtụ ndị Igbo ahụ. Ha na-azụzi ahia dị ka ndị nna nna ha mere oge ha na ndị Potokiri na ndị agburu ndị ọzọ na-azụkọ ahia. N'oge gboo, e nweghi amumamu ụlọ akwukwọ dị ka ọ dị ta a; umu aka na-amu aka ọrụ dị iche iche. Ha mechaa, ha na-esi na ya enweta ihe ha ga-eji enyeju ndị be ha afọ. Ọ bụrụ na mmadu na-eme nke ọma n'ọrụ ugbo, izu ahia, ikụ azụ, ikpụ ụzụ, na ihe ndị ọzọ, ndị nne na nna na-akponye ha umu ha ka ha fee ha afọ ole na ole. Nke a na-eme ka umu ha mụta ihe ndị ahụ na-eme. Ọ bụrụ na afọ ole na ole e kwekoritara agachaa, a turu anya na ndị ọga ga-edu umu aka ahụ ụlọ, umu ntakiri ahụ na-ebido nke ha. Nke a putara ihè nke ọma n'akwukwọ *Omenukọ* nke Pita Nwana dere.

Ndị Juu, n'aka nke ha, nwekwara omenala dị etu a. Nke a putara ihè n'Ọpupu 21:2, ebe Chukwu gwara ndị Juu si, “Mgbe i gbatara ohu bụ onye Hibru, arọ isii ka ọ ga-abu ohu gi; n'arọ nke asaa ka ọ ga-apu nwere onwe ya n'efu.”

Iri ji ọhuru

Ji bụ nri dị ezigbo mkpa n'omenala Igbo. Ndị Igbo kwetara na ọ bụ Chukwu nyere ha ji na ede ka ha were na-adị ndu dị ka anyị gosiputara n'ihe omumu ndị gara aga banyere akukọ Eze Nri nke ndị Igbo ji akọwa etu ụwa siri malite. Mmuo nwe ji Ahiajoku bụ nwoke, ebe mmuo nwe ede bụ nwaanyi. Ndị Igbo na-akò ji na ede ebe ọ dị ukwuu. Ihe ndị ọzọ ndị Igbo na-akoputa bụ akpu, osikapa, ụna na nri ndị ọzọ. Na nri niile ndị a, ọ bụ ji kacha nke mere na ndị Igbo anaghị amalite iri ji ọhuru n'afọ ma ọ bụrụ na e bughi ụzọ mee emume Iri Ji Ọhuru. Nke a bụ emume ndị Igbo ji ekele Chukwu maka onyinye o nyere ha ma riokwa ya ka o chekwaa ha ruo afọ ọzọ, mgbe ha ga-emekwa emume Iri Ji ọzọ. Ọ bụ n'onwa nke asato n'afọ ọ bula ka ndị Igbo ji eme emume iri ji ọhuru. Ọ bụ oge

a ka ha ji amalite igwuputa ji n'ala. Ndị Juu nwekwara omenala yitere nke ndị Igbo, dị ka ọ dị na (Dutronezi 16:9a & 10), ebe e dere si:

Izu asaa nke ubochi asaa ka i ga-aguuru onwe gi: site na mgbe i na-amalite itinye mma iwe ihe ubi... I ga-emekwara Jehova bu Chineke gi emume nke izu asaa nke ubochi asaa, di ka otutu nke onyinye afọ ofufo, nke aka gi si di nke i ga-enye di ka Jehova bu Chineke gi na-aguzi gi.

Ọ bu ezie na nri ndi Igbo were di ka nke kacha na nke ndi Juu were abughi out; kama, ihe a huru ebe a bu na di ka ndi Igbo si eme, ndi Juu na-emekwa emume iji malite iwe ihe ubi.

Ibe ugwu

Ọ buru na a muo nwa n'ala Igbo, a na-ebe nwa ahụ ugwu n'ubochi nke asato e jiri muo ya. A ka na-eme nke a ruo ta a. Ndị Juu, n'aka nke ha, na-ebekwa nwa ugwu n'ubochi nke asato. E nyochaputara nke a na Levitikus 12:3 ebe e dere si, "N'ubochi nke asato, a ga-ebi ya ugwu..."

Ile omugwo

N'ala Igbo, ọ buru na nwaanyi muo nwa, a ga-ezi ndi muru nwaanyi ahụ ozi. Nne ya ga-aga lee nwa ya omugwo. Ọ bu n'oge omugwo ka nne nwaanyi ji akuziri nwa ya nwaanyi muru nwa etu e si elekwata nwa oheru anya nakwa ihe ndi ozo di mkpa banyere izu nwa. Nne nwaanyi ahụ muru nwa bu ya ga-eje ozi niile di n'ulo ebe oru nwa ya nwaanyi muru nwa bu irichi ahụ na izu ike. Ufodu oge, omugwo na-anọ otu onwa ma ọ bu kari. N'oge di etu a, nwaanyi muru nwa agaghi na-esiri di ya nri ma ọ bu na-emere ya ihe ndi ozo maka na a na-ewe ya na ọ dighi ocha. N'omenala ndi Juu, n'otu aka ahụ, ọ buru na

nwaanyi muo nwa, di ya anaghi emetu ya aka ma o bu rie nri o siri ganye na ubochi iri ato na ato agafee, di ka o di na Levitikus 12:2 &4)

... Nwaanyi, mgbe o ga-atu ime, mua nwa nwoke, o ga-anu na nsu ubochi asaa, di ka ubochi idi na nsu ka uba ya si di, otu a ka o gaghi aru oru. O ru ubochi iri na ato ka nwaanyi ahụ ga-anogide n'obara ka ime ya di ocha; o dighi ihe nsu o bula o ga-emetu aka, o gaghi abakwa n'ebe nsu ahụ, rue ubochi ime ya ka o di ocha.

O buru na e lee anya na ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu di ka anyi siri hu ya n'ebe a, a choputa ihe mere ufodu umuafu Igbo jiri kwenyesie ike na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

NNWALE ONWE 2

I chere na ihe ndi a niile a muru n'ihe omumu a zuru iji si na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu?

4.0 MMECHI

I hula n'ihe omumu a na e nwere otutu uzọ omenala ndi Igbo siri yite omenala ndi Juu. O bu uzọ niile ndi a mere ufodu ndi okammuta na ndi oko akuko ala jiri kwenye na o nwere ihe jikoro ndi Juu na ndi Igbo. Naani ihe a na-amaghi rue ugbo a bu ma o nwere uzọ obara jiri jikoro agburu abuo ndi a. A ga-echetakwa na e wepu omenala ndi a yitere onwe ha, o nwekabeghi ihe okpu na- akwado echiche ha.

5.0 NCHIKOTA

N'ihe omumu a, a tuelela echiche di iche iche n'ihe omumu a banyere nghota ndi Nri na nke ndi Aguleri. I huru na akuko Eri bu ihe gbara otutu gharii ebe o si bia biri na Nri ma o bu n'Aguleri. I ga-echeta na oge a muru maka etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo, i

huru na ufodu kwetara na o bu n'elu igwe ka Eri siri bia. N'ebe a, ma ndi Nri na ndi Aguleri kwetara na o bu n'agburu ndi Juu ka Eri si. Ha kwetakwara na o bibu n'ala Ijpt ebe o ruru Fero oru puru iche tupu o hapu ebe ahụ bia n'ala Igbo.

6.0 IHE OMUME

Lebaa anya n'ufodu akwukwo ndi a di n'Edensibia nakwa akwukwo ndi ozo ma kowaa n'uju obodo e nwere ike ikpo isi ala Igbo. Were atu dabara adaba kwado nkowa gi.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Nwaezeigwe, N. T. (2013:6). The Politics of Igbo Origin and Culture: The Igbo-Ukwu and Nri Factors Reconsidered. Di na

https://www.africaresource.com/rasta/sesostris-the_great_the-egyptian_hercules/the-politics-of-igbo-origin-and-culture-the-igbo-ukwu-and_nri_factors-reconsidered/

Idigo, M.C.M (1955). *The History of Aguleri Yaba-Lagos*: Nicholas Printing and Publishing Co.

Boston, J.S. (1960). "Notes on Contact Between the Igala and the Ibo" Historical Society of Nigeria: *Journal of the Historical society of Nigeria*, vol.2, No.1, 1960, ihu. 52-58.

Onwuejeogwu, M.A. (1987). 'Trends in the History of the Development of the Igbo Civilization in the cultural Theatre of Igboland in Southern Nigerian Owerre: Culture Division, Imo State Ministry of Information and Culture', ihu .2. *Ahiajoku Lecture: Evolutionary*

Ujumadu, V. (2014, August 10). Where did Igbo Originate from? *Vanguard Newspaper*, Onlineat: <https://www.vanguardngr.com/2014/08/igbo-originate/>

Alaezi, F. (1999). *Ibos: Hebrew Exiles*, Aba: Onzy Publications.

Basden, G. T. (1982). *Among the Ibos of Nigeria*. Lagos: University Publishing Co.

Afigbo, A. E. (1983). 'Traditions of Igbo Origins: A Comment', *History in Africa*, Vol. 10. ihu. 1-11.

Yunit 4: ECHICHE NA-EKWU NA NDI IGBO SI N'ALA IJIPT

NDINA

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpòm kwem
 - 3.1 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt
 - 3.2 Nnyocha atutu na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit a, i ga-eleba anya n'uma okwu nke abuo na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi. Ndi na-akwalite echiche a na-akowa na o bu n'ala Ijipt ka ndi Igbo si malite ndu ha ma sikwa ebe ahụ bía n'ebe ha bi n'ala Igbo ta a. A tulesia echiche a na yunit a, a ga-eleba anya n'ihe ufodu ndi okammuta kwuru banyere uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi bía.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike imata

1. Echiche ụfọdụ na-akọwa na ndị Igbo si ala Ijpt
2. Ihe mere ha ji nwee ụdị echiche a
3. Echiche ndị ọka mmụta ụfọdụ na-ekwu na ndị Igbo si mba ofesi

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Akụkọ na-ekwu na ndị Igbo si ala Ijpt

Ụfọdụ ndị nchọcha na ndị akụkọ ala kwenyere na ọ bụ n'ala Ijpt ka ndị Igbo siri malite ndụ ma sitekwa n'ebe ahụ zopu ije tutuu ha erute n'ebe ha bi ugbo a. Mana ebe nsogbu dị n'uma okwu a bụ na ndị kwenyere n'akụkọ a ejighi otu olu; ha na-arụ onwe ha ukà. Nke a mere ka o nyee nsogbu imatazi nke bu ezie. A ga-elebaa anya n'echiche ndị a n'otu n'otu iji mata nke bụ isi a hụrụ kwaba okpu n'ime ha.

M.D.W. Jeffreys, n'akụkọ ala ndị Igbo ọ dere, kọwara na ndị Igbo bụ n'owuwa anyanwu Afrika (n'ala Ijpt) ka ndụ ndị Igbo malitere. Ihe mere o jiri kwuo nke a bụ na o lere anya n'etu e si kewaa ala Ijpt ụzọ abuo, ya bụ, ndị bi na mgbago na ndị bi na mgbada Ijpt; etu a ka ala Igbo siri di; ala Igbo nwere Owuwa Anyanwu na Odida Anyanwu n'ala Igbo. Ihe ozọ Jeffreys gbadoro ukwu si na ndị Igbo si n'ala Ijpt malite ndụ bụ na o lere anya n'emume igbu ichi, nke a na-eme n'odida anyanwu ala Igbo ya na otutu ihe ndi Igbo na-eme n'ekpemekpe odinala. N'otu aka ahụ, Afigbo dere na otu onye oko akukọ ala, nke si ma birikwa n'Aruchukwu korọ na ọ choputara ihe gosiri na omenala ndi Aruchukwu bu n'ala Ijpt ka o malitere. Di ka anyi rutulara aka n'ihe omumu gara aga, aha nwoke a bu E.K. Ijeomanta, onye kowara na ọ bụ na ndida ugwu Naịl nke di n'ala Ijpt ka ndi Igbo malitere ndu ha ma sikwa n'ebe ahụ zopu ije site n'uzo Sudan kwafeta n'ebe ha no ugbo a. Jeffreys akowaghi ihe mere ndi Igbo ji si n'ebe ha bibu puo.

E wepu obere ihe ndi oko akukọ ala ndi a gbadoro ukwu, ya bụ na ndi Igbo si ala Ijpt puta, e nweghi ihe okpu o bula ha ji akwado echiche ha. Nke a mere na echiche ha

akwudochasighi ike; o bughị akukọ ala ndi Igbo ga-anabata di ka akukọ ala ha. Ihe ozọ dikwa mkpa irutu aka n'ebe a bu na mmadu abuo ndi a enweghi oge ha kwuputara ndi Igbo si hapu ala Ijpt bja n'ebe ha bi ugbu a ma o bu etu ha siri mee njem a.

N'aka nke ozọ, onye ozọ kwadoro echiche a bu odee akukọ ala, Amaury Talbot. O jiri akukọ ozọ kwado nkowa ya. Talbot n'akwukwo ya o kporo *The Peoples of Southern Nigeria* dere na o bu n'afọ 1870 TK ka ndi Igbo siri n'Ijpt zopu ije. O kowara na ihe mere ndi Igbo jiri si n'ala Ijpt puo bu maka agha Nubja nke *Amenemhat* na mmeri ndi *Hisos* meriri ndi Ijpt n'agha. Di ka Talbot siri kowaa, o bu onodu agha a mere ufodu ndi Ijpt jiri si n'ala Ijpt gbapu oso ndu gbalata n'ala ndi Yoruba nke anyi ma ugbu a di ka Oyọ nakwa n'ufodu ebe ndi Igbo bi ugbu a. Sabinus Iweadighi dekwara na onye ozọ kwadoro echiche Talbot bu Niven, otu onye ofisa ndi nchinike; o dere na ndi Igbo si n'owuwa anyanwu Meka nakwa n'Ijpt.

NNWALE ONWE 1

- Chikota ihe i ghotara n'echiche a na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijpt kwata n'ala Igbo.

3.2 Nnyocha atutu na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bja

Di ka otu n'ime atutu na-akowa ebe ndi Igbo siri bja, uma okwu a na-akwado na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bja. Uma okwu enwetala ezi nkwardo ma n'aka ndi Igbo ma n'aka ndi na-abughị ndi Igbo, ndi na-atunyere ya mmegbu a na-emegbu ndi Igbo na ndoro ndoro ochichi Najjiria. Aha ozọ e jiri mara atutu a, di ka Afigbo siri kowaa, bu atutu Uma okwu Nsina Owuwa Anyanwu. O bu ezie na otutu umu afọ Igbo, ndi na-ako akukọ ala, kwenyere n'akukọ a; etu o sila di, ha kwesiri ibu uzọ nyochaa ya nke oma. Otutu n'ime ha jikwazi ihe e dere na Baibul na-akwado nkowa ha.

Nke a mere a ga-eji juo ma echiche a o malitere n'aka ndi Igbo? O bu oru aka ndi nchinike mere ka ufodu ndi Igbo, ndi guru akwukwo, nabata ya n'ike? Nke bu eziokwu bu na mgbe e lere anya n'etu echiche a, nke mechara buru atutu siri malite buru isi okwu a kpu n'onu, a choputara na o bu n'aka ndi ocha nakwa ndi nchinike ka o malitere. A ga-

echeta na e kwuburu n'ihe omumu gara aga na onye Igbo mbu bu uzọ malite echiche a bu Olaudah Equiano. O bu echiche Equiano onye e rere n'ohu rega mba ofesi na senchuri iri na asato kwenyesiri ike na ya. Afigbo kowara na echiche uma nsina owuwa anyanwu a gbara mgborogwu n'otutu obodo di n'etiti Sudan. Tupu senchuri iri na asato a gara aga, ndi Igbo na ndi Sudan azukolaari ahia ihe di ka o peka mpe senchuri asaa ma o bu asato.

Izukorita ahia na-eme ka ndi na-azukorita ahia na-atukorita echiche; nke a na-emekwa ka nkwenye ndi ahia ndi a na-agbasa n'etiti onwe ha. Ya kpatara na uma a na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu batara n'akuku ala Igbo ufodu site na ndi zuru ahia oge ahụ. O nwere ike buru ebe ahụ ka Equiano siri muta ufodu echiche a. Ihe mere Afigbo jiri nwee nkwenye di etu a bu na o kpeniri na o buru na o bu ezie na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, ufodu ndi okenye na-agughị akwukwo bi n'ala Igbo ga-amakwa ya bu akuko. O bu naani otu onye, E.K. Ijeomanta, bu onye kwugoro ihe di etu a; etu o sila di, nkowa ya rugara aka na ndi Igbo si n'ala Ijipt. Ijeomanta kwukwara na o bu n'onu otu okenye, Okpani Okonkwo, onye bu warant chiif ka o nuru akuko a. O dikwa mkpa igbakwunye na mgbe e rere Olaudah Equiano n'ohu ma kporo ya laa mba ofesi, o di naani afọ iri na abuo. Nke a putara na o di otutu ihe o na-amaghị oge ahụ n'ihu na o ka adi na nwata. Di ka otutu umu aka, o diiri ya mfe ikweta akuko o bu la o nuru n'ajughị ajuju. Ya mere o ga-ekwe ghota na naani echiche o nwere banyere ndi Igbo oge o no na mba ofesi di ka ohu nakwa oge o nweere onwe ya, bu ihe ndi o nuru di ka nwata.

Ozo di ka ibe ya bu na Equiano n'onwe ya kwuru na tupu o dee akwukwo edendu ya bu *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa The African* nke o noro na ya kowaa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, o guru akwukwo ndi a: *Commentary on Genesis* nke John Gill dere, ntughari akwukwo Hugo Grotius nke Okm. John Clarke tughariri *Truth of the Christian Religion*, nakwa *The Scripture Chronology (1730)* nke Rev. Arthur Bedford dere. Ebe o bu na ndi a niile dere maka omenala ndi Nigro, o ga-adi mfe ighota na ihe Equiano gutara n'akwukwo ndi a bu nke o jiri tanyere ndi Igbo.

N'iga n'ihu, obibia ndi ocha n'ala Igbo nakwa mgbasaa ekpemekpe ndi uka gbasara n'ala Igbo mere ka uma a gbasaa n'etiti ndi Igbo. Otutu ndi Igbo gutaziri maka ahuhu ndi Juu

tara na Baibul nakwa etu ebo iri nke Izrel, nke mere ha jiri kwenye na otu agburu ndi a nwere ike buru na ha waghari gidere bata n'ala Igbo. Ihe ozọ gbasara echiche n'ala Igbo, n'oge ochichi nchigbu ndi ocha, bu umà okwu Ham, nke ndi ocha kowaa na ndi Afrika (ndi isi ojii) siri n'agburu Ham putu.

Umà okwu Ham a na-akowa na ihe niile di mma n'Afrika si n'agburu Ham, ndi so n'agburu Kokosus bia. Umà okwu Ham a na-akowakwa na ndi Igbo si n'Qwụwa anyanwu, ala Ijipt ma o bu Hibru. Ndi ocha choputara na ndi Afrika ka anọ n'isi, o bu ya mere ha ji kuziere ndi Igbo ozigbo, bu ndi o na-agu agu imata etu ha siri malite uma nsiripu a. Ka manyere ha ikweta na ndi Igbo bu ndi Juu e ji ka ohu n'ala Ijipt. Nke a mere ha ji si ebe ahụ kpafuo oge ndi Juu siri n'ala Ijipt puo.

Akuko nsiripu ndi Igbo ndi gbadoro ukwu n'umà okwu Ham aburula okwu a kpu n'onu otutu afọ. O ka abukwa isi okwu kpu oku n'onu n'ububo ndi oko akuko ala. Di ka Afigbo siri kowaa, otutu nchocha e merela n'Afrika kamgbe 1950 iji kowaa akuko ala otutu obodo n'Afrika azoputala ndi Igbo n'aka umàokwu Ham.

A choputakwala na e wepu ihe ufodu kowara isi okwu a na ihe e dere na Baibul banyere ndi Hibru na omenala ha, nke ndi na-akwalite echiche a gbadoro ukwu na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Hiburu ma o bu n'Ijipt, e nweghi otutu ihe okpu ma o bu ihe igba amà ozọ ndi a nwere iji kwado nkowa ha. O bu nke a mere na otutu ndi ma ihe ekwe naku n'akuko ala ejighi echiche a kporo ihe. Ajuju a na-aju bu, kedu ihe kpatara ndi a na-akwalite echiche a ji akwaite ya? O nwere uru ndi nchinike bu n'obi irite site n'ikwalite echiche a?

Afigbo kowara na site n'ikwado echiche a, e mere ka ndi Igbo huta onwe ha ka ndi no n'agburu ogo elu na ndi di mkpa, kari ka ndi ocha na-achigbu ha siri huta ha; uche ha ime ka ndi Igbo huta onwe ha ka ndi na-abughi agburu nkiti di ka agburu ndi ozọ n'Afrika. Mbunuche ndi nchinike ozọ n'igbasa echiche a bu ka ndi Igbo kweta na ha nobu n'okpuru ochichi ndi Ijipt ma o bu nke ndi Juu. Site n'ikwenye na nke a, ha ga nakuziri ya umu na umu umu ha. Ndi ocha mere ka ndi Igbo huta ohu ha bu n'okpuru ndi ocha di ka ihe na-abughi ihe ohuru kama o bu etu ndi nna nna ha (bu ndi Juu ma o bu

n'Ijpt) siri bie ndụ, nke mere na ha kwesiri ihụta ọchịchị ndị ọcha dị ha ka ọ bụ mmenyere ka a na-emenyere ha. Ọzọ bụ na echiche a nyeere ndị ọcha aka ịchịgbu ndị Igbo, bụ ndị hiaburu ha ahụ ịchikwata. Atụtụ Ham a bụ otu ụzọ ndị ọcha jiri webata usoro ọchịchị nchịgbu mkpuke, nke ndị Briten ga-esi nọrọ be ha na-ekpebi ihe ga na-eme n'ala Igbo.

Kama ijikọta ndị Igbo ọnu, ụma okwu Ham na-ebute ọgbata uhie na ndorọ ndorọ n'etiti obodo ụfọdụ banyere ebe bụ isi ala ndị Igbo. Nke a pụtara ihe n'akukọ ndị Nri na Agulụ. Nghotaghie a adighi mma maka na ndị Igbo kwesiri inwe otu olu ma jikọta onwe ha ọnu maka agamniha ha. Nke a so n'ihe meziri o ji dị ka ndị Igbo enweghi eze.

NNWALE ONWE 2

1. Deputa ma kowaa n'okwu nke gi, mgbe echiche a na-ekwu na ndị Igbo si na mba ofesi bịa malitere na ihe ndị di iche iche butere ya.
2. Kedu ndị kwalitegasiri echiche a.
3. Gini mere ha jiri mee nke a?

4.0 MMECHI

Na yunit a, i hukwala echiche ụfọdụ na-akwado na ọ bụ na mba ofesi ka ndị Igbo si bịa, mana n'uche ụfọdụ, ọ bụ n'ala Ijpt ka ndị Igbo malitere ndụ ha, tupu ha abia n'ebe ha nọ ugbu a na Naijiria. Ọzọ kwa, n'ebe a, e nyochakwaziri atụtụ a n'uzọ di nke nke iji ghotā ihe mere ndi na-akwado echiche a ji na-akwado ya.

5.0 NCHIKỌTA

Ihe i muru na yunit a nwere ike buru ihe mere ụfọdụ ji ekweta na o nwere ihe jikoro ndi Igbo na ndi Yoruba. Ọzọ, nkwenye ụfọdụ na-akwado echiche a, di ka a muru na yunit a, abaghi uba ka ndi na-asị na ọ bụ n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si. N'aka nke ọzọ, i hula site na nnyocha e mere n'ihe omumu a na echiche ahụ na-ekwu na ndi Igbo si na mba

ofesi bịa nwere ike ibụ ọrụ aka ndị nchịnye; a hụla ihe kpatara ha ji gbasawa echiche di etu a. O kwesiri ka nchọcha ọgbara ọhụrụ banyere ndị Igbo nyochaa ụma okwu a nke ọma ma mata nke bụ eziokwu ma si na ya tūlee eziokwu di n'akụkọ Baibul banyere ndi Juu na omenala ha.

6.0 IHE OMUME

- a. Site n'ihe i ghọtara n'ihe ọmumụ a, kedu ihe mere ọtụtụ ndi Igbo ji nabata echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia?
- b. Kedu uru i chere ndi Igbo na-akwado echiche a na-erite site n'ikwado echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu ma o bu n'ala Ijpt bia?

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*, Nsukka: University of Nigeria Press.

Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origin: A Comment. *History in Africa*, Vol. 10, ihu 1-11

Falola, T. (Ed.) (2005). *Igbo History and Society: The essays of Adiele Afigbo*, Trenton, NJ: Africa World Press, p. 8.

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Ebe nnweta: https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

Jeffreys, M. D. W. (1946). 'Dual Organization in Africa', *African Studies*, Vol. 5, No. 2.

Jeffreys, M. D. W. (1951). 'The Winged Solar Disk', *Africa*, Vol. xxi, No. 2.

Okorie, I. (1983: 8-11). *The History of the Igbos and the Chronology of Events*, Enugu: Cepta, ihu 8-11., n'Iweadighi, S. (1997). *Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria*, Austria: University of Viena.

Talbot, P. (1926). *The Peoples of Southern Nigeria*. Vol. 1. London: Oxford University Press

I chọọ imatakwu maka ụma okwu Ham hụ;

Sanders, E. R. (1969). The Hamitic Hypothesis; Its Origin and Function in Time Perspective 1. *Journal of African History*, x, 4, ihu 521-532.

YUNIT 5: ỤMA OKW U NA-EKWU NA NDỊ IGBO SI NA STEETI DỊ NA NAIJIRIA NA ỤMA OKWU NA-EKWU NA O NWEIGHI EBE NDỊ IGBO SI BIA

NDINA

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Ụma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di n'ime Naijiria
 - 3.1.1 Akukọ Eze Chima
 - 3.1.2 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si Amaigbo
 - 3.2 Iji ihe okpu wee kwado nkowa ha
 - 3.3 Ụma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Na yunit ndi gara aga, i muru ufodu echiche na-akwado uma okwu na-ekwu na o bu na mba ofesi ka ndi Igbo si bia biri n'ala Igbo. Na yunit a, i ga-eleba anya n'uma okwu abuo ndi ozo ndi na-akowakwa ebe ndi Igbo si. Otu n'ime uma okwu a ga-eleba anya na yunit a na-akowa na ndi Igbo si n'ufodu steeti di na Najirija bia. Uma okwu nke abuo na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo si bia. Ka e lebaa anya n'uma okwu abuo ndi a iji matagasija mkpatara echiche ndi a.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe yunit a, i ga-enwe ike ghota:

- a. Ihe banyere uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti Najirija ndi ozo bia
- b. Uma okwu na-ekwu na e nweghi ebe ndi Igbo si bia.
- c. Echiche na-akwado uma okwu ndi a.
- d. Ndi na-akwado ha.
- e. Etu uma okwu ndi a si nye aka n'ikowa ebe ndi Igbo si.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di na Najirija

Ndi na-akwado uma okwu a kwenyere na o bughu na mba ofesi ka ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbo a; ha na-aru na o bu n'ufodu steeti di n'ime Najirija ka ndi Igbo malitere ndu ha, si ebe ahụ bia n'ebe ha bi ugbo a. O bu ezie na o nweghi onye nwere ike ikwu deeti ndi Igbo mere njem, nke ha jiri si n'ala di iche iche na Najirija bia biri n'ala Igbo mana a na-eche na o nwere ike ibu na senchuri iri na ato gara aga. Ihe mere e ji eche etu a bu na Robet Smith kowara na ndi niile a chupuru achupu oge ndi Yoruba na-eguzobe ala-eze ha di iche iche kwafere n'Etiti Odida Anyanwu Najirija; ndi Igbo kwafetara n'ala Igbo.

Njem ọzọ ndị mmadụ mere sitere na nchụgbu sitere na nhiwe na mmepe ala-eze Bini. Oge ndị Bini na-ebu agha dị iche iche ịbawanye ala-eze ha, ọtụtụ mmadụ gbara ọsọ ndụ si n'Etiti Ọdịda Anyanwụ Naijiria gbadata ala Igbo. A na-akọkwa na ọ bụkwa na Bini ka ndị nna ochie ndị Ọnicha siri gbapụ ọsọ ka e merichara ha n'agha oge ha bi na Bini. Ha gafere Osimiri Naija ma wube Ọnicha. Oriji kọwara na ọtụtụ ndị a gbatara n'ala Igbo sokwa na ndị nufegara na Ngwà, Ikwere na Ijọ.

Echiche a na-akọwa na ndị Igbo si na mpaghara Enugwu ma ọ bụkwanụ Benue bata n'ebe ha bi ugbo a. Ụfọdụ ndị na-akwado echiche a na-akọwa na ọ bụ n'aba osimiri Naija na Benue ka ndị Igbo si malite ndụ ha. Dị ka ọ dị n'ụfọdụ akụkọ ọdinala ndị Igbo, ndị nna Igbo ochie bụ ịchụ nta ka ha jiri malite ndụ ha. Ndị na-akwalite echiche a kwenyere na ọ bụ n'ebe a osimiri Naija na nke Benue zukoro ka ndị Igbo mbụ na-achụ nta siri malite ndụ ha ma sikwa n'ebe ahụ gbadata n'ebe ndịda anyanwụ Nsuka-Okigwe.

Ugbo a, ka e lebaa anya n'akụkọ a iji ghọta ihe dị na ya. Ọ bụrugodi na n'ezie na ndị nna nna ndị Igbo bụ n'aba osimiri Naija na Benue ka ha siri malite ndụ ha, ajujụ e kwesiri iju n'ebe a bụ, keduzi ebe ndị Igbo biri tupu ha agbasaa gaa ebe ndị ọzọ. Ọ bụrụ na e lee anya n'ụkpụrụ ntọ-ala eserese ọdịdị ala Igbo, a ga-ahụ na ebe mbụ dị larịi toọ atọ mmadụ biri n'ala Igbo bụ na gburu gburu Nsuka-Okigwe na Ọka-Ọlụ. N'ebe a, Nsuka nọ n'ọdịda anyanwụ ebe Okigwe nọ n'etiti ala Igbo ma gbatiruo Aro. Afigbo dere na naanị ihe nwere ike ịgbanwuo echiche bụ ma e nwee nchọputa ọzọ na-agbagha nke a. Obodo ndị dị na mpaghara ndị a, a kpọrọ aha, ọkachasi Ọka echefuchaala akụkọ banyere etu ha siri bịa biri n'ebe ha bi ugbo a. Ha enweghi usoro akụkọ nkọmirikọ dị ka ndị Nri na Aguleri siri nwee. Nke a mere na ọtụtụ n'ime ndị obodo ndị bi na mpaghara Nsuka-Okigwe ma ọ bụ Ọka-Ọlụ, ọkachasi ndị Ọka, kwetara na ndị nna nna ha bụ n'ala ka ha si pulite. Ụfọdụ n'ime ha kwetara na ndị nna nna ha si n'elu daa n'ebe ha nọ ugbo a, mana n'akụkọ ala Igbo ndị ọzọ, ha nwechara akụkọ banyere etu ha siri bịa biri n'ebe ha bi ta a.

Ihe ọzọ e nwere ike iji kwado na ndị bi na mpaghara Ọka-Ọlụ na Nsuka-Okigwe bụ ndị mbụ biri n'ala Igbo tupu ndị ọzọ abịa bụ maka etu ahijia dị n'ala ha siri gbanwee. E lee anya, a hụ na ala ndị Ọka, iji maa atụ, adighizi ka ala Igbo ndị ọzọ nke putara na ala ha

adighizi eme nri ka ala Igbo ndi ozo. Nke a nwere ike buru na ihe kpatara ya bu na o teela e jiri kowaa ya ihe. Ala ha akpoola nku, okachasi na Nsuka, nke na ndi bizi n'okirikiri ebe ndi a ejighizi oru ugbo mere aka oru; otutu n'ime ha tughariziri buru ndi okà n'ikpu uzu, ikpu ite, izu ahia, dibia mgborogwu na mkpa akwukwo na ikwa nka di ka nkata, oche, akwa, dg.

Ihe ozo e nwere ike iji kwadoo na ndi Igbo bi n'ugwu ndida anyanwu ala Igbo bu uzo biwe n'ala Igbo tupu ndi ozo abia binyere ha bu na ala ndi gbara obodo ndi a gburu gburu bu naani ala mmiri mmiri. Oge ahụ ndu malitere n'ala Igbo, mmadu enweghi ike ibi n'ebe ala di larii. O bu nke a mere ndi nna ochie obodo ndi a jiri gbagoo n'ugwu, ebe ala kporo akpo jee biri; nke a mere n'otutu afo tupu a muo Kraist.

N'otu aka ahụ, e nwekwara ike isi na ufodu ndi Igbo, n'oge ochie ahụ, so na-agbago n'ugwu ndida anyanwu ahụ, gara n'ufodu ebe ala kporo nku biri, ndi a gunyere Urata, Echie, Ikwere, Asa, na Ndoki. Obodo ndi a bu obodo ndi mebere odida anyanwu ala Igbo.

E leghi anya, ihe mere ndi Igbo mbu jiri si n'aba osimiri Naija na nke Benue kwalie bu ichu nta. Di ka e kwuburula, na mgbe ochie ahụ, o bu ichu nta ka ndi Igbo ji enye ezi na ulo ha nri. E nwere ike isi na ndi Igbo mbu egbuchaala ma o bu achumiela anu niile di n'okirikiri ha; nke a mere ha jiri gbadaba n'odida anyanwu Okigwe na Oka-Olu maka ichu nta. N'ebe a, ha turu anya ihu otutu anu ohia di iche iche maka na ala ndi foro bu apiti. Omenala ndi Nri kowara nke a.

E nwere otu nkomiriko ndi Nri na-agba ama na o bu na mpaghara Ndida odida anyanwu a (Oka-Olu ma o bu Nsuka-Okigwe) ka oru ugbo na nka ikpu uzu bu uzo bido n'ala Igbo niile. E nwere ike iru uka na nka ikpo oru ugbo na nka ikpu uzu bu na Sudan ka o si bata na odida anyanwu Afrika. Naani okpu Platu puru ikwado ma o bu gbaghaa nke a.

Nkomiriko ndi Nri kwadoro na ndi Oka bu ndi mbu bu uzo n'ala Igbo tupu ha abia. A ga-echeta akuko a koro na mbu banyere etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. A bia n'akuko Eri, a ga-echeta na oge Chukwu nyere Eri mkpuru ka o koo, Eri gwara Chukwu

na ụwa niile bụ sọ mmiri mmiri, nke mere Eri jiri kpọta ndị ọkpụ ụzụ si Ọka, ndị bịara mịsịsịa mmiri niile ahụ. Akụkọ a gosiri na ndị mmadụ ebirila n'Ọka tupu Chukwu ezidata Eri n'elu ụwa. Ihe ọzọ akụkọ a gosiri bụ na ndị Ọka aburula ndị ọkà ikpụ ụzụ tupu mgbe ahụ. Ihe ọzọ akụkọ a gosikwara bụ na ndị Ọka akoputawala ihe ubi ma ọ bụ mara ka e si arụ ọrụ ugbo bụ nke ha ji enyeju onwe ha afọ tupu Eri agbadata n'elu ụwa ma ọ bukwanu tupu ala Igbo ọ bula amata ihe ekwe na-akụ.

Adiēle Afigbo kowara na otutu ndi Igbo na-arugara obodo di ha nso na ndida anyanwu nakwa n'odida anyanwu Naijiria di ka ebe ha si malite ndu ma sikwa ebe ahụ bja n'ebe ha no ugbo a. Obodo ndi a bu Bini na Igala. Obodo ndi di n'odida anyanwu na-asị na ha si Igala ebe obodo ndi di n'owuwa anyanwu na-asị na ha si Bini bja. Ufodu ndi na-asị na ndi si Bini na Igala mejuputa ha. Ndi na-akwado echiche a kwetara na o buru na e lee anya n'ala Igbo ta a, na a ga-ahucha nriba ama na-egosi na obodo Igbo ndi a sicha na Bini na Igala bja.

Afigbo gara n'ihu kowaa na agburu Umụ Eze Chima nke ihe mebere ya gunyere Onicha Ugbo, Onicha Olona, Onicha Ukwu, na Onicha Ibabo na-ekwu na o bu na Bini ka ha si bja biri n'ebe ha bi ta a. N'aka nke ozo, Nsuka na Eha Aluma na-arugara Igala aka di ka ebe ha si bja n'ebe ha bi ta a. Ozo kwa, Agbo, Isele Ukwu, Obio, Igbozọ na Ezi si n'ala Igbo bja. Obodo ndi di na Ndida Odida Anyanwu nke ndi bjakoro mebe ya gunyere Ndoni, Utoku, Akrai na Asaba, nke di n'ebe ndida anyanwu. Afigbo kowakwara na ufodu ndi Enugwu-Ezike na-ekwu na ha si Bini bja, ebe ufodu n'ime ha na-ekwu na o bu Igala ka ha si. Obodo ndi mebere Arọ na-ekwu na ha si ebe di iche iche bjakoro onu buru ndi Arọ. Obodo ndi ahụ ha na-ekwu na ha si bja gunyere Igbo, Ibibio na Akpa. Ndi si Akpa kacha n'onu ogu maka na o bu ndi Akpa duuru ndi ozo bja mebee obodo ahụ. Ufodu n'ime ha na-azu ahia ebe ufodu bu eze mmuo.

NNWALE ONWE 1

- a. N'ihe omumu a, njem ole ka a kporo aha ndi mmadu mere si n'otu ebe nuje n'ebe ozo?

- b. Kedụ ihe ị ga-eji kwadoo ma ọ bụbaghaa nkọwa Afigbo kọwara banyere ebe mbụ ndị Igbo biri n'ala Igbo?
- c. Deputa ebe Afigbo kwuru na ndị Igbo izizi ma kwado nkọwa gi.

3.1.1 Akụkọ Eze Chima

Otu n'ime akụkọ mmalite nke kacha doo anya ma buru nke e ji akwado ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si na steeti ndị ọzọ dị na Najirịa bịa bu akụkọ Eze Chima. Akụkọ a na-ekwu na obodo nakwa agburu jiri akụkọ a mere akụkọ nsiriu ha bu ndi huru Eze Chima di ka nna ha ochie. Chima a so n'otu nnukwu chiif e nwere na Bini na senchuri iri na isi. Afigbo kowara na Chima a na ndi be ya bi na Bini otutu afọ rue mgbe okwu daputara n'etiti Chima na chiif ọzọ (onye a kpoghi aha). Esemokwu a banyere olili otu chiif nwuru anwu na onye ga-eri ekpe chiif ahụ. Mgbe Oba na-achi Bini huru na esemokwu ahụ na-emebiri ya ihe, okachasi n'ochichi obodo, o tinyere onu n'idozi chiif Bini ahụ na Chima. N'ime nke a, Oba Bini wetara akpati ozu abuo dọba n'ala. Chima na chiif Bini ahụ amaghi ihe di n'akpati ozu ahụ. Etu o sila di, ihe di n'ime otu akpati ahụ bu ozu chiif ahụ nwuru anwu ebe ukwu nkụ di n'akpati nke abuo. Oba tiri iwu na onye n'ime ha butere akpati ozu chiif nwuru anwu, lie ya, ga-ewere ihe niile chiif ahụ lara mmuo nwere. Chima di ka onye okwu ya kacha ada uda n'ime ha abuo putara, ghorọ otu akpati; chiif nke ọzọ buru akpati nke ọzọ. Ka e mechara ka Chima choputara na akpati nke o ghorọ bu ukwu nkụ di na ya, o wutere ya nke ukwu.

N'ih i odida a Chima dara n'asom-mpi a, o (Chima) duru ndi niile na-eso ya (ma ezi na ulo ya) hapu Bini gbadata na mpaghara Naija. Ka Chima na ndi ya na-agbada na mpaghara Naija, ha kwusituru na Agbo nke a na-akpo Owuoru ma o bu Ani-Agidi mgbe ahụ. Ka ha ruru n'Agbo, asusu Igbo ha malitere suwa mere ka ha chefuwe asusu Edo ha mabu. O teghi aka, Chima malitekwara njem ya ọzọ; ka ha na-aga, ufodu n'ime ndi niile so ya, ndi ike njem ahụ gwurula, malitere kwusiba n'obodo ndi ha na-agafesi n'uzo. Mana Chima kporo otutu so ya rute na mpaghara osimiri Naija ebe ha zutere ndi Igala

nyeere ha aka site n'iji ugbo ha bufee ha Osimiri Najja. Ka ha gafechara osimiri Najja, ha noduziri ebe ahụ guzobe obodo nke ha, nke a ma ta a di ka Onicha.

Afigbo kowara na ihe na-akwado akuko bu na ndi Onicha nwere eze di ka nke ndi Bini. Ozọ, aha echichi eze Onicha na ndi Ichie di ka nke ndi Bini. Ozọ di ka ibe ya bu na otutu ihe di n'obi Eze Onicha bu aha Bini ma o bu Ika Igbo, nke na-egosi uzọ ndi Onicha siri mee njem ha jiri bia n'ebe ha bi ugbo a.

O bughikwa naani ndi Onicha na-ekwu na ha si Bini bia n'ebe ha bi ta a. Obodo di ka Ijo na Ichekiri na-ekwu na o bu na Bini ka ha bia ebe ha no ugbo a. Ihe mere nke a bu na n'oge ochie ahụ, ala-eze Bini so n'ala eze kachasi, nwee okwa ochichi toro ato ma na-agakwa n'ihu n'aku na uba. Otutu obodo di na Ndida Najirja na-akokwa na ha si Bini; ihe o gosiri bu na akuko ndi a nwere ike ibu akuko nkiti obodo ndi a ji na-akowa ebe ha si n'udi ga-eme ka a na-ahuta ha di ka oke obodo.

Ka o sila di, a tlee onu ugu ndi no na Ndida Najirja na senchuri iri na isii, bu oge akuko a korọ na Chima na ndi be ya mere njem a, a ga-achoputa na akuko eze Chima a riri mperi. Ihe a na-akowa ebe a bu na e lee anya n'onu ugu ndi Onicha na senchuri abuo na ato, mgbe Chima na ndi ya batachara n'Onicha, di ka akuko a si koo, ndi Onicha kwesiri ibu ibu kari ndi Edo. O buru na onu-ugu mmadu ndi si Edo puta buru nnukwu ibu, di ka akuko a siri kowaa, ka senchuri abuo ma o bu ato gasiri ha jiri biri n'Onicha, ebe niile gaara ejuputa na mmadu. Ihe nke a putara bu na ihe a korọ na imerime mmadu si Edo nugaa Onicha abuchaghi eziokwu. O nweghi ka onu-ugu mmadu ha etu ahụ ga-esi hapu Bini n'onu ukporo. A ga-echeta na di ka Basden siri gbaa ama n'akwukwo ya o biputara na 1921, otutu ebe n'Onicha bu mmiri mmiri. Anu ohia di iche iche juputara n'ala ahụ; nke a bu maka na ala ndi ahụ ka abuo oke ohia oge ahụ.

Ozọ di ka ibe ya bu na e lee anya n'asusu, o nweghi ka ndi a muru n'Edo, na-asu Edo ga-esi nu asusu ohuru ozọ chefu asusu epum ha di ka akuko a siri koo. Nke ozọ bu na, onye o bula duru ndi a si n'Edo puta n'Onicha kwesiri ibu onye chiri echichi, gbaa mgborogwu na Bini ma burukwa onye a muru zuo na Bini. O nweghi ka aha nwoke di etu a ga-esi buru Chima nke bu aha Igbo. Afigbo kowara na Chima bu aha a na-aza n'Arọ. O bu nke a

mere ụfọdụ ndị Aro jiri kwuo na Chima bụ otu onye na-arụ ọrụ n'ụlọ ikpe Oba Bini. N'ihie esemokwu dapụtara ebe ahụ, ọ hapụrụ Bini kpọrọ ndị be ya gbadataba ebe Naija. Ndị Onicha, n'aka nke ọzọ, kpọrọ ya Chime. Ka o sila dị, e kwesiri ibu n'obi na akụkọ Umụ Chime bụ otu n'ime ọtụtụ akụkọ na-akọ etu ndị Igbo siri bịa n'ebe ha bi ugbo a.

NNWALE ONWE 2

- a. Chikọta ihe niile i ghọtara banyere akụkọ eze Chima dị ka o si metụta akụkọ na-akọ na ndị Igbo si na Bini bịa.
- b. Olee etu i si kwetadebe na akụkọ a kọwara etu obodo Igbo ndị ọzọ siri malite?

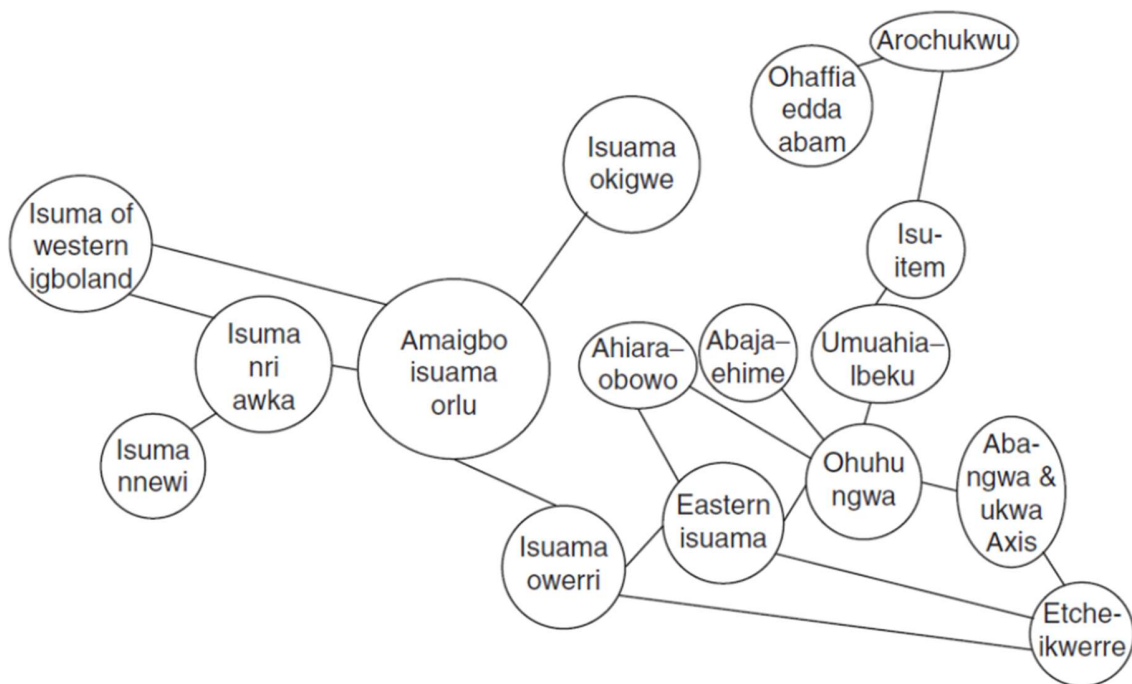
3.1.2 Akụkọ na-asị na ndị Igbo si Amaigbo gbasaa

Akụkọ a na-akọwa na ọ bụ n'Amaigbo Isuama ka ndị Igbo si malite ndụ. Onye na-akwalite echiche a bụ John Nwachinaemere Orji. Ihe mere Orji jiri kwenye na Amaigbo bụ ebe ndị Igbo siri malite ndụ ha bụ na o dere na n'ọtụtụ ebe n'ala Igbo ta a, a na-ahụta omenala ndị Amaigbo na ya n'otu ụzọ ma ọ bụ ụzọ ọzọ. A ga-echeta akụkọ a mụburu banyere etu ndị Igbo siri malite ndụ, bụ nke a kọrọ maka Amaigbo. Ọ bụ n'Amaigbo a, nke onye guzobere ya bụ nwoke aha ya bụ 'Igbo', ka Orji kọwara na ụfọdụ ndị Isuama na-ekwu na ha si pụta. Orji dekwara na ụfọdụ kwenyekwara na ọ bụ n'Amaigbo Isuama ka ndị Igbo siri malite ndụ ha tupu ha agbasaa n'ebe ndị ọzọ ha bi ta a. Mana ebe mmiri siri baa n'opi ụgbọguru bụ na echiche a Orji na-akwalite abughị nke e merela ezi nchọcha na ya. Ọ bughịkwa akụkọ ọtụtụ ndị okammụta n'akụkọ ala Igbo maara maka ya.

Obodo ndị omenala Amaigbo metụtara nke ha gụnyere Isuama Owere, òtù obodo Isuama ndị dị n'okirikiri ọwụwa anyanwụ ala Igbo ndị gụnyere Ahịara Obowo, Oghu Ngwa na Ikwere Echie. Orji kọwakwara na ndị Umuhia Ibeku na mpaghara ọwụwa anyanwụ Isuama na-asịkwa na ha bụ otu n'ime umụ Igbo mụtara, nke si n'okirikiri Olu guzobe obodo ha. Ọ bụ na mgbago ugwu Ohafia Arọchukwu ka ụfọdụ ndị si n'ọwụwa anyanwụ Isuama siri pụọ jee n'ebe ha bi mebe obodo ndị dị n'odida anyanwụ ala Igbo ugbo a.

Iji kwado echiche ya, Orji lere anya n'akwukwo Talbot, Mulhall na G. I. Jones. O gunyere Nri-Oka di ka nnukwu akuku Isuama-Olu. Nke a putara na ndi nna Nri Oka ochie si Amaigbo Isuama Olu bia n'ebe ha bi ugbu a. Orji kowara na a bia n'omenala ndi Nri, a na-ekwu na ndi agburu Agbaja (Ana-Edo) di n'okirikiri Nnewi so na ndi mebere Isu (Isuama). N'aka nke ozoo, Orji kowakwara na H. Henderson gosiri na Isuama nke mgbago ugwu Oka Olu na agburu ndi ozoo di ya gburu gburu bu uzoo biri n'Onicha na senchuri 1500-1600 tupu ndi ala-eze Bini abia binyere ha. O buru na e lekwa otutu omenala ndi Ahaba, nke ndi CMS kpoghariri Asaba, na nke ndi Igboozo, nke e dehiere ka Ibusa, a ga-achoputa na ndi nna ochie ha, ndi guzobere obodo ndi a, si mpaghara Isuama Nri Olu. Orji gakwara n'ihu kowaa na ntulekorita omenala di iche iche n'ala Igbo gosiri na otutu n'ime omenala ndi a na nke ndi Isuama bu otu.

Eserese na-egosi etu ndi Amaigbo Isuama siri gbasaa n'ala Igbo

Eserese a di n'elu sitere n'akwukwo Orji (2011:6)

Ọ bụrụ na e lee anya n' eserese a, a ga-achọputa na o gosighi na obodo niile dị n'ala Igbo si n'ala Amaigbo-Isuama malite. O gosighikwa ọtụtụ obodo ndị e nwere n'ala Igbo. Ọ bụ nke a mere Orji jiri kwuo hoo haa na akụkọ banyere etu omenala Isuama siri gbasaa n'ala Igbo egosighi etu ọtụtụ obodo ndị Igbo ndị ọzọ siri bịa biri n'ebe ha bi ugbo a. Ebe ndị Igbo bi ugbo a gosiri obosara ala, nke ọtụtụ mmadụ si ebe dị iche iche bịa biri ma mụbata ndị a na-akpọ ndị Igbo ta a. Ihe ọzọ dị mkpa irutụ aka Orji kọwara n'akwụkwọ ya bụ na dị ka o siri dị n'akụkọ ọdinala Igbo ụfọdụ, a chọputara na ndị Igbo a ma ta a bụ ụfọdụ gbatara ọsọ agha n'ala Igbo oge ala-eze ndị Bini, Yoruba na Igala na-ebu agha iji mee ka obodo ha bukwuo ibu karịa ka ọ dị na senchuri 1300 na 1800 gara aga. Ọ bụkwa otu oge ahụ ka ndị Fulani na-ebu agha Jihad n'ọdida anyanwụ Naijiria (1804-1842).

Ehert dere maka akụkọ ala ndị Bantu na etu ha siri gbasaa; ọ kọwara na ihe ọmụmụ ọkpụ na amụmamụ asụsụ egosila na ndị mmadụ ebiwela n'ala Igbo tupu ndị Bantu ebido njem ha, nke ha jiri si ebe ahụ na ebe ndị ọzọ n'ọwụwa anyanwụ Naijiria gaa biri n'ọtụtụ obodo dị n'okpuru Sahara Afrika n'agbata 500 TK ruo 200 OK. Nke a bụ ihe igba ama na ndị Igbo eteela ha jiri biwe n'ala ha bi ugbo a.

NNWALE ONWE 3

- a. Kedu ihe i chere banyere echiche Orji?
- b. I kwenyere na echiche Orji bụ ihe a ga-elebara anya iji kọwakwuo nsiripu ndị Igbo?

3.2 Iji ihe ọkpụ kwado echiche a

E nwere ihe ọkpụ dị iche iche e gwutere n'ebe dị iche iche n'ala Igbo bụ nke ndị na-akwado echiche a jiri kweta na ọ bụ n'ebe osimiri Naija na nke Benue zukoro ka ndị Igbo malitere ndụ ha. Obodo ndị a e gwutere ihe ọkpụ ndị a bụ Ehubo, Ugwuele, Nsukka, na Igbo-Ukwu. Ihe ọkpụ ndị a e gwuputara n'obodo ndị a dị ezigbo mkpa, maka iji kọwaa na ndị Igbo anọla ebe ha bi ugbo a ihe dị ka 100,000 tupu BC nakwa 5000 BC. Ihe ọkpụ ndị a e nwetara n'obodo ndị a gosiri na ndị Igbo a na-ahụ taa agbanweela site n'etu ha dibu wee rue na ụdị ndị a ma taa dị ka ndị Igbo. Ụfọdụ ihe ọkpụ ndị a gosiri oge

ndị Igbo ka na-eji okwute/mkpume awa nkụ ma na-emekwa ihe ndị ọzọ tupu ha ruo oge ha malitere ikpụ ụzụ dị ka ndị Ọka na-eme wee rue ugbo a.

Anọzie kọwara na ihe ọkpụ mkpume ndị e nwetara n'Ugwuele gosiri na ndị mebere ya bụ ndị Igbo, ndị biri n'ebe ahụ n'oge ahụ. Ndị ahụ bibu ebe ahụ n'oge ahụ churụ nta, kọọ ugbo ma rụkwa ọrụ ndị ọzọ. N'igbado ụkwụ n'ụdị ihe ọkpụ a hụrụ n'Ugwuele, ha gụnyere mkpume a n'ụchara an'ụcha e ji awa nkụ, akọ ugbo, na ime ndị ọzọ. Ihe dị mkpa irutụ aka ebe a bụ deeti e dere n'elu ngwa ọkpụ ndị a dị n'Ugwuele, ndị dị n'agbata 2935 TK na 15 OK. N'omị olulu saịt dị n'Ugwuele, a hụrụ omenala mkpume abụọ pụtara ihè na Nsuka na Ehugbo. Onwuejiogwu kowara na deeti nke mbụ na nke na-esote ya n'ihe ọkpụ a hụrụ na Nsuka na Ehugbo dabara nke oma iji gosi na e nwere eziokwu dị na ya. Ọzọ bụ na ụmụ urughuru mpekere ngwa ọkpụ e nwetagasiri ka Onwuejiogwu kowakwara na o yitere ngwa ọkpụ ogbara oheru dị n'Ehugbo na Nsuka; ha gosiri na ndụ na omenala ndị gboo biri ebe ahụ bụ nke ndị Igbo.

3.3 Ụma okwu na-ekwu na ebe ndị Igbo bi ugbo a bụ ebe Chukwu kere ha

Ndị na-akwado ụma okwu a na-akọwa na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa biri n'ebe ha nọ ugbo a. Ha na-arụ ụka na ebe ndị Igbo bi ugbo a bụ ebe Chukwu dobere ha oge o kechara ha. Ụfọdụ n'ime ha na-ekwu na ọ bụ otu ebe n'ala Igbo ka Chukwu dobere ndị Igbo mbụ (Eri na nwunye ya). Ka ha na-amutazi ụmụ, ha gbasara wee guzobe ala Igbo ndị ọzọ. Afigbo kowara na ndị na-akwado ụma okwu a na-ekwu na ọ bụ na mpaghara Ọka-Ọlụ-Ọkigwe bụ ebe ndị Igbo mbụ biri.

Echiche a kwadoro nkọwa Hartle (1967). Hartle na-akọwa na ihe omumụ ọkpụ gosiri na ndị Igbo aruwala ọrụ n'ebe ha bi ugbo a n'owuwa anyanwụ Naijiria ihe dị ka 2000-3000 TK. Omenala ndị obodo dị ka Ngwà, Ọhụhụ na Mbaise, bụ ndị na-ekwu na ha si na mpaghara Amaigbo-Ụmụnneoha wee bịa ebe ha nọ ta a kwadoro echiche a. N'ikwado echiche a, Isichie dere na otu okenye nwoke ọ gbara ajujụ ọnu kwenyesiri ike na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa ebe ha nọ ugbo a. Nwoke ahụ kwuru, dị ka ọ dị n'akwukwọ

Isichie, si na o nweghi ebe ndi Igbo si bia. O gara n'ihu kwuo na onye o bula kwuru na o nwere ebe ndi Igbo si bia ebe ha bi ugbo a bu onye okwu asi.

E wepu akuko ndi Nri na-ako na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia, e nwekwaziri usoro akuko ozo obodo ndi mebere umu Nri na-akowakwazi na o nweghi ebe ndi Igbo si bia ebe ha no ugbo a. A ga-echeta akuko a kuziri na mmalite ihe omumu a banyere etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. O bu akuko Eri di ebe ahụ ka ufodu ndi Nri na obodo umu Nri ji akwado echiche a na-ekwusi ike na ebe ndi Igbo no ugbo a bu ebe Chukwu dobere Eri na nwunye ya Nnamaku oge o si n'elu igwe zidata ha n'elu uwa. A ga-echeta na di ka akuko a siri kowaa, oge Chukwu zidatara Eri na nwunye ya, o dobere ha n'elu mkpu maka na ebe niile juputara na mmiri. Akuko a koru na o bu ebe ahụ ka Eri noro riọ Chukwu enyemaka; o zitere ha ndi okpu uzu si Oka, ndi biara misisia mmiri ahụ. E nwetara ebe ala koru nku di, bu ebe Eri na nwunye ya bi wee muo umu. Afigbo dere na akuko a koru na ka ndi Oka misisiri mmiri ahụ ahụ, Eri nyere ndi Oka ofo ndi Igbo ma tube ha ugo n'ikpu uzu.

Ihe akuko a putara bu na e nweghi ebe ndi Oka siri bia; nke a na-akwado echiche ndi na-akwado uma okwu a. Ozo bu na ndi Oka anodula n'awa tupu Eri abia. Mana akuko banyere etu ndi Igbo siri gbasaa bu n'aka Eri ka o si. Akuko a kowara na Eri nwere ndi inyom abuo. Nwunye ya nke mbu muru umu ano ndi gunyere Nri (onye guzobere Aguukwu Nri), Agulu (onye guzobere Aguleri), Onogu (onye guzobere Igboariam), na Ogbuodudu (onye guzobere Amanuke). Nwunye Eri nke abuo mutara naani otu nwa nwoke bu onye mechara guzobe obodo Ida. Afigbo kowara na ebe Eri bi muta umu ya niile bu n'ebe Aguleri di ugbo a. O kowakwara na o bu Nri kwesiri ino ebe ahụ; mana n'akuko a, e kwughi ihe mere Nri jiri si n'orubere ya na obi nna ya puo, jee biri n'ebe ha bi ugbo a bu Aguukwu.

NNWALE ONWE 4

1. Olee ka ngwa okpu e nwetara n'ebe di iche iche n'ala Igbo si zuo ikwado na o bughị na mba ofesi ka ndi Igbo si bia?

2. Kedu ihe mere ụfọdụ ndị jiri kweta na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa?

4.0 MMECHI

Na yunit a, ị mụrụ maka ụma okwu na-ekwu na ọ bụ n'ụfọdụ ebe na Naijiria ka ndị Igbo siri bịa. Ị hụkwara ihe kpatara ndị echiche a ji eme nke a. Ị mụkwara n'uzọ dị nke nke ụfọdụ ihe ọkpụ na-egosi na ọ bughị na mba ofesi ka ndị Igbo si bịa.

5.0 NCHIKỌTA

Ihe echiche a tūlere n'ihe ọmụmụ a gosiri bụ na ndị Igbo esighi n'otu nnukwu nna ma ọ bụ n'otu ebe bịa. Ndị nnukwu nna ochie ndị a guzobere obodo ndị a si n'ebe dī iche iche bịa. Ị hụkwala ihe mere Afigbo jiri kwuo na ndị Igbo bi na mpaghara Nsuka-Okigwe na Ọka-Ọlụ bụ ndị mbụ biri n'ala Igbo. Ihe ọmụmụ a mere ka ị mara na e nwere ụfọdụ kwetara na ọ bụ na Bini ka ndị Igbo siri malite ndụ ha. Ị hụrụ akụkọ ọdinala e ji akwado ụma okwu a. Ihe ọzọ a kuziri bụ nkọwa Orji nke na-egosi na ọ bụ n'Amaigbo dī na steeti Imo ka ndị Igbo si malite ndụ ha. N'iga n'ihu, ị hụkwara na ụfọdụ ndị na-akwado ụma okwu a na-ekwu na ndị Igbo si na steeti ndị ọzọ bịa, tinyere ndị kwetara na o nweghi ebe ndị Igbo si bịa. Ha na-aruga aka n'ihe ọkpụ dī iche iche ndị e gwuputara n'ala Igbo na-akwado nkọwa ha.

6.0 IHE OMUME

Choputa akụkọ ọdinala niile a mụrụ n'ihe ọmụmụ a nakwa ndị ọzọ na-akọwa na ndị Igbo si na steeti ọzọ bịa

- a. Olee ihe i nwere ike iji kwadoo ụma okwu na ndị Igbo bi ebe Chukwu dobere ha?
- b. Kọwaa ihe mere ndị nna Igbo ochie ji si n'aba osimiri Naija na Benue palie bịa ebe ha bi ta a.

c. Chọpụta ụdị ihe ọkpụ e gwupụtasịrị n'obodo dị ich iche n'ala Igbo.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Hartle, D. D. (1967). 'Archeology in Eastern Nigeria' in *Nigeria Magazine*, June 1967; No. 93, n'ime Iweadighi, S. (1997). *Origin or Genealogy of the Igbo people of Nigeria*.

Isichei, E. (1976). *A History of the Igbo People*. London: Macmillian

Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origins: A Comment. *History in Africa*, Vol. 10, Pp.

Anozie, F. N. (1979). 'Early Iron Technology in Igboland Llejja and Ụmụndu', in Special Book Issue of *West African Journal of Archeology*, Vol. 9., ihu 109-24.

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Ibadan: University Press Limited.

Okonkwo, J. I. (1996:84) Nri Myth of Origin: an Aro Problem Review, In *AAP*, Iss. 48 ihu 81 90

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Ebe nnweta: https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

Jones, G. I. (1964). *The Trading States of the Oil Rivers: A Study of Political Developments in Eastern Nigeria*, London: Oxford University Press, ihu 30.

Ehert, C. (2001). "Bantu Expansions: Re-envisioning a Central Problem of Early African History," *The International Journal of African Historical Studies*, 34.1. ihu 5-40.

Pleass, C. J. (N.d). Intelligence Report on Ibeku Clan, Nigerian National Archives, Enugu., c.f. Orji (2011).

- Oriji, J. N. (2011). *Political Organization in Nigeria Since the Late Stone Age: A History of the Igbo People*, New York: Palgrave Macmillan
- Smith, R. (1969). *Kingdoms of the Yoruba*, London: Methuen, p.17.
- Henderson, R. (1972) *The King in Every Man: Evolutionary Trends in Onitsha Ibo Society and Culture*, New Haven: Yale University Press, ihu. 44-45.
- Oriji, J. N. (1981). The Ngwa-Igbo Clan of Southeastern Nigeria: An Oral History Overview, *The Oral History Review*, Vol. 9, ihu 82.
- Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origins: A Comment, *History in Africa*, Vol. 10.
- Okeke, E., Ene-Obong, H., Uzuegbunam, A., Ozioko, A., Umeh, S., Chukwuone, N (2006). *The Igbo Traditional Food System in Southern Nigeria*.
- Nwaozuzu, G. I. (2008). *Dialects of Igbo Language*, Nsukka: University of Nigeria Press.
- Onunwa, U. R. (2005). *Studies in Igbo Traditional Religion*, (Revised Edition) Obosi: Pacific Publishers.
- Agugu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akuko ala ha*, Nsukka: Eva-Unique Printing and Publishing Enterprises.
- Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*, Nsukka: University of Nigeria Press.
- Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*, Onitsha: University Publishing Co.
- Jeffreys, D. W. (1946). Dual Organisation in Africa. *African Studies*, Vol. 5, No. 2.
- Talbot, P. (1926). *The Peoples of Southern Nigeria*. Vol. 1, London
- Okorie, I. (1983). *The History of the Igbos and the Chronology of Events*. Enugu: Cecta Pub

MODUL 4: ETU UFODU OBODO N'ALA IGBO SI MALITE

Yunit 1 Akukọ ala Onicha na Nri

Yunit 2 Akukọ ala ndi Ebugbo, Oka na Ohafia

Yunit 3 Akukọ ala ndi Owere na Ngwa

YUNIT1: AKUKO ALA ONICHA NA NRI

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Etu Onicha si malite
 - 3.2 Etu Nri si malite
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

N'ihe omumu a, i ga-elebanye anya n'etu obodo ufodu di iche iche a ma ama n'ala Igbo siri malite. Ihe ndi i ga-elebanye anya ga-agbado ukwu n'ebe ndi guzobere obodo ndi a malitere ndu na etu ha siri bia biri n'ebe ha bi ugbu a. Ihe mere e ji horo obodo ndi a, n'ihe omumu a, bu onodu obodo ndi a n'akuko ala Igbo. Ufodu obodo ndi a ga-elebanye anya na yunit a bu Onicha na Nri.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike mata:

- a. Akụkọ ọdinala dị iche iche na-akọwa etu obodo ndị a siri malite.
- b. Obodo dị iche iche si n'obodo ndị a pụta.
- c. Ihe ndị nchọcha kwuru banyere obodo ndị a.

3.0 NDỊNA KPOM KWEM

3.1 Akụkọ banyere etu Ọnịcha siri malite

Dị ka ọtụtụ obodo ndị ọzọ a ma ama n'ala Igbo ta a, akụkọ banyere Ọnịcha gosiri na ndị nna anyị ochie si n'ebe ndịdịa anyanwụ Naijiria bịa n'ebe ha nọ ugbu a. E nwere akụkọ dị iche iche na-akọwa mgbe na etu ndị Ọnịcha siri malite ndụ ha, na ka ha si bịa n'ebe ha bi ta a n'ofe osimiri Naija. Ụfọdụ n'ime akụkọ ndị a gbadoro ụkwụ n'akụkọ ọdinala ebe ụfọdụ bụ ndị e mere nchọcha na ya iji mata nke bụ eziokwu. N'ihe omumụ gara aga, a muọla akụkọ Eze Chima dị ka otu n'ime akụkọ na-akọwa ka ndị Ọnịcha siri malite ndụ ha nakwa ka ha si bịa biri n'ebe ha bi ugbu a dị ka ọ dị n'akwụkwọ Afigbo. A ga-elebakwa anya n'usoro echiche ndị ọzọ na-akọwakwa etu ndị Ọnịcha siri malite ndụ.

Dị ka ụfọdụ akụkọ a siri dị, ụfọdụ kwenyere na ndị Ọnịcha si n'ala-eze Bini (nke a na-akpọ Ado n'Iduu) bụ ebe ha nọ malite ndụ ha. Ọ bụ n'ebe ahụ ka ha siri gbapụ ọsọ ndụ na ngwụcha senchuri 1600 mgbe ndị Alakuba si n'ọdida anyanwụ Afrịka lụsoro ha agha n'ebe ahụ. N'agha ahụ ndị Alakuba lụsoro ndị Ọnịcha na Bini, e meriri ndị Ọnịcha n'uzọ dị ukwuu; nke a mere ka ndị Ọnịcha fọrọ n'ala Bini gbapụ ọsọ ndụ gbadatazie n'ebe osimiri Naija dị. Ụfọdụ ndị ọkammụta kwetara na ọ bụ ka ndị Ọnịcha ndị a fọrọ na-agba ọsọ ndụ, na-agafe n'akụkọ Ile-Ife ka ha zawaziri Ọnịcha nke bụ mkpọjọ Orisha na Udo; Orisha na Udo bụ bụ arụsị a ma ama ndị Ọnịcha na-eke n'oge ahụ. Ka ụbọchị na-aga n'ihu, ha hapuziri ịza 'Orisha' zawazie 'Ọnịcha' ma hapukwazie 'Udo' zawazie 'Ado', nke pụtaziri 'Ọnịcha Ado' bụ aha ndị Ọnịcha na-aza rue taa.

Akukọ ọzọ kowara na mbu, ndi Onicha bu ndi obia n'ala-eze Bini. Na Bini, ndi Onicha gbara nnukwu mbọ ma gbakwaa mgborogwu na Bini; nke a mere ha ji nwee mpaghara nke ha. Mana n'ih i otutu esemokwu ha na eze Bini na-enwekebe, nke mechaziri bute agha di egwu, ha puru na Bini. Ihe butere esemokwu a bu nke otutu ndi oko akukọ ala na-agbagha. Ufodu ndi kwetara na o bu ndoro ndoro maka onye ga-achi ala-eze Bini butere esemokwu a, ebe ufodu kwetara na ihe butere esemokwu a bu maka nghotaghie daputara n'ebe ndi Onicha na-akọ ugbo. C.K. Meek, oka mmuta na nnwogha mmadu na onye isi ochichi ndi nchinike kowara na ihe kpalitere esemokwu n'etiti ndi Onicha na Bini bu nsogbu daputara n'etiti agburu ndi Onicha na Oba Esigie (1404-1550 OK). Di ka ndi a siri kowaa, Oba Esigie, bu eze na-achi Bini n'oge ahụ, kpariri arusi Udo ndi Onicha. Akukọ a kowara na omenala a na-eme na Bini n'oge ahụ bu na onye o bula e chiri Oba na Bini ga-aga hucha arusi niile di mkpa n'ala ahụ ma kwanyere ha ugwu ruuru ha site n'igburu nke o bula ehi n'okwu ya. Mana oge Oba Esigie rigorochara di ka eze ndi Bini, o juru ije hu Udo bu arusi ndi Onicha. Nke a buteziri nsogbu n'etiti ndi Bini na Onicha. Nsogbu a butekwara otutu agha n'etiti ha, nke mere ndi Onicha ji sizie na Bini puo gawazie n'ebe owuwa anyanwu.

N'aka nke ọzọ, ufodu ndi ekwetaghi na o bu ndoro ndoro di etu a mere ndi Onicha ji si na Bini puo; kama, ha kwetara na o bu nghotaghie daputara n'ubi ndi Onicha. Na nkowa ndi na-akwado echiche a, otu ubochi, nne Oba Bini, nke aha ya bu Esigie, bara n'ubi ndi Onicha ikpa nku. Mgbe ndi Onicha nwe ubi ahụ huru nke a, ha huru agwa ahụ nwaanyi ahụ kpara ka ekele gafere nku aka; ha tiri nwaanyi ahụ (Esigie) ihe. Oge nwaanyi ahụ laruru ulo, o kororo nwa ya nwoke bu Oba Esigie ka ya na ije siri gaa. Ihe a were Oba Esigie iwe; o ziri ochi agha ya bu Aguala ma o bu Gbunwala ka ha jee taa ndi Onicha ahuhu ma chupukwa ha na Bini. Nke a so n'ih butere agha, nke e mechara merie ndi Onicha ma chupukwa ha na Bini. Ha si ebe ahụ gbadata n'ebe ha bi ugbo a.

Ka o sila di, e lee anya n'akukọ a niile, a hu na o nwere ihe jikoro ha nke na-egosi na ha abuo bu otu akukọ a kororo iche iche. A ga-ewere ya na n'ih iwe ndi Onicha buuru Oba Esigie n'obi maka etu o sighi kparie Udo oge e mechara ya eze, nke a mere ha jiri hu

àgwà nne ya kpara dī ka irunye ha aka n'anya. Nke a pụtara na nwaanyị ahụ ma na ndị agbụrụ Ọnicha bi na Bini oge ahụ buuru Ọba Esigie iwe n'obi ma mara ụma jee chọọ ha okwu; o jere n'ubi, nke ndị Ọnicha na-akọ ihe kpara nkụ; ndị Ọnicha hụgara nke a dī ka àgwà a kpara ịjị zọsa ha ala ha.

E nwekawaziri ndi kwetara na nsogbu daputara na Bini oge ndi Ọnicha bi n'ebe ahụ abughị n'etiti ndi Bini na ndi Ọnicha kama o bu n'etiti umu nne abuo bu ndi Ọnicha maka ala ubi ha na-azọ. Akuko a kowara na ka umu nne abuo a na-azọ ala, otu gwara ibe ya na o ga-ahapu ya jee biri n'Ado n'Iduu. 'Ado' putara 'oke ala'. Ka o kwuchara nke a, o kpokoro ndi be ya bu ihe di ka okara ndi Ọnicha bi na Bini gabadata n'akuku Osimiri Naija.

N'akuko a niile, ihe jikoro ha niile bu etu ndi Ọnicha siri gafee osimiri Naija. Ka ndi Ọnicha rutere n'ikpere mmiri Naija, o bu ndi Igala nyeere ha aka igafe osimiri Naija, ha birizie n'ebe a ma ta a di ka Ọnicha na senchuri 1600. N'oge ahụ, ihe a na-akpo ebe Ọnicha bi ugbu a bu Ado n'Iduu. Ọnicha malitere igho nnukwu obodo na 1857 oge ndi ahia Bekee na-azu ahia mmanu ruru ulo oru ha n'Ọnicha.

Ihe ozọ mekwara Ọnicha jiri buruzie nnukwu obodo bu oge ndi C.M.S biaziri n'Ọnicha na 1857 wee malite oru uka ha. Ndi malitere oru ahụ n'aha ndi C.M.S bu Bishop Ajayi Crowther, Simon Jonas na Rev. J. C. Taylor. Ndi C.M.S rioro Obi na-achi Ọnicha n'oge ahụ ka o nye ha ala ha ga-ebi ruo oru ha. Obi Akaezue, eze na-achi Ọnicha oge ahụ, nyere ndi CMS ala; ha ruru isi ulo oru ha nke a kporo ogige uka na ulo akwukwo mbu a ruru n'ala Igbo n'Ọnicha.

NNWALE ONWE 1

- a. Usoro akuko ole ka i mutara n'ihe omumu a na-akowa ebe ndi Ọnicha siri bia?
- b. Kowaa ihe i chere jikoro akuko niile a.

3.2 Etu Nri siri Malite

Mgbe a na-ekwu maka ala Igbo, Nri bu otu obodo di mkpa irugara aka. Nke a bu maka na e were ha di ka ndi nchekwa ekpemekpe odinala Igbo. Ufodu ndi oko akuko ala ji Nri atunyere obodo di ka Meka na Rome. Nke a bu maka onodu ndi Nri huru onwe ha n'ihe gbasara ekpemekpe odinala Igbo n'oge gboo. N'oge ahụ, n'ala Igbo, a na-enye ndi dibia Nri ugwu na nsopuru puru iche. Ha na-eje eguzobere obodo di iche iche arusi ha ma na-emekwa ihe di iche iche banyere ekpemekpe odinala. Ikike a ndi Nri nwere n'ihe banyere ekpemekpe odinala mere ha jiri na-achikota otutu obodo n'ala Igbo site n'Oka ruo Onicha. Ebe ozo ike ndi Nri ruru gunyekwara Asaba, Anioma, Igala, Ibibio, Ijo, Nsuka, wdg. Di ka otutu nchocha siri kowaa, o bu na Nri ka ndi Igbo siri muta ma bido usoro ichi Eze n'ala Igbo. O bu ihe ndi a niile mere o jiri di mkpa ikowatu ka Nri siri malite.

Di ka anyi kwuburula, akuko banyere etu Nri siri malite di abuo. Otu n'ime akuko ndi a na-akowa na onye wubere Nri, aha ya bu Eri, so n'otu n'ime agburu ndi Juu si Ijipt puta oge Mozis duuru umu Izrel si n'ala Ijipt puta. Akuko a kowara na Eri bu nwa nke ise Gad muru ma buru onye na-adu Fero odu n'ihe metutara ekpemekpe. Eri na ndi be ya hapuru ndi Juu ndi ozo puo. Ha kwusiri n'aba mmiri Ezu na Omambala, bu ebe ndi Nri jiri mere isi obodo ha (o bu nke a mere na tupu e chie mmadu eze Nri, otu n'ime ihe a ga-atu anya na onye ahụ ga-eme bu ije n'aba osimiri Ezu na Omambala mee ufodu omenala echiche a). Akuko a kowakwara na oge Eri rutere ebe ahụ, o nwere umu nwunye abuo aha ha bu Nneamaku na Oboli. Nneamaku mutara umu ise ndi gunyere Nrifikwuanim-Menri bu diokpara ya, Agulu bu osoko diokpara (ndi Agulu rue taa ka na-agbagha na o bu ha bu diokpara Eri mutara ma na-ekwukwa na o bu na be ha ka Eri nwuru, e lie ya ebe ahụ), Ogbodudu, Onogu na otu nwaanyi o mutara bu Iguedo. Oboli nwunye Eri nke abuo mutara naani otu nnwa nwoke aha ya bu Onoja. Oge Eri nwuchara, Oboli turu egwu na umu Eri ndi ozo nwere ike igbu Onoja. Nke a mere o jiri gworo Onoja ogwu ma dokwasa ya nkume n'isi, gwa ya buru nkume ahụ gafee osimiri Najja. O gwakwara ya na ebe o bu nkume ahụ dara n'ala bu ebe o ga-ebi. Nke a mere Onoja jiri puo wee muta ndi anyi ma taa di ka ndi Igala.

N’aka nke ọzọ, akụkọ nke abụọ na-akọwa na ebe ndị Nri nọ ugbo a bụ ebe Chukwu dobere ha oge o kechara ha. O bụ akụkọ gbadokariri ụkwụ n’akụkọ oḍinala. A kpọtula ụkwụ n’akụkọ a n’ihe omumụ gara aga, nke gbasara nkwenye ndị Igbo banyere etu uwa siri malite. Dị ka o siri dị n’akụkọ oḍinala ndị Nri, ha kwenyere na Eri bụ onye mbụ Chukwu kere. Chukwu kekwarā nwunye ya bụ Nneamaku. Eri mụtara umụ anọ na nkwenye ndị Nri. Aha umụ Eri bụ Ndri, osote okpara bụ Aguleri, nke toro Igboarịam ma o bụ Onugo na Amanuke ma o bụ Ogbu odudu.

N’akụkọ nsiripu abụọ a, nke otutu mmadu kacha nabata bụ akụkọ na-ekwu na Eri si n’ala Ijipt puta, bịa wube obodo a na-akpo Nri ta a. N’aka nke ọzọ, o di mkpa ikwu na ihe a choputara bụ eziokwu n’ime akụkọ abụọ a bụ na o bughị naani otu nwa ka Eri mụtara. O bughikwanu otu nwaanyi ka o luru. Ihe nke a gosiri bụ na e nwere otutu obodo n’ala Igbo ta a a na-akpo Umụ-Nri. Nke a putakwaziri na di ka otutu ndi oko akukọ ala siri kowaa, e kwesiri ibu n’obi na mgbe a na-ekwu maka Nri, ihe a na-arugara aka bụ na ala-eze Nri nwere otutu obodo mebere ya.

Akụkọ banyere Nri bụ nke otutu ndi merela nchocha na ya, ufodu ndi merela nchocha banyere nke a gunyere N.T. Nwezeigwe, B.I.O. Odinanwa, A.N. Okonkwo, F.C. Idigo, S.O.N. Okafor, M.D.W. Jeffreys, C.M. Ezekwugo, I.C.K. Anadi, na A.N. Okonkwo. Site na nkowa ndi okammuta na ndi oko akukọ ala ndi a niile, ihe Agukwu Nri ji buru ebe a na-akpukari n’onu oge o bula e kwuru maka Nri bụ maka na o bụ n’Agukwu ka Eze Nri ga-esi na-aputa. N’ime ndi a niile, mmadu abuo nchocha ha nyochara akukọ Nri ofuma bụ Jeffreys na Nwezeigwe. Ha kowara na mgbe a na-ekwu maka ‘Nri’, otutu na-ahuta ya di ka aha otutu a na-etu onye o bula rigoro oche Eze Nri (di ka onye ochichi na onye nchu-aja) di ka ndi Ijipt na Peshia si eme, ima atu, Fero bụ aha otutu a na-enye Eze o bula na-achi Ijipt. Ufodu Eze-Nri gara aga di ka Tabansi Udene zara Nri Jiofo II; Enwelanị zakwara Nri Enwelanị. Aha a bụ “Agukwu Nri” bụ aha na-aruga aka n’ebe otutu eze Nri ndi gara aga siri puta nke di iche n’akuku Nri nke ọzọ bụ Akamkpisi. O bụ na nzuko Nri Cooperative Society (NCS) e mere na Disemba 30, 1940 ka e kwekoritara iji aha a bụ ‘Nri’ gosiputa njiko obodo Akamkpisi na Agukwu. Mkpebi a adighi otutu Umunri ndi

ozo mma n'obi. Obodo ndi a na-arugara aka di ka Umunri bu umu Menri (nwa Eri) mutara. Obodo ndi ahụ gunyere Enugwu Ukwu, Enugwu Agidi, Nofia, Nookwa, Oraeri na ebe ndi ozo di na mpaghara Ogboli di ka Igboozo, obodo Umwakpanshi di na mpaghara Umutei, Ila, ufođu ebe di n'Ogwashi-ukwu, na otutu obere obodo ndi ozo di n'okpuru ha. Olee nke bu eziokwu n'ihe ndi a? A na-atu anya na nchocha ga-enyochaputa aziza ajuju a.

4.0 MMECHI

I ahula n'ime ihe omumu a na nnukwu obodo abuo ndi a, a muru maka ha, nwere akuko di iche iche na-aru ibe ha ukà banyere etu ha siri malite. N'ihe omumu a, i huru n'uzo di nke nke ihe mepere Onicha na Nri nke kpatara e ji anu aha ha karja otutu obodo ndi ozo n'ala Igbo.

5.0 NCHIKOTA

I chopotara na yunit a na akuko na-ako na o bu na Bini ka ndi Onicha malitere ndu ha. O bukwa ebe ahụ ka ha siri zopu ije bia n'ebe ha no ugbu a. Ihe iru uka di n'akuko ala ndi Onicha bu ihe mere ha ji puo na Bini, etu na ebe ha siri puo, ole ha di puo na mgbe ha mere njem a. Nri, n'aka nke ozo, nwekwara otutu akuko mmalite bu ndi a kuziri n'ihe omumu a nakwa na yunit a. Ihe omumu a mere ka i ghotakwa obodo ndi ozo si n'obodo ndi a puta.

6.0 IHE OMUME

E wepu ihe ndi a kporola aha n'ihe omumu a, olee ihe ndi ozo i chere mere Nri na Onicha ji buru obodo aha ha na-ada uda n'akuko ala Igbo ugbu a.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Igboanusi, H. (2006). ‘Agents of Progress or Problem-Makers?: Missionary Activities in the Development of the Igbo Language’, *African Study Monographs*, 27(4): 157-168.

Nwadike, I. U. (2002). *Igbo Language in Education: An Historical Study*. Obosi: Pacific Publishers

Abanobi, C. (2017). ‘History of Onitsha’. Retrieved from https://www.edoworld.net/History_of_Onitsha.html

Odukwe, M. E. (1996). “Ndichie Title in Onitsha since 1945: A Brief Historical Study”. A published M.A. Project Report, Department of History, University of Nigeria.

I chọọ imatakwu maka Nri, guo

Nwaezeigwe, N. (2013). ‘The Politics of Igbo Origin and Culture: The Igbo-Ukwu and Nri Factors Reconsidered.’ Available at:

https://www.africaresource.com/rasta/sesostris-the_great-the-egyptian-hercules/the-politics-of-igbo-origin-and-culture-the-igbo-ukwu-and_nri-factors-reconsidered/

Jeffreys, M. D. W. (1956) ‘The Ụmụndri Tradition of Origin’, *African Studies*, 15:3, 119-131, DOI:10.1080/00020185608706990

“Nri Co-Operative Society (NCS) Minutes of General Meeting”, December 30, 1940. (cited in Nwezeigwe, 2013).

Onwuejeogwu, M. A. (1981). *An Igbo Civilization Nri kingdom and Hegemony 9 11 AD to present*. London: Ethiopia Publishing Corporation.

Idigo, M.C. M. (1955). *The History of Aguleri*, Yaba: Nicholas Printing and Publishing Co.

Ezekwugo, C.M. (1986). *Ora-Eri-Nnokwa Nri Dynasty*, Enugu: Lejon Printers.

Uwakwe, E. J. (1996). Ndichie Title in Onitsha since 1945: A Brief Historical Study. A Published M.A Dissertation, Department of History, Univeristy of Nigeria.

YUNIT 2: AKUKO ALA NDI EHUGBO, OKA NA OHAFIA

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Akuko ala ndi Ehugbo
 - 3.2 Akuko ala ndi Oka
 - 3.3 Akuko ala ndi Ohafia
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit gara aga, i muru etu Nri na Onicha si malite. Na yunit a, n'otu aka ahu, i ga-eleba anya n'akuko ala obodo ato, Ehugbo, Oka na Ohafia si malite. I ga-akowakwa ndi mebere ha na ebe ha si bia.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe yunit a, i ga-amata etu

- a. Obodo ato ndi a si malite
- b. Ndi mebere obodo ndi na ebe ha si bia

3.0 NDINA KPON KWEM

3.1 Akụkọ ala ndị Ehugbo

Ehugbo, nke a na-ejedeje ka Afikpo, so n'otu nnukwu obodo kacha ochie ma burukwa obodo bara oke uru n'ala Igbo. O bu obodo nke abuo bukarichara n'ibu na steeti Ebonyi. E nwere obodo iri abuo na abuo gbakoro aka mebe Ehugbo di ka obodo. Ehugbo di na ngwucha ngwucha owuwa anyanwu ala Igbo. Ebe Ehugbo dibu n'ala oké mmiri ozuzo tupu mmepe abata. Ebe ndi mmadu bigasi n'Ehugbo bu ebe ugwu di n'ihu na ala ha bu ala mmiri mmiri. N'oge ochie, otutu obodo di n'Ehugbo bisara ebisa mana ugwu a, otutu n'ime ha na-abiakotazi onu n'ihu mmepe batarala n'ala ha. Ala Ehugbo na-emeputakwa nri nke oma n'ihu mmiri na-ehu n'ebe di iche iche n'Ehugbo. Mana ajuju buzi, kedu ka ndi Ehugbo siri bia n'ebe ha bi ugwu a? Kedu ndi bu ndi nna ha ochie? Kedu ndi mbu biri n'ala ahụ?

E nwekabeghi otutu akwukwo e derela banyere akuko ala ndi Ehugbo. Ihe a mara banyere akuko ala ndi Ehugbo ta a bu nke si n'onu ndi okenye. Ndi mebere Ehugbo bu otutu ndi si ebe di iche iche bia na otutu senchuri gara aga. Di ka akuko ala ndi Ehugbo siri koo, ndi mbu bjara biri n'Ehugbo bu ndi Egu na ndi Nkalu. A kwara na o bu n'ihe di ka 5000-3000 AD ka ndi mbu biri n'Ehugbo bjara. Deeti a bu nke a choputara site n'ihe okpu okammuta Hattle gwuputara n'Ezi-Ukwu na 1966 mana ihe okpu ndi a egosighi ndi mbu bu uzọ bia n'Ehugbo. Ka akuko odinala ndi Ehugbo siri kwaa, ndi Egu bu ndi mbu bjara biri n'Ehugbo ebe ndi Nkalu bu ndi nke abuo sochiri ha. Ottengberg kwara na e nwere ufodu ndi mbu biburu n'Ehugbo na-abughi ndi Igbo. O kwara na o bu nke a kpatara na e jee n'odida anyanwu na owuwa anyanwu Ehugbo ta a, a ga-ahu otutu ndi na-abughi ndi Igbo bi n'ebe ahụ. O kwukwara na ndi Igbo mbu batara n'Ehugbo si obodo ndi Igbo di n'okirikiri Ehugbo bata. Nkwa Ottengberg kwadoro akuko odinala ndi Ehugbo, nke na-ekwu na ndi Igbo mbu batara n'Ehugbo bu ndi Egu na ndi Nkalu. Umụ ndi a (Egu na Nkalu) bu ndi mebere Ugwuegu Elu na Amaizu di n'Ugwuegu Ehugbo.

E nwere akuko ozọ na-akowa ka ndi Ehugbo siri malite ndu ha. Di ka akuko a siri kwu, umu amaala Ehugbo jere agha merie ndi Ndiegu ndi bibu n'agbata Abankaliki na Ohaozara dorọ otutu n'ime ha n'agha di ka ohu loghachi Ehugbo. Ufodu n'ime ha, ndi

gbara ọsọ ndụ, gbagara n'Ishiagu ebe ha nọ guzo obodo nke ha. Ufọdu n'ime ha nọdurụ ma birikwa n'Ohaozara ebe ndị ọzọ gbagoro ma biri na Nkalaegu. Oyeokụ kowara na Ehugbo bụ otutu ndi nwere omenala di iche iche biakoro onu biri n'ihu izukorita ahia. O gara n'ihu kowaa na Ehugbo bu uzō jikotara ndi Kros Riva na ndi ọzọ.

N'aka nke ọzọ, e nweghi ike ikwu kpom kwem oge ndi Nkalu jiri bia biri n'Ehugbo. E kwenyere na o bu n'Akoji (ma Ekuri, Erei, Agwugwuna na ndi ọzọ) nke di n'ebe owuwa anyanwu steeti Kros Riva ka ndi Nkalu siri bia biri n'Ehugbo. Mbey kowara na ka ha sichara na Akoji puta, ha gagharigidere okirikiri rue mgbe ha gafere osimiri di na Kros Riva nodu n'akuku mmiri ahụ bu Iyi Ehoma (nke di nso n'Otu Eke) otutu afọ. Site n'ebe ahụ, ha gbasara ruo ebe a ma ta a di ka Enohia Nkalu, Amaozara na Mkpogoro.

3.2 Akukọ ala ndi Oka

Ndi Oka kwenyere na a bia n'ala Igbo niile, ha kacha buru okenye. Ha kwenyesiri ike na o nweghi obodo bu ha uzọ noro n'ala Igbo. Ha na-asikwa na o bu aha arusi ha ka ndi Igbo ndi ọzọ jiri mere aha ubochi di n'izu di ka Eke, Oye, Avọ, and Nkwọ (Eke, Ori, Afọ na Nkwọ). O nweghi onye nwere ike ikwu hoo haa mgbe ndi Oka malitere ibi n'ebe ha no ugbu a ma o bu ebe ha siri bia. Otu onye mere ezigbo nchocha banyere akukọ ala ndi Oka nke nchocha ya bara ezigbo uru iji ghota n'uju banyere agburu ndi Igbo a puru iche (Oka) bu Okafor, onye kowara na ndi Oka ebirila n'ala Igbo tupu ndi Onicha awuchie. N'otu aka ahụ, otutu akukọ ala, nke ndi Nri ji ako etu uwa siri malite gosiri na ndi Oka bi n'ala Igbo tupu ndi Nri abia ma o bu tupu Chukwu ekee Eri.

N'oge ochie, tupu otutu obodo n'ala Igbo amalite, mgbe ndi Bini na-ebu agha ma na-ewekoro obodo di iche iche, ndi Oka noro onwe ha n'enweghi nsogbu o bula. Ha na-apukwa ma na-abata n'enweghi nsogbu. Okafor dere na o bu onye Oka si n'Umukwa kpuoro Igbuala ma o bu Ugwuala mma agha o ji eje ogu. Afigbo kowakwara na ndi Oka nakwa ufodu obodo di n'odida anyanwu ala Igbo bu ndi mbu biwere n'ala Igbo. Otutu ndi Oka kwenyere na e nweghi ebe ha siri bia n'ebe ha no. Ha kwenyere na ebe ndi Oka

huru onwe ha ugbo a bu ebe Chukwu dobere ha ka o kechara ha dobe ha n'akuku mmiri. Ufodu ndi Oka kwenyekwara na ndi nna nna ha si n'ala pulite.

E nwere otutu akuko banyere ndi Oka buru uzọ noro n'Oka, nke otutu mmadu mechara bia binyere ha, ha niile wee jikoo onu buru ndi Oka. Ekwenyere na ndi Ifiteana bu ndi Oka izizi. Ndi Ifiteana kwetara na ha no, ndi ozo abia binyere ha. Oge ndi mmadu biara binyere ndi Ifiteana, ndi Okpuno na ndi Mgbakwu bi n'owuwa anyanwu Oka. Ugwuoba na Amaisii (Amansea) biri n'akuku mmiri Izu na ndida anyanwu Oka. N'oge mbu ahụ, Urueri, Amaenyiana na Okpo bikobu onu na Nkwele. Oge ahụ, mmiri ha nwere oge ahụ bu mmiri Ogwugwu mana nke ha na-anukwa mmiri Enie na Nnja-Oku.

Okafor kowara na o bu mgbe ndi Oka na-agbasa ka ndi Amaenyiana na Okpo puru jee biri n'ala ozo ebe Urueri nogidere na Nkwele. Ihe mere Amaenyiana jiri horo ma biri n'ala ha bu maka na ebe ahụ di nso na mmiri Ofiaa. O bukwa mmiri ahụ ka ha na-anu. Ndi Okpo jere biri n'Amaachala nke di nso na iyi Nwanna. A kowara na n'ime mmiri niile ndi a mmiri Ofiaa kachasi ha niile nso.

N'ih i udi ala ndi Oka nwere (nke di na mgbago ugwu), ha anaghi akokebe oru ugbo. O bu nke a mere ndi nna nna ha jiri were ikpu uzu mere aka oru. N'uche Afigbo, ihe kpatara ndi Oka anaghi eji akokebe ubi bu n'ih i na o teela ndi Oka jiri nodu n'uwa; ihe mere ha ejighi arukebe oru ugbo bu na ha akokatala ihe n'ala ha bi, ahija aju ipu. N'ih i nke a, ndi Oka choputara na onyinye puru iche ha nwere bu ikpu uzu maka igwe di na be ha. Nke a mere na ndi Oka na-akpu uzu n'ebe o puru iche. Otutu kwenyere na ikpu uzu bu nka Chukwu jiri gozie ndi Oka. N'ala Igbo niile, ikpu uzu bu aka oru e ji akwanyere ndi Oka ugwu. Ndi Oka na-akpu anyiike, mma, ogu na egbe. Ha na-akpukwa ite mmiri ma na-akpakwa akwa.

N'ime ogbe niile di n'Oka n'oge ochie, ndi Amaenyiana bu ndi kacha akpu uzu. N'Amaenyiana, ma umu nwoke ma umu nwaanyi na-akpucha uzu. Umu nwaanyi na-enyekwara ndi di ha aka n'oru uzu. N'oge ochie n'ala Igbo, o bu ndi Oka na-akpuru otutu obodo ihe niile ha ji ako ugbo, ngwa ogu di iche iche di ka ubè, mma na ihe ndi ozo di mkpa ndi mmadu ji enyere ndu aka. E wepu ihe ndi e ji ako ugbo, ndi Oka na-akpukwa

nnukwu aḷo, ogene na ihe egwu ndi ozo di iche iche. N'oge ochie ahụ, ndi Oka na-emekwa une, oja na ihe ndi ozo.

Obodo ndi mebere Oka di ka ha siri toḷo ibe ha gunyere: Umuyayom, Umunoke, Umuramma, Umukpu, Achalaoji, Umunamoke, Umudiaba, Agbana, Amachala, Amudo, Umuzocha, Ezinato-Ifite, Enu-Ifite, Agbana-Ifite, Omuko, Umuri, Umukwa, Umugwuala, Umugbunu, Umudioka, Umudiana, Okperi, Igweogige, Ishiagu, Obunagu, Umugbu, Umubele, Umuanaga, Umuike, Umujagwa, Umenechi, Umuruka.

3.3 Akuko ala ndi Ohafia

Ohafia bu otu obodo a ma ama na steeti Abia. N'ihia etu o siri buo ibu, Ohafia nwere okpuru ochichi ime obodo nke aka ya. Obodo ndi di ka Mkpoto na Abiriba di n'Ohafia. Di ka akuko ala ndi Ohafia siri di, o bu n'obodo Elu ka ndi Ohafia malitere ndu ha. O bukwa n'ebe ahụ ka ha siri gbasaa. Ndi Ohafia hapuru Andoli biri n'Isi-Eke. Akuko a kowara na oge ndi Ohafia bi n'Isi-Eke, otu abali, ha nuru mkpotu di ka ebe a na-etiwasi ite, ha chere na ndi iro ha na-abia ibuso ha agha. Nke a butere nnukwu ogha aghara, nke mere na ufodu n'ime ha si n'uzo Ngodo gbapu ebe ndi ozo chere ihu n'uzo Isuochi. Ufodu n'ime ha chekwara ihu n'Abam.

Oge ha na-agba oso ndu a, onye na-edu ha bu Ezeama Atitia. Nwoke ahụ nwere umu abuo aha ha bu Onyereobi (okpara) na Uduma Ezema. Akuko a kowara na otu n'ime nwunye nwa Atitia Ezeama, nke aha ya bu Onyereobi, di ime oge ha na-eme njem a. Oge ha rutere n'Abam, nwunye Onyereobi ahụ enweghizi ike ignwu ije; ike gwuru ya. Nke a mere Onyereobi jiri kwusi n'ebe ahụ ma birizie n'Abam. Ndi ozo hapuru ya nyaa ihu na njem ha. Ka ha ruziri na Ugwumgbo, Ezeama Atitia na nwa ya nke abuo bu Uduma noduru ebe ahụ ma were ya mere ebe obibi. Ka otutu afọ gara, ha mutara otutu umu di iri abuo na isii ndi mebere obodo ndi di n'Ohafia ta a.

Isi ala Ọhafia bụ Elu-Ọhafia; nke a mere na Igwe Ọhafia na-ebi n'Elu-Ọhafia. Ta a, obodo iri abuo na isii mebere Ọhafia nwere eze Ogo na-achi ha. Eze Ogo niile ndi a bu ha gbakoro aka mebee otu ndi na-enyere igwe aka n'ochichi obodo.

NNWALE ONWE 1

- a. Kedu ihe mere ndi mbu bi n'Ehugbo ji biri n'ebe ugwu di?
- b. Deputa aha obodo ndi biakoro mebe Ehugbo.
- c. Kedu aha agburu kacha akpu uzu n'Oka?

4.0 MMECHI

Na yunit a, i muola maka akuko ala Ehugbo, Oka na Ọhafia ma ghotakwa otutu ihe ndi mmadu amabughi banyere obodo ndi ahu. I muru maka akuko odinala nke obodo ndi a ji akowa ka ha si malite ndu ha.

5.0 NCHIKOTA

Ihe ndi i muru na yunit a banyere akuko ala obodo ato ndi a gosiri na akuko banyere obodo ndi a kwadoro uma okwu di iche iche a kuziburu na-akowa ebe ndi Igbo si bia. Akuko ala anyi muru ebe a gosiri na agburu di iche iche biakoro onu wube Ehugbo. Ndi Oka n'onwe kwenyesiri ike na o nweghi ebe ha si bia ebe ndi Ọhafia nwekwara akuko odinala na-akowa ebe ha siri bia.

6.0 IHE OMUME

Site n'igbado ukwu n'uma okwu ato e nwere gbasara ebe ndi Igbo si bia, kowaa etu akuko ala Ehugbo, Oka na Ọhafia si kwado nke o bula n'ime ha.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

- Oyeoku, O. K. (2000) “Ehugbo Pottery as a Cultural Heritage Resource”, A Published Ph.D. Thesis submitted to the Department of Archeology, University of Nigeria. Pp. 11-12.
- Mbey. G. (2009). ‘Origin of Afikpo (Ehugbo)’, Excerpts from a pre-publication copy, presented with Ebonyi Online.com editorial changes
<https://www.ebonyionline.com/origin-of-afikpo-ehugbo/>
- Ottengberg, S. (1968). Double Descent in an African Society: The Ehugbo Village Group. University of Washington Press; 1st Edition, P.5.
- Ogbalu, F. C. (1982). Animo: A Directory of Anambra and Imo States. Onitsha: University Publishing Company.
- Okafor, A. (2013) *The Oka People*. Retrieved from
<https://igbocybershrine.files.wordpress.com/2013/01/awkapeople.pdf>

YUNIT 3: AKUKO ALA NDI OWERE NA NDI NGWA

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Akuko ala ndi Owere
 - 3.2 Akuko ala ndi Ngwa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQILITE

I lebanyela anya n'etu ufodu obodo di n'ala Igbo siri malite na yunit ndi gara aga. Na yunit a, i ga-elekwuzi anya n'akuko ala ndi Owere na Ngwa iji ghotu etu obodo abuo ndi a siri malite, ebe ha si puta nakwa akuko odinala e ji akowa akuko ala obodo ndi a.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe mata

- a. Etu obodo abuo ndi a si malite.
- b. Akuko odinala ndi obodo a ji akowa mmalite ha.
- c. Obodo ndi mebere ha.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Akuko ala Owere

Owere bu otu n'ime nnukwu obodo e nwere na steeti Imo; ya bu obi govtment steeti Imo. O so n'otu ebe kacha mepee emepe ma na-ekpokwa oku n'ala Igbo. Akuko banyere etu Owere siri malite ma o bukwanu etu na mgbe e guzobere obodo a bu nke otutu mmadu na-amabeghi. E debeghi otutu akwukwo maka nsiripu ya. Nke a mere na ihe a mara banyere etu Owere siri malite bu nke sitere n'akomako.

Aha onye guzobere Owere bu nwoke aha ya bu Ekwem Oha. Aha nne ya bu Arugo. O bu na senchuri 1400AD ka Ekwem si n'Umuri nke di n'Urata di n'okpuru ochichi Owere Noot puta, guzobe ebe a ma ta a di ka Owere. Ekwem bu onye a muru n'Umuri; o siri n'Umuri gbapu oso ndu oge nwa nne ya nwoke bu Ndum chorog igbu ya; o gbagara Owere. Di ka akuko siri koo, ihe butere esemokwu daputara n'etiti Ekwem na nwa nne ya Ndum (onye a ma di ka Ndumoha) bu ikè ehi e jiri lie nna ha, bu onye ndi obodo niile (Umuri) na-akwanyere ugwu.

Ekwem bụ ọkpara; mana oge nna ya nwurụ, o nweghi ego iji zuta ehi a ga-eji lie nna ha. Nke a mere Ekwem jiri riọ nwa nne ya nwoke nke ọ toro bụ Ndum ka ọ zuta ehi ahụ. Ndum kwetara wee zuta ehi ahụ. Mana ebe nsogbu siri putazie bụ na oge e lichara nna ha, chọzie ike ehi e jiri lie ya. Ndum kwuru na ọ ga-ewere isi na obi ehi ahụ nakwa akukụ ahụ ehi ahụ kwesiri igara ọkpara (Ekwem). Ihe mere o jiri kwuo nke a bụ na ọ siri na ọ bụ ya zutara ehi e jiri lie nna ha. Ihe a Ndum kwuru were Ekwem iwe nnukwu; o juru na ọ gaghi enye Ndum ihe ndi ahụ maka na ọ mara ihe nke ahụ putara. E leghi anya, o chere na inye Ndum akukụ ehi ahụ ọ choro n'ihu mmadu niile putara iwere ikike ya di ka ọkpara nyefee nwa nne ya nke ọ toro. Ojuru Ekwem juru inye Ndum akukụ ehi ahụ kpasuru nnukwu esemokwu n'etiti umu nne abuo a.

A kporo ndi Oha Urata ka ha bia dozie esemokwu a daputara n'etiti umu nne abuo ndi a. Ka ndi okenye bira, ha doziri ikpe ahụ di ka omenala ndi obodo ha siri di site n'ime ka Ekwem bụ ọkpara were oke ruru ya. Mana etu e siri kpee ikpe ahụ adighi Ndum mma n'obi, o wee choo uzo ọ ga-esi gbuo nwa nne ya bụ Ekwem. Oge Ekwem choputara maka nkata Ndum na-akpa iji wepu ndu ya, ọ kpokoro ezi na ulo ya nakwa ndi niile na-ejere ya ozi n'ulo, gbapu n'ime abali gbaga n'Egbu nke bụ obodo di ha nso. A kowara na ọ bụ n'Egbu ka a na-alu nwa nne Ekwem nke nwaanyi mgbe ahụ. Oge Ekwem gbataro oso ndu n'Egbu, nwa nne ya nwaanyi turu egwu na e nwere ike Ndum achota Ekwem n'ebe ahụ; nke a mere o jiri gwa Ekwem ka ọ hapu Egbu gbaga ebe mmadu enweghi ike imata ebe ọ no. Odu a nwa nne Ekwem nwaanyi duru ya di ya mma; ọ wee gwa nwa nne ya nwaanyi na ọ buru na o rue ebe ọ ga-anọ na ọ ga-aku igba iji gwa ya na o ruru n'udo nakwa ime ka ọ mata ebe ọ no. Ka o ruru n'ime abali, Ekwem kpokwara ndi be ya niile, were mpanaka a na-akpo 'owa' maka ihu uzo si n'Egbu puo; ogbagara n'elu ugwu, nke a ma ta a di ka Ugwu Ekwema wee biri n'ebe ahụ.

Ka Ekwem na ndi be ya ruru n'ugwu ahụ, ha kudara ume. Ekwem si "Ewerela m ihe mara m aka". Ekwem kuru igba di ka ya na nwa nne ya nwaanyi siri kpa; o rue n'echi ya, nwa nne ya nwaanyi achota ya ebe ahụ ma lohachikwa Egbu. Ha huru ji rie (nke a bụ nri mbu e riri n'Owere) ma kelee Chukwu maka nchekwa o nyere ha nakwa etu o siri

duo ha ije - ajo anumanu di iche iche juputara n'ohia ahụ. O bu oge ndi ocha biara webata ekpemekpe uka ka ndi CMS supere Owere ka o buru Owerri.

3.2 Akuko ala ndi Ngwa

Ngwa, obodo di na Abia steeti, so otu n'ime obodo kachasi n'ibu n'ala Igbo niile nakwa na Odida Anyanwu Afrika. Osimiri Imo kewara ndi Imo na ndi Ngwa n'akuku ndida anyanwu. Akuku nodebere ebe Osimiri Imo ka a na-akpo Isiala Ngwa. Obodo ha na ndi Ngwa gbara agbata-obi n'ebe Owuwa-anyanwu Ugwu bu ndi Isuogu. Osimiri Imo, nke kewara ndi Ngwa na ndi Mbaise na-aru oru oke ala, nke di n'etiti ndi Ngwa no n'odida anyanwu na Omuma-Echie rue n'ebe ndida anyanwu. Ndi Asa Ndoki na ndi Ngwa gbakwara agbata obi n'ebe ndida.

Akuko banyere etu Ngwa siri malite ma o bu ebe ha siri bia ebe ha bi ta a nakwa obodo Igbo ndi ozu bu nke gbadoro ukwu n'akuko a koru nonu. J.N Oriji weputara oge mee nchocha banyere akuko ala ndi Ngwa. Akuko nwa amadi wekotara gbadoro ukwu n'etu na ebe ndi Ngwa siri bia n'ebe ha no ugbu a, omenala ndi Ngwa, ekpemekpe na ihe ndi ozu di mkpa imata banyere ndi Ngwa. Naani ihe di mkpa n'ihe omumu a banyere ndi Ngwa bu imata mgbe na ebe ndi Ngwa siri bia n'ebe ha bi ugbu a. A gagh abanye n'akuko ndi ozu.

Akuko ala na etu ndi Ngwa siri bia biri n'ala ha bi ugbu a bu nke a koru na ha mere mgbe otutu mmadu mere oke njem e jiri guzo otutu obodo n'ala Igbo. Ndi Ngwa na-akowa na o bu n'Umunneoha nke di na mpaghara Owere ka ha siri malite ndu. Ha na-ekwukwa na o bu n'Umunneoha ka ndi nna nna ha siri bia n'ebe ha no ugbu a mana omenala ndi Umunneoha na-akowa na ndi Ngwa ahapula biri n'ebe ha bi ugbu a tupu e guzobe arusi obodo ha bu Igwe-Ka-Ala n'ihe di ka senchuri 1600AD ma o bu iri na asaa gara aga. Ka o sila di, Oriji kowara na ihe kpatara ndi Ngwa jiri si Umunneoha puta, nakwa njem ndi ozu e mere n'owuwa anyanwu Najirija n'oge ochie ahụ bu nke mere e jiri guzobe obodo di iche iche n'ala Igbo bu mbata otutu ndi si n'obodo di n'Agbo batara na mgbadata ala

Igbo. Oriji kwukwara na ọ bụ n'ihl na ọnu ọgu ebe obibi ndi si ebe di iche iche bja biri n'Owere bawanyebere; nke a mere ka ndi mmadu kari akari n'Owere n'oge ochie ahụ. Nke a mere ka ala ebe a ga-ako ihe koo uko. Ndi mmadu bidoro puwa jewe n'ebe ozo iji chota ala ha ga na-ako ihe nakwa ebe obibi. Ndi Ngwa na ndi Ikwere sokwa n'ime ndi a purunu.

Ka ndi Ngwa siri n'Umunneoha puo, ha gafere Amaigbo rute Ezinihite ebe ha noro gbasaa gaa ebe di iche iche. Ufodu gara n'ebe odida anyanwu na mpaghara Umuahia, Etiti na Mbaano ebe ndi ozo gara n'ebe ndida anyanwu na mpaghara Okpuala Ngwa; n'ebe a, ha wubere agburu Ngwa. N'egbughi oge, ndi Ngwa bidoro gbasawa rue Asa, Ndogi na Boni nke di n'owuwa anyanwu Delta. Ndi Ikwere, n'aka nke ozo, gawara n'ebe Orata n'ime Okpuala, Echie na Isiokpo ebe ha noro guzo agburu Ikwere.

Ta a, e kewara Ngwa na mpaghara na mpaghara nke nochitere anya okpuru ochichi di iche iche. Okpuru ochichi ndi a niile nwekwaziri obodo di iche iche dikwazi n'okpuru ha. E nwere Isiala Ngwa. Osioma Ngwa, Obi Ngwa, Obioma Ngwa na ndi ozo.

NNWALE ONWE 1

- a. Kedu aha onye guzobere Owere?
- b. Obodo ole bjakotara mebe Ngwa

4.0 MMECHI/NCHIKOTA

A hula na yunit a etu obodo abuo ndi a siri malite. Ihe ozo a kuzikwara na yunit a, bu na akuko ala obodo naabo ndi a; akuko ha na-akwado uma okwu na-akowa na nsiripu ndi Igbo si n'ebe ndi ozo n'ime Naijiria.

5.0 IHE OMUME

Choputa etu obodo gi si malite ma deputa ya n'uzo doro anya.

6.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Njemanze Family Abroad (2011). 'History of Owere',

<http://www.njemanzeabroad.com/history.html>.

Oriji, J. N. (1981). The Ngwa-Igbo Clan of Southeastern Nigeria: An Oral History Overview, *The Oral History Review*, Vol. 9, ihu. 65-84.